

88453

X
ZART ANYAG

L.

112 / 710.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Ormos Ede

**Mi okozta Magyarország
szétbomlását?**

Jászi Oszkár
előszavával.

WIEN, 1921
VERLAG JULIUS FISCHER

*De jött egy kóbor ivadék,
Rabló, szerencsés ritterek
Népe, akiknek sarj-során
Ma tán zsandár-miniszterek
Tobzódnak az Idő torán,
Ma gróf-sorban ők diktálnak,
De vannak, kik még emlékeznek
S ha kell, ki is állnak.*

*

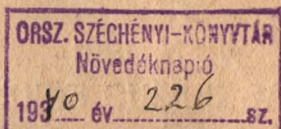
*Ez az ország a mi országunk,
Itt most már a mi kezünk épít,
Tobzódtatok, tobzódtatok,
Éppen elég volt ezer évig.*

*Itt van a nép, trónt ülni fog most,
Ezer évig férge a rögnek,
Itél a nép, itélni fog
S ezerszer jaj a bünösöknek.*

ADY



88453



Előszó.

Ormos Ede ebben a kis könyvben nagy és nehéz feladatra vállalkozott. Választ igyekszik adni minden magyar léleknek ama izzón keserves problémájára, hogy mi okozta Magyarország összetörését, államiságunk, sőt gazdasági és kultúrelétünk felbomlását. De maga elé tűzött feladata ebben a kérdésben nem merül ki; a történelmi kauzális sor feltárása, mely napjaink katasztrófájához vezetett, a küzdő embert nem elégíti ki. Szükségkép felmerül az erkölcsi felelősség kérdése is: a nagy sorstragédia mely szereplői okozták elsősorban annak az épületnek az összeroskadását, mely legjobbjaink számára nemzedékek legfőbb hitét és reményét jelentette.

Mindenekelőtt a politikai küzdelem heve és elkeseredése kergeti a magyar emigrációt mindkét kérdés megvizsgálásába, hisz' elsősorban ellenségeink égő gyűlölete és igazságtalansága kényszerít bennünket a válaszára, mivel a fehér terror rendszerének legfőbb erkölcsi alapja az a meghamisított történetírás, mely a nemzeti katasztróféért való minden felelősséget a két forradalomra, de elsősorban az októberi forradalomra hárit. Minthogy nekünk kellett liquidálni a mult minden bűnét és vétségét, minden mulasztását és lelkiismeretlenségét s minthogy már lehetetlen volt megállítani a nemezis rohanó tankját, melyet nemzedékek megmérgezett politikája gördített a Kárpátok csucsairól: igen könnyű a naiv, kritikátlan, sajtó és politikai szabadság által fel nem világosítható néplelket, — hisz' a szoldateszka lehetlenné tesz minden véleménynyilvánítást, — félrevezetni s az évszázados tragédia utolsó szereplőit mint bűnbakokat pellengérré állítani.

Ormos Ede ezzel szemben arra vállalkozott, hogy szinte kinematografikus gyorsasággal peregteti le azt az ezeréves történelmet, melynek eseményei évszázadokon át kísérteties egyiránysággal száguldottak Mohács, Világos, majd Trianon felé. Természetesen a mai időpont és helyzet nem alkalmas arra, hogy szerző teljes alapossággal és tárgyilagossággal keresztülvihesse főbb szempontjainak oknyomozó igazolását. Az emigráció hányattatásai közepette nemcsak az író lelkének nyugalma hiányzik ehhez, de a legszükségesebb források sem állanak rendelkezésére. Ormos Ede bizonyára legjobban tudja, hogy nem irt — mert nem irhatott — szorgos kutatásokon alapuló oknyomozó történelmet. Neki meg kellett elégednie azzal, hogy vázlatzerű nagyvonalúsággal csoportosítsa a hivatalos történetírás ama tényeit és adatait, melyeket a mult nacionalista vagy klerikális írói háttérbe szorítottak vagy

eltussoltak a feudális hagyományokat ápoló tendenciájuknak nemzetiszinre kent köntöse alatt. De bármily vázlatos legyen is szerző előadása, az az egy kétségtelen, hogy minden jóhiszemű ember előtt nyilvánvalóvá fogja tenni a feudális-klerikális legenda tarthatatlanságát és közelebb hoz bennünket annak megértéséhez, miért nem lehetett soha nyugateurópai értelemben vett nemzeti államiságot teremteni Magyarországon? Az a gyászos szerep is, melyet e katasztrófális folyamatban a magyar arisztokrácia, főpapság, nemesség és rablólovagok játszottak, éles körvonalakban domborodik ki a könyv számos lapján.

Az egyéni felelőségek megállapítása kérdésében a szerző, mint hithű marxista, azt tartja, hogy voltaképp ez a vállalkozás hiábavaló, lévén az erkölcs és minden ideológia visszénye a gazdasági változásoknak. Mi, akik ezt az álláspontot nem osztjuk, mert tudjuk, hogy kikerülhetetlen társadalmi fejlődéstörvények nincsenek, hogy végeredményben minden hatók csakis határozott és szabad egyéniségek tudatán és lelkiismeretén át érvényesül, tehát a jövő nagy mértékben bizonytalan és mechanikai módon előre meg nem határozható, hogy tehát a vezető szereplők morális felelőssége felett csak lelki rekonstrukcióval és intuícióval mondható ítélet; nem egyszer pontosabb és határozottabb megállapításokat szeretünk volna, mint aminőket Ormos ad. Ez a hiány azonban nemcsak szerzőn mulik, hanem az egész marxista módszert terheli, melynek alapján véleményem szerint az erkölcsi értékmérés munkáját nem lehet elvégezni. Ehhez egy egészen más lelki szituáció szükséges, melynek a szocializmus misztikus vizionáriusa, Gustav Landauer adott legtömörebb kifejezést ezekben a szavakban: „Mert a mi számunkra az emberi történelem nem anonim folyamatokból áll s nem pusztán sok kicsiny tömegettörténet és tömegmulasztás halmozódásából; a mi számunkra a történelem hordozói személyek, a mi számunkra bűnösök is vannak.”

De ha nem is oldja meg Ormos kellőképp ezt a feladatot, mégis könyve e szempontból is hasznos olvasmány: nem egy súlyos bünt és mulasztást letagadhatatlanná tesz s talán ily irányu behatóbb katatásokra fog serkenteni fiatalabb írókat, kikre nézve — meg vagyok róla győződve — a társadalom-ethikai probléma a közel jövőben minden mást tul fog szárnyalni égető aktualításban.

A nemzeti katasztrófa okainak s az érte való felelőségeknek feltárása mellett van azonban az Ormos Ede könyvének egy harmadik oldala is, melyre különösen szeretném felhívni az olvasó figyelmét. Szerző munkájával hozzájárult egy nem kevésbé fontos jövőbeli magyar feladat megoldásához: a történelmi osztályok tömeglélektanának földérintéséhez. Így elsősorban a magyar feudalizmusnak nem egy átöröklött és marandó vonása talál könyvében olykor megdöbentő kifejezésre — vonások, melyek ma is élők s a fehér terror pszichozisát jelentékenyen meghatározók. Lehetetlen észre nem venni, hogy multunk legsötétebb, leggyaláza-

tosabb, legembertelenebb lapjai lélekrokonok a Horthy-rendszer főeseményeivel és szereplőivel.] Olykor az az érzésünk, hogy a Héjjasok, a Prónayak, a Francia-Kissek lelki geneológiáját találjuk meg a könyv egyes leírásaiban...

A magyar jelen tapasztalatainak hatása alatt még szomorubbá, még kietlenebbé válik a magyar mult, mely viszont még reménytelenebbé, még kétségbeejtőbbé teszi a magyar jelent. Ez a körülmény eléggé megmagyarázza Ormos könyvének nyomasztó alaphangját: fekete és véres annak ugyszólván minden lapja. És ha a hivatalos irodalom szerzőt tulzással vagy egyoldalusággal fogja vádolni, ezt a vádat könnyen visszafordíthatja a szubvencionált tudománnyal szemben, mondván:

— Az egyetemek, az akadémia, az állam történetírása annyira meghamisította a magyar multat, annyira a feudális-klerikális-nacionalista és dinasztikus érdekkör szempontjából hegyezett ki vagy retusírozott minden tényt, hogy mi kénytelenek vagyunk dialektikus módszert követve elsősorban a történés másik — eddigelé leplezett és eltitkolt — oldalát megvilágítani. Egy jobb, szabadabb, tárgyilagosabb kor feladata leendő majd a két szélsőséges ellentétből az igazságos színhévizist megállapítani.

Amde az Ormos Ede könyvét nemcsak az emigráció küzdelmi szükségletei szempontjából tartom értékesnek, hanem egy maradandóbb érdekből is. A magyar katasztrófa igazi okainak földerítése nemcsak az októberi forradalom nagy politikai pöre szempontjából szükséges, nemcsak azért, hogy megtisztítsa a méltatlanul megrágalmazottakat s elítélje a bünösöket és a kalandorokat, hanem — és épp elsősorban — azért is, mert nemzeti tragédiánk való lefolyásának földerítése nélkül nem lehetséges egy helyes jövőbeli eligazodás, nem indulhat meg a javítás, az újraépítés, a reformáció termékeny és alkotó munkája. Szerző dolgozatának az a jelentősége is megvan, hogy tanulságai figyelembevételével új erőt és hitet nyer a magyar demokrácia és a mult bajain okuló szocializmus programja. Ormos Ede bizonyára meg lesz elégedve, hogy az új Magyarország épületéhez egy téglával hozzájárulhatott.

Wien, 1921 augusztus hava

Jászi Oszkár

OSZK

Bevezetés.

Kis bajok és nagy szerencsétlenségek, mindennapos és történelmi tragédiák hősei és áldozatai szenvedésüket azzal iparkodnak enyhíteni, hogy az eseményekért, amelyeknek fölidésében többé-kevésbé ők is részesek, bűnbakot tesznek felelőssé. Ez az egyéni és tömeglélektani jelenség megismétlődik minden nagyobb történelmi katasztrófa után s a felelősség, a bűnösség kérdése foglalkoztatja az elméket, pusztítja a papirost. Ez az ítélkezés holtakról és elevekről, egyesekről és csoportokról, pártokról és osztályokról, szellemi törekvésekről és tényleges uralomról legkritikább esetben tud tárgyilagos, igazságos lenni. Rendszerint összetéveszti az egymásután viszonyát az okozati összefüggéssel s az utóbbinak láncolatából egyes láncszemet kiragadva, azt teszi meg egyoldalú fölfogását igazoló oknak. A gondolkodás restsége vagy a rosszhiszeműség rendszerint megelégszik a legközelebb eső ténnyel, az egyszerű, közvetlen előzménnyel, ha ez alkalmas arra, hogy a következmények neki tetszetős és céljainak megfelelő magyarázatául szolgáljon és így alapot nyújthasson azoknak felelősségre vonására, akik az előzmény keretében működtek. Ha meggondoljuk, hogy minden helyzet, minden tény, minden jelenség úgy a természetben, mint a társadalomban az okok egész sorozatának eredménye, hogy minden erő más összetevő erők eredője, hogy minden hatás ellentétes irányú hatások küzdelméből alakul ki: akkor nyilvánvaló az ilyen eljárásnak, az ilyen ítélkezésnek logikai és erkölcsi helytelensége.

Senkisem tagadja, hogy Magyarország a világháború befejezése után bekövetkezett sorsa a történelmi katasztrófa, a nemzeti tragédia képét mutatja. Nem kell átkozódó busmagyarnak, nem kell naiv vagy üzleti irredentistának lennünk és mégis megdöbbenhet ez a végzet, amely egy ezer év óta főnálló országot ötfelé szakít, mind a négy széléről óriás darabokat tépve le s a meghagyott középső, csonka rész eddigelő uralkodó nemzetéből, a magyarból is milliókat sodor idegen uralmak alá. Számokban kifejezve: a régi Magyarország 320.000 négyszögkilométer területéből 230.000 négyszögkilométert, husz milliónyi lakosságából tizenkét és fél milliót veszített, amelyből talán több, mint három millió magyar. Nem érzélgősség ez, nem kell szégyelnünk, ha megdöbbenünk; de magunkba kell szállanunk. Keresnünk kell a történelmi tényekben, a fejlődés szükségszerűségében, de magában a magyarságban is az okokat s talán rájövünk arra, hogy ennek így kellett történnie.

Azt kell mondania minden elfogulatlan embernek, hogy

Magyarország alapjában véve megérdemelte sorsát

és hogy ezen a sorson a történelem nagy korrekciókat már nem igen fog a terület és a népesség kérdéseiben végezni.

Annak a rettenetes nyomoruságnak és barbárságnak, amely az emberiségre a háborúval elkövetkezett, egyik főokozója Magyarország, vagy hogy pontosabban fejezzem ki magamat: a magyar uralkodóosztály, vagy hogy még pontosabban szóljak: az, hogy a magyar népnek nem volt ereje, részben akarata hozzá, hogy uralkodóosztályainak és a tőlük kiformált államszervezetnek hatalmát megdöntse. Természetesen botorság volna azt mondani, hogy ha Magyarország uralkodóosztályainak hatalma megtörtetett volna, egyáltalán nem lett volna háború; de joggal állítható, hogy ez a háború és ilyen háború és ebben az időpontban elkövetkezett háború nem lett volna. Nagy és életrevaló népek nemzeti egységének, állammá váló alakulásának akadályja volt a régi Magyarországnak nemcsak berendezése, de bizonyos fokig a régi formában való létezése is — írja Kunfi Zsigmond „A magyar béke“ c. cikkében (Világosság, 1920. június 1.).

Mi okozta Magyarország földarabolását?

Senkisem tagadhatja: a közvetlen ok a világháboruban való bukásunk.

De ez már csak az ősi bűnökért sujtó ítélet szentesítése volt. Az elvesztett háború csak lehetővé tette az ítélet végrehajtását, Magyarország földarabolását. Hogy a nemzetiségek az összeomló ország romjai alól menekültek, hogy a román, a tót, a szerb szabadulni akart a magyar uralom alól, amelyet a legbecsületesebben ígért demokrácia, nemzetiségi jogegyenlőség és önkormányzat sem tudott számukra kivánatosá tenni, annak oka a magyar nemesi, népellenes, sovíniszta, uri politika volt, amely a magyar uralmat a nemzetiségekkel megutáltatta, meggyűlöltette.)

Azok, akiknek minden okuk megvan arra, hogy a világháboruban való oknál távolabbi okokat ne keressenek, sőt ilyenek létezését tagadják, vádlóan kérdezik: Mi okozta a világháboruban való bukásunkat?

És azok, akik ellen ez a kérdés kiéleződik, teljes joggal így háritják el az igaztalan vádat: Mi okozta a világháborút? Mi okozta, hogy Magyarország abba belekeveredett és az eleve bukásra kárhoztatott oldalon szállott harcba?

Az oknyomozás ezen a vonalon is ugyanahhoz a magyar uri politikához vezet, amely a magyar agrárfeudalizmus érdekeit beillesztette a német-osztrák imperializmus hódító törekvéseibe s Szerbia ellen irányuló támadásával a világháborút kiobbantotta.

Az 1919. augusztusában román fegyveres erő oltalma alatt, rendőri puccs után diadalmaskodó magyar ellenforradalom a felelősségrevonás legegyszerűbb, de legbrutálisabb és legigazságtalanabb módján az ország minden bajáért a hozzá időben és térben legközelebb álló proletáruralmat és így a proletárságot tette felelőssé. Először csak a bolsevikokat vették üldözőbe; de bolseviknak bélyegezték csakhamar mindazokat, akikre le akartak csapni, tehát az egész szervezett munkásosztályt, a progresszív

intelligenciát, a földnélküli parasztságot és a zsidóságot. Hamarosan rákerült a sor a másodrendű vádlottra, az időben távolabb álló októberi forradalomra, majd a radikálisokra, galileánusokra, szabadkőművesekre, mint „destruktív“ elemekre, míg végre 1921-ben Budapest közgyűlésén 1848 március 15-ét, mint a destrukció ősforrását bélyegezték meg. Pedig ez az ősforrás sokkal messzebb csörgedezik. Azt mondhatjuk: az ezeréves Magyarországnek veleszületett betegsége, ami azt a sulyos, testcsönkítő, erőcsökkentő műtétet elkerülhetetlenné tette. Talán, ha kezdetén vagy legalább is korábban fölismerik a kórt, talán, ha hozzáfognak a gyógyításhoz, amikor a betegség tünetei már jelentkeztek s bölcs orvosok ajánlották és követelték a beavatkozást, talán el lehetett volna kerülni...

Most, hogy még sulyosabb betegség ne következék, hogy halálos nyavalya teljesen el ne pusztítsa az úgy-ahogy megmaradt testet, hogy életképesse tehessük a világháboru forгатagából kimentett népet, a történelem fáklájával meg kell világítanunk azt az utat, amelyen idejutottunk.

Hogy az olvasónak ezt az utat megmutathassuk, — miként hazafias szónokok mondják, de nem teszik — végiglapoztuk hazánk ezeréves történelmét. És sokszor riadtan álltunk meg e munkában, mert a magyar uralkodók és uralkodóosztályok szörnyü gazságait olvasva, úgy éreztük, mintha a marxi tudományos meggyőződés megrendült volna bennünk; úgy éreztük, hogy a magyar nép ezeréves szenvedésének, mostani nyomóruságának, ezek és ezek hontalanságának, gyászának és gyötrelmeinek csak ezek az ezer év óta dühöngő uri haramiák az okozói. Marx pedig a társadalom fejlődését és így a történelmi eseményeket végső fokon a gazdasági viszonyok, a termelőmód változásaira, fejlődésére vezet vissza, amiből következik, hogy a történelemben szereplő személyeket, az uralom gyakorlásának eszközeiül szolgáló intézményeket nem lehet kizárólag felelősekké tenni mindazért, ami történt. A világháboru borzalmait és szenvedéseit átélte és az ezzel földézett nyomóruságot még beláthatatlan időkig nyögő nemzedék ebbe nehezen tud belenyugodni. A marxizmus — mint Kautsky a világháboru keletkezéséről szóló könyvében kifejti — ezt nem is követeli. Igaz, hogy a világháborut a kapitalizmus szülte; de a kapitalizmus érvényesítői egyes személyek és intézmények s ha ugyancsak marxista szempontból egyes személyeket, akik csak a viszonyok teremtményei, büntetni nem helyes, annál szükségesebb az ártalmas személyeket ártalmatlanokká, ha lehetséges, a társadalomra még hasznavehetőkké tenni s az ártalmas intézményeket megszüntetni. Más szóval: a világháboruból azt a tanulságot kell meríteni, hogy azokat a személyeket s azokat az intézményeket, amelyeknek útján a kapitalizmus érvényesülése a világháborut előidézte, nem szabad újra a hatalomhoz visszaengedni vagy, ha oda visszakerültek, újra és véglegesen le kell onnan szorítani.

És minthogy az ezeréves Magyarország történelmének tanulmányozásából azt látjuk, hogy Magyarországot ebbe a világháboruba az a politika sodorta, amelyet a Habsburgok csak a magyar nemesi, rendi osztályuralom segítségével üzhettek, **csak a Habsburgok visszatérésének mindenáron megakadályozása s a mai napig is főnnálló magyar rendi osztályuralomnak megszűntetése lehet a háboruellenes, demokratikus politika legfőbb célja.**

Nem adjuk a következő lapokon Magyarország történelmét. Még vázlatnak is egyoldalú összefoglalása lesz itt azoknak az eseményeknek, amelyek az uralkodóknak és uralkodóosztályoknak a marxista fölfogással egyáltalán nem ellenkező módon megállapítható bűnösségéről, erkölcsi felelősségéről beszélnek. Nem kell, hogy mi, az ezeréves bűnök szánandó áldozatai, süssük a gonosz hatalmasok fajtájának homlokára a Kainbélyeget, minden idők irodalmából számtalan példáját emelhetjük ki annak, hogy a becsületes lélek irtózva fordult el ettől a magyar „nemzetföntartó elem”-től. Gyulai Pál épp úgy elaljasodottnak mondja ezt a nemzetnek nevezett magyar nemességet, mint a konzervatív gróf Dessewffy József, aki 1820-ban ezt írja Kazinczynak:

... azok, akik minket századok óta igazgatnak, mindent elkövetnek ellenünk. . . nem tudom, min csodálkozzam jobban: azon-e, hogy sanyargatóink nem unták el még a sanyargatást, vagy pedig örökös elaljasodásunkon.

Nem az a magyar nép igazi tragédiája, hogy a világháboru, szétszakítva a Habsburg-imperializmus láncait, e láncokkal összefűzött népeket is fölszabadította és így a monarchiával együtt Magyarországot is szétdarabolta, hanem az, hogy

megmaradt ugyanaz a régi, rablógyilkos, uri magyar uralom,

amely a világháboruban végletekig fokozódott vadsággal tombol a megmaradt szerencsétlen Magyarországon.

A szegényen saját magunkba forduló harag. És ha egy egész nemzet valóban szegyenléné magát, olyan lenne, mint az oroszok, amely ugrásra visszahuzódik, — írja Marx; de fölsóhajt, hogy Németországban még ez a szegényen sincs meg, ellenkezőleg, ezek a nyomorultak még hazafiak.

Az iskolában csak szépet és nemeset tanultunk a magyar történelemből. Amikor azt szedjük itt össze belőle, ami fájdalmas és szegényletes, nem azt akarjuk, hogy a nemzet, amely erre képtelen, hanem hogy a nép szegyenlje magát, hogy egy ezredév tanulása után is türi ezt a gyalázatot, ezt az átkot: a magyar uri politikát. Talán most olyan ugrásra tudna visszahuzódni, hogy örökre leteperné örök ellenségét.

I. FEJEZET.

A magyar faj hegemoniája jogosulatlan.

Acsády Ignác nagy és becsületes történettudós; de a sovinizmustól nem tudott megszabadulni. Annál nagyobb előadásának a sulya, mert nem lehet ráfogni, hogy a magyar faj, a magyar nemzet lekisebbitésére törekszik. „A magyar birodalom története“ c. nagy munkáját azzal a hazafias, de hazug frázissal vezeti be, hogy a magyarság uralkodó, hadakozó és munkás osztályai a nemzeti eszmények szolgálatában összeolvadtak. Ugyanebből a munkájából s még inkább „A magyar jobbágyág története“ c. nagyszerű művéből tanulhatjuk meg, hogy ez mennyire nem igaz. És ez a hazafias történetíró azt mondja, hogy „a magyar kis nemzet volt s a honfoglaló nemzedék létszáma aligha haladta meg a százezret, melyből husz-huszonötezer lehetett a harcra képes katona“. És ez a kis nép sem volt tiszta, zárt faj, hiszen, amíg ide jutott, harci és békés érintkezések útján „uj elemek kerültek belé“, közvetlen a honfoglalás előtt pedig Etelközben a besenyők asszonyaik és gyermekeik nagy részét lemészárolták és így a hóditó magyarok közül sokan a benszülöttek között kerestek feleséget. De hiszen a csodaszarvas regéje is arra mutat, hogy a harcias, nomád hun és magyar nép idegen fajokkal keveredett. Coernig szerint a magyarok bejövetele előtt huszféle néptörzs élt ezen a területen, a magyarok után pedig még tizenegy féle újabb ázsiai néptörzs vándorolt be. Az itt talált néptörzsek közül leggyorsabban ment az egyesülés a rokonfajú avarokkal, akiknek nyelvét is átvették Vámbéry szerint olyképen, hogy az avar nyelvet elnevezték magyar nyelvnek és az avarokat magyaroknak. Ez csak föltevés; tény azonban, hogy a magyarok bejövetele előtt már itt a kultúra bizonyos fokán álló s többségben levő szlávok nyelvéből is igen sok szó került az új magyar nyelvbe, még pedig nemcsak az új viszonyoknak, az új szükségleteknek és fogalmaknak megfelelő, hanem azoknak kereteit túlhaladó mértékben is. Nemcsak az új életmód és új foglalkozás körében, hanem a régi haza földjén előforduló tárgyak és fogalmak jelzésére is átveszik a szláv szavakat. Lehetséges egyébként, hogy már előzőleg az avarok vették át ezeket, hiszen velök szemben is érvényesült a magasabb szláv kultúra. De nemcsak a nyelv, hanem az államszervezés terén is hatott a szlávtság. Az ősi magyar vármegye a szláv zsuparendszerből fejlődik, a megye és ispán szláv szavak, ugyszintén sok, ebből az időből fönmaradt város neve, hogy egyebet ne mondjunk: a tiszta magyar Debrecen is.

A fajkeveredés tovább folyik a honfoglalást követő rabló-hadjáratok révén. „Gyakran jóval több foglyot, férfit, asszonyt, gyermeket hoztak, mint ahányan maguk voltak“. És minthogy hét évtizedig tartott ez a „külszaladás“, képzelhetjük, mennyi idegen elem került ez uton is a magyarba. Hiszen beszáguldozták Német-, Olasz-, Francia-, Spanyolországot és a Balkánt, legtöbb foglyot Német- és Olaszországból hoztak, akik között „akadtak mindenféle rendűek és foglalkozásuak, papok, előkelő urak és asszonyok, kereskedők, iparosok, földművesek, pásztoemberek“. Ezek a foglyok, mint rabszolgák, a nyugati polgárosodás terjesztőivé lettek; legnagyobb részük római katolikus volt és így a kereszténység fölvételekor fölszabadulván, minthogy addig már a magyar nyelvet is elsajátították, könnyen beolvadtak a magyarságba. Egyébként, ugyszólván, a honfoglalás óta állandó volt a bevándorlás. A kereskedelem hamar az izmaeliták, mohamedán bolgárok kezébe került, ők tették Pestet kereskedelmi központtá. A X. században már zsidókról is történik említés, a zsidó vallás különben a rokon kazaroknál nagyon el volt terjedve és azok közül sokan jöttek be a honfoglaló magyarokkal s utóbb is. Taksony fejedelem a felsőmagyarországi bányavárosok (Selmec, Körmöc, Beszterce) vidékére cseh bányamunkásokat telepít.

Az idegen hatás, az idegen fajok keveredése még fokozódik a kereszténység föl vételével. Az augsburgi vereség után Taksony utóda, Géza alatt mindinkább fölhagynak a külföldi rablókalandokkal, a foglyokul idehurcolt keresztények számát a bevándorlók szaporítják, a Bizáncban járt magyarok közül többen megkeresztelkednek, az erdélyi törzsfő (Gyula) hittérítőt is hozott magával, ez lett az első magyar püspök. Géza alatt azonban — hogy egy mai kifejezést használjunk — az orientáció nyugat felé fordult. Géza I. Ottó német császárral kötött szövetséget és ezzel megnyílt Magyarország a német hittérítők s nyomukban a német kereskedők előtt.

A magyar nép vallási tekintetben türelmes volt. Eddig sem háborgatta vallásuk miatt az itt élő keresztényeket, zsidókat, izmaelitákat s amikor Géza fejedelem, akinek felesége született keresztény volt, fölvette a keresztiséget, a térítés nagyobb erővel indult meg. De nyilvánvaló, hogy erőszakos eszközök nélkül; ez a magyarázata annak, hogy ellenállással nem találkozott. Ámbár a Szent Istvánról szóló legenda szerint már Géza is „felette nagy gondot fordít a lázadók leigázására, a pogány szertartások kiirtására s püspökségek alapítására“ s Géza ya nemes jövevényekről szóló munkájában írja, hogy a keresztények földéről már Gézához is sok gróf (comes), katona és nemes jött, hogy a pogányok ellen megsegítsék, sokan pedig ezektől a pogányoktól és azoknak „persecutor“-aiktól szabadultak meg. Ez azt mutatja, hogy a fejedelem keresztény katonai környezetét úgy az önkéntes bevándorlók, mint a fogságból fölszabadultak gyarapították.

Mindazonáltal megállapítható, hogy a pogány magyarok igazán komoly ellenállását csak Szent István erőszakos hittérítése idézte föl. Koronázása előtt a somogyi Koppány vagy Kupa, koronázása után az erdélyi Keán vagy Kán vezetése alatt kitört lázadásról emlékeznek meg a krónikák. Még a komoly magyar történetírók is iparkodnak ezeknek a lázadásoknak a jelentőségét csökkenteni s mint pl. Acsády is, „fényes és gyors diadal“-ként föltüntetni azt a bizonyára kegyetlen és véres elnyomást, amely a kereszténység megalapítását kísérte. Béla király névtelen jegyzője megemlékszik a besenyő Thonuzobárról, akit, mert nem akart megkeresztelkedni, feleségével együtt elevenen eltemettek. Csak így lehetett a népet újabb tömeges lázadástól visszaretenteni, állapítja meg Horváth Mihály „A kereszténység első százada Magyarországon“ c. könyvében s a nép „ha még nem meggyőződésből is, leöntetni engedte magát a keresztvizzel; s ha titkon gyakorlá is pogány szertartásait, külsőleg mind nagyobb számmal kereszténnyé lett.“

A kereszténységnek ily erőszakos módon való megalapítása nyitotta meg a belső harcoknak azt a sorozatát, amely szinte szakadatlanul húzódik át a magyar történelmen. „Ekkor (a Koppány elleni harcban) történt először, hogy a magyarok fejedelme, mint keresztény indult csatába, még pedig saját alattvalói ellen.“ És István, a legelső magyar király, Hunt és Pázmán német lovagokkal ütteti magát lovaggá a csatába indulása előtt, az ősi turul eltűnik a harci zászlóról s helyébe a védőszentül választott Szent Márton toursi püspök képe kerül. Vencellin német lovag vezeti a keresztény magyar sereget a pogány magyarok ellen, ő dőfi le a harcban Koppányt. A leggyőzött pogány magyarok vagy keresztények lesznek vagy — rabszolgák. Ezt a történetírók a keresztény hit diadalaként, Szent István bölcs és erős uralmát dicsőítve állapítják meg. A magyar nép lelkéhez sokkal közelebb álló, a magyar faj tragédiáját ezer év után is átérző költő, Arany János erről az átalakulásról azt mondja, hogy ez a (magyar) nép, a honfoglalók ivadéka szolgailag meghajolni nem tudott az egy igaz Ur előtt; de jöttek idegenből, támadtak a haza megnyügzött idegen népéből szolgák s azok lőnek urakká...

Ezt Arany János 1848 előtt írja Petőfihez intézett levelében s még az olyan nacionalista elfogultságban szenvedő, de egyébként lelkiismeretes történetírót is, mint MarczaLi, aki „egynyelvű nemzeti állam“-nak akarja föltüntetni Szent István Magyarországot, a történeti tények rákényszerítik annak a megállapítására, hogy ez a küzdelem, amelyben az első magyar király seregét Vencellin német gróf vezette Koppány magyar hada ellen, „a későbbi nemzedék szemében a németek harcának lászott a magyarok ellen. A győzelem amazoknak juttatott nagy birtokokat és örökségeket e hazában, a magyarok legvitézebbjeit pedig keserves szolgálásra taszította.“

És egészen bizonyos, hogy ez a letörés sokkal kegyetlenebb, sokkal véresebb volt, mint amilyennek a reánk maradt történelmi kútfőkből kiderül. Hiszen ezek a források — mondhatjuk — kivétel nélkül keresztény egyházi embereknek leginkább jóval az események után irt munkái, akik bizonyára nem festik le teljes hűséggel és pontossággal a harcok vadságát. Hittérítők legyilkolásáról megemlékeznek ezek a források is; képzelhetjük, milyen erőszakos hittérítés előzte meg ezt, mert hiszen a magyar türelmes volt más vallásuakkal szemben és bizonyára csak erőszak szülhette ezt az erőszakot; képzelhetjük, milyen megtorlás követte a hittérítők vértanuságát, amikor elevenen temették el az áttérni nem akaró Thonuzobát.

Levert kiméletlenül mindenkit, a ki útjában volt, — mondja István királyról Acsády. Idegen eszmék és intézmények recepciója nálunk kilencszáz év folyamán soha oly óriási mértékben nem ment végbe, mint István korában. . . Egészen új egyházi és politikai intézmények s velök oly erkölcsi s jogi fogalmak léptek életbe, amelyeket a történelmi fejlődés előkészített ugyan, amelyek azonban lényegileg idegen kölcsönvételek.

Minket nem a fajimádat és fajgyűlölet vezet, amikor a magyar és idegen elemeknek erre a küzdelmére és szerepcseréjére rámutatunk. Ellenkezőleg: annak a sovíniszta, az idegen nemzetiségeket megvető, gyűlöelő és elnyomó politikának történelmileg is hazug alapjára akarunk rámutatni, amely a magyar fajnak a honfoglalás és államszervezés joga alapján hegemoniát követelt és követel még ma is Magyarországon.

Ez az alap mindahárom szempontból: a faj, a honfoglalás és az államszervezés szempontjából egyaránt tarthatatlan.

1. Ami ugyanis a fajt illeti, a tudomány már régen kimutatta, hogy egyetlen népe sincs a mai kulturvilágnak, amely ősi fajtisztaságát megőrizte volna és különösen nem őrizte meg ezt a magyar, amely mai hazájába már hosszú harcok, erőszakos és békés fajkeveredés után jutott s az itt talált, jórészt a kultúra és polgárosodás magasabb fokán álló népekkel újabb összeolvadásba került, a honfoglalást követő rablóhadjáratok fogolyszállítmányai, a folytonos bevándorlás pedig újabb meg újabb idegen áramlatokat sodortak az aránylag kicsiny magyar fajba, úgy hogy teljesen igaza van Vámbérynak:

A magyarok mai nemzedékének ereiben az ősmagyar vérnek egyetlen csöppje sincs meg; a magyarság . . . az ismert világ legeslegtarkább vegyülék népe, mivel Magyarország sok száradon át a kelet és nyugat felől megindult tarka népelemek lerakódó helye és kristályosodó pontja volt.

2. A honfoglalás jogára hivatkozni nagyon veszedelmes a fajmagyar politika mai hirdetőinek. Ha ugyanis a honfoglalást a mondavilág csillogó ködéből, mint száraz történelmi tény, kihámozzuk, a magyaroknak mai hazájukba való érkezése és megtelepedése úgy jelentkezik, mint a középkori népvándorlás utolsó hulláma, amely hosszú időközön át tartó zavargás után, minthogy erősebb hullám nem érkezett utána, végre lecsöndesedett. Ez a

tény, mint világtörténelmi jelenség, nem valami sajátos magyar dicsőség, ilyennek csak a hősköltemény írója tekintheti, de sem a történetíró, sem a politikus. A harcias nomád nép baromtenyészésének céljaira megfelelőnek találta ezt a földet, amelynek polgárosodottabb és éppen ezért szelidebb és ellenállásra képtelen lakosságát legyőzte s a szomszédos, szintén kulturáltabb népek területeire való betörésekkel rabló ösztöneit is kielégíthette. Itt maradt tehát az erősebb jogán. De aki erre hivatkozik, annak el kell ismernie az erősebb jogán alakuló uralmat később is, akkor is, ha nem ő az erősebb.

3. Az államszervezés jogalapjára sem lehet alapítani a faji hegemoniát. Hiszen nem szólva arról, hogy a vármegyei intézményt a szláv zsupából s a honvédelmet is az itt talált népek példáját követve fejlesztették ki, a magyar állam megszervezése, ami egybeesik a keresztény egyház megalapításával, idegen erők segítségével, a magyar faj ellenállásának erőszakos leverésével ment végbe.

Ha tehát a fajnak az államszervezés körül szerzett érdemeit tesszük a faji hegemonia jogalapjává, akkor éppen a magyar faj lenne az, amelyet e szervezés megindításával szemben kifejtett ellenállása miatt ez a hegemonia a legkevésbé illetve meg s ha a történelmi igazság az, hogy az államszervező faj gyakoroljon hegemoniát, akkor azoknak a főként német és olasz papoknak és rittereknek, elegezen jóra való és kalandor bevándorlóknak utódait illeti ez meg, akiknek a fegyveres segítségével egyházi, iskolai, gazdasági és közigazgatási téren való közreműködésével ez az államszervezés már István előtt is, de főként István alatt megindult. „Alkotásaiban István nemcsak idegen példára, hanem főleg eleinte idegen munkatársakra is szorult.“ Építészek, szobrászok, festők, pénzverők mellett „egyházi, politikai és katonai munkatársait is külföldről kellett beszereznie.“ Ezekben jobban bizott, mint a magyarokban. Nagy birtokokat adományozott nekik s minthogy az akkori hatalom alapja kizárólag a földbirtokon s az azt megmunkáló népen nyugodott, a földbirtokokkal együtt a hatalom megfelelő része is ez idegenek kezébe került.

Egyáltalán az államszervezésnek és egyházalapításnak ez a szorosan egybekapcsolódó munkája a régi magyar törzrendszer helyébe a központi királyi hatalmat építette ki. Ennek a hatalomnak alapja is a földbirtok volt. Az a nagy buzgósággal folytatott hittérítés nem elégedett meg a lelkek birodalmával. A pogány fölkelések elfojtása, amelyek — ismételjük — sokkal számosabbak és erőteljesebbek lehettek, mint a fönmaradt kutfőkből látszik, nemcsak az ellenállók fészkeinek, a váraknak elfoglalásával, hanem a körülöttük elterülő törzsbirtokok elkobzásával is járt. Ennek az elkobzásnak szépítésére Acsády azzal áll elő, hogy „a tömegek mindinkább kiléptek a régi törzskötelékből s a föld egy része a törzs számára fölöslegessé vált.“

A törzsrendszer és a pogány hit szorosan összefüggött egymással. Az egyiknek erőszakos irtása nem mehetett végbe a másiknak földulása nélkül. Nem fölöslegessé, hanem lehetetlenné vált tehát a törzsrendszer, amely épp úgy, mint a régi hit, utjában állott a szervezkedő központi hatalomnak, a nyugati császárság mintájára berendezkedő keresztény királyságnak. Az akkori állam és nemzet nem felelnek meg a mai fogalmaknak; amit a király a levert törzsfőnöktől elfoglal, az a föld, ha állami jószág, nyilvánítják is a mai kor eszmeköréből és műkifejezéseiből kiemelkedni nem tudó történetírók, tulajdonképen a király magántulajdonába kerül, ő azokkal szabadon rendelkezik, aminthogy rendelkezett István is, az elkobzott földekből jutalmazván fegyveres és egyházi munkatársait, de magának is megtartván annyit, hogy „ő lett az országnak nemcsak legnagyobb, hanem az a földesura, kivel mást összehasonlítani nem lehetett.“

Igy szállott át a magyar föld tulnyomó nagy része a honfoglaló magyar törzsek birtokából a királyra és az idegen származásu főpapi és főuri rendre.

A magyar nagybirtok keletkezésének forrása, amint Ágoston Péter „A világi nagybirtok története“, c. munkájában kimutatja, a XVIII. század harmadik tizedéig vagyis a pragmatica sanctióig az erőszak és a fejedelmi kegy, tehát vagy rablás, amely leggyakrabban fegyveres harccal, azaz tömeges gyilkolással megy végbe, vagy szent Istvántól egészen a Rákóczy-fölkelés leveréséig a „nemzeti ügy“ elárulásáért vagy merőben lakáji és alacsonyrendű személyes szolgálatokért az uralkodótól nyert jutalom. Így IV. Béla, a tatárjárás után a „második honalapító“, mint Ágoston megírja, az unokája születését hírül hozó hírnöknek és unokája dajkájának több falut adományoz. Más azon a címen jut birtokadományhoz, hogy a királynő keresztfia.

A Habsburgok alatt minden levert lázongást a résztvevők birtokainak elkobzása és azokból a hivek megjutalmazása követte. De a legképtelenebb denunciálással is lehetett birtokot szerezni. Unokatestvérek vagy még távolabbi rokonok kánonellenes házasságának följelentője megkapta ezeknek elkobzott birtokát. A török hódoltság megszűntével, a Rákóczy-fölkelés leverése után, az adománylevelek zápora buján tenyészttette az ország nagybirtokait. Savoyai Jenő herceg, Nádasdy, Károlyi, Carafa, Pálffy, Esterházy, Kéry, Koháry, Hunyady, Starhemberg, Erdődy, Szapáry, Heisler, Széchenyi sűrűn szerepelnek az adománylevelekben.

Az így szerzett nagybirtok lett a politikai hatalom alapja. Hogy ez mennyire az idegen rabló-lovagoknak és királyi szolgáknak a dolgozó magyar nép fölé kerekedését jelenti, az kitűnik abból, hogy a XIV. század közepéig ismert százhetvenhárom nemes család közül, mindössze hat nagy- és három kisbirtokos család magyar eredetét tudták kimutatni.

Idegen ősöktől származnak a Rákóczyak, Forgáchok, Báthoryak, Cilleyek, Ujlakyak, Hunyadyak, Drugethek, Zrinyiek, Lorántffyak, Rádayak stb. A magyar arisztokrácia ősei, az idegen rablólovagok és kalandorok állandóan pusztítják és gyilkolják a magyar és nem magyar dolgozó népet. „... A pusztítás és folytonos szolgarablás folytán a falvak nagyrésze, jóharmada lakatlanná válik. Mert a folytonos háboruszkodásban a szolga szenvedett legtöbbet, akit, hogy kárt tegyenek ellenfeleikben, ha elhajtani nem sikerült, leöltek.“ A kiirtott magyarság helyére természetesen mindig idegen fajú népek költöztek be. „Isten csodája, hogy még áll hazánk,“ — sóhajt Petőfi; de mennyivel nagyobb csodája istennek, hogy a magyar uraknak nem sikerült a magyar népet teljesen kiirtani.

Csak a mai tudománytalan nacionalizmus megtévesztő hatása alatt lehet az uralmi rendszernek és földbirtokviszonyoknak ettől a véresen erőszakos és éppen a magyar fajt elnyomó megváltoztatásától számítani a magyar nemzeti állam kialakulását. Egyáltalán súlyos és sokszor leleplezett, közismert tévedése a nem komoly vagy az osztályuralom szolgálatában álló történetírásnak, hogy az uralkodó osztály ideológiáját visszavetíti a régi idők eseményeire s a mai vagy közelmúlt politika igazolásául olyan szándékokat és célokat magyaráz letűnt századok szereplőinek működésébe, amilyenekről az akkori viszonyok között szó sem lehetett. A tudományban nynoskopia a neve ennek a hajlandóságnak, amely szerint a jelen szemüvegén nézzük a múltat vagy a jövődőt s a jelenkor kulturfokának megfelelő eszméket, gondolatokat és érzéseket tulajdonitunk mult idők embereinek. Így, amint Jászi, akinek „A nemzeti államok kialakulása és a nemzeti-ségi kérdés“ c. könyvéből legtöbbet merítettünk, — kimutatja, képtelenség a középkori Magyarországon nemzeti eszméről, nemzetiségi törekvésekről beszélni. Szent István nem állott, nem is állhatott ennek az eszmének, ezeknek a törekvéseknek szolgálatukban, eszeágában sem volt magyarrá tenni ezt az országot; senkisem törődött sem ekkor, sem soha jóformán II. József uralkodásáig a magyar nyelvvel, sem a magyar faj hegemoniájával. Nem magyarrá, hanem csak kereszténnyé akarta tenni István az országot; nyoma sincs sehol a nyelvi vagy faji üldözésnek, sőt az idegen zsidó vagy mohamedán is békében maradhatott, csak a magyart térítették szép szóval és — tüzzel-vassal. Az ország közügyeinek intézése csaknem kizárólag az idegenek, főként a papok kezébe került. Magyarok be sem juthattak a főbb hivatalokba, hiszen az egyházi és hivatalos nyelv a latin volt. Szinte érthetetlen, hogy olyan becsületes történetíró, mint Acsády, az ilyen módon megteremtett „erősen összpontosító kormány“-ról azt a dicshimnuszt zengi, hogy az a legmagasabb szárnyalású nemzeti politikát érvényesítette. Lehet ezt a politikát magyarázni a történelmi fejlődés szükségszerűségével; de nem-

zetinek nevezni valóban csak az utókor hangulata előtt meghajló hazafias frázis, de nem tudományos ítélet.

Hogy a faji uralom megteremtésére, nemzeti állam megszerzésére való törekvéstől mily távol állott István, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint fiához intézett, oly gyakran idézett intelme, amely valósággal politikai végrendelet hatásával hangzik a következőképen:

...Javasolom neked fiam, hogy jóakarattal fogadd és tisztességgel lásd el őket (az idegeneket), hogy szívesebben éljenek nálad, mint-ahogy másnál lagnának.

És meg mondja ugyanott azt is, hogy miért. Azért, mert szerinte „egy nyelvű, egy erkölcsű ország gyöngye és mulékony.“

Nemcsak hogy nem dolgozott István a nemzeti egység megteremtésén, hanem, ha volt az ő korában a szabad, honfoglaló magyarságot összefűző ilyen nemzeti egység, azt egyenesen és teljes sikerrel megbontotta; de azt is

megakadályozta, hogy a magyarság az idegen fajokkal összeolvadva, egységes magyar nemzetként alakuljon ki.

Ez az asszimiláció lett volna az egyetlen módja annak, hogy Magyarország népe, ha fajilag nem is, mert ez képtelenség, de társadalmilag, nyelvileg és művelődésben egységes magyar nemzetként izmosodjék bele a későbbi századokba. Ekkor lett volna ez asszimiláció megkezdésének az ideje, ez azonban nem volt sem ekkor, sem később a magyar uralkodóknak érdekük s egészen a legujabb időkig az uralkodóosztályok sem gondoltak erre. Ereky István „A magyar helyhatósági önkormányzat“ c. könyvében így jellemzi Szent István „nemzeti“ politikáját:

Hogy a szabadoknak eddigi nemzeti egységét megbonthassa, ezért mozdította elő előjogok és szabadságjogok osztogatásával minél nagyobb számú idegen nemzetiségek letelepedését; hogy a pogány magyarság erősödése elé akadályokat gördítsen, azért iparkodott nem egybeolvasztani, de elkülöníteni a szabad magyarokat és a leigázott, idegen nemzeti-ségű rabszolgákat.

A nemzeti asszimilációra való törekvésnek ez a hiánya végigvonul az egész magyar történelmen, amelynek vezető alakjai és uralkodó osztályai saját hatalmuk és gazdasági érdekeik egyoldalú szolgálata mellett sohasem emelkedtek a nemzeti állam kiépítésének, a nyelvben, kulturában és jogban egységes nép megteremtésének gondolatára s a békés asszimilációra alkalmas századok lefolyta után a mulasztásokat csak akkor akarták erőszakos asszimilációval helyrehozni, amikor a nemzeti egység vagy inkább a nemzetiségi hegemonia saját osztályérdekeiket szolgálta volna, de amikor a nem magyar nemzetiségek fölébredt nemzeti szelleme és faji különállásának öntudata ezzel az erőszakos kísérlettel elkeseredetten s végül is a világháború megrázkódtatásai után diadalmasan szembeszállt.

II. FEJEZET.

Az oligarchia az állam egységét, az erőszakos hittérítés a magyarosodást teszi lehetetlenné.

Ha István alatt megindult a magyar nemzeti egység bomlása és a központi királyi hatalom az idegenek segítségével megerősödött, a hűbériség csakhamar kiépülő keretei között a királyi hatalom mindinkább gyöngült és az egykori királyi szolgákból a nekik juttatott földbirtokok révén megannyi kiskirály cseperedett föl. Így azután

nemcsak a nemzeti, hanem az állami, a közigazgatási egység is veszendőbe ment,

a királyi hatalom területi részekre bomolva átszállott az egyes földesurakra, akikkel szemben a király a maga megfoghatkozott erejét, Szent István példáját követve, rendszerint idegen elemek segítségével iparkodott gyarapítani; de a főurak ellenzéki mozgalmanak is igen sokszor külföldi támogatás ad sulyt és biztosít eredményt. Ez az, amit hazaárulásnak neveznek a magyar hazafiak, amikor nem ők csinálják; de tulajdonképen nem más, mint régi magyar politika Szent Istvántól Rákóczyn, Kossuthon át Friedrich és Bethlen Istvánokig. A különbség csak az, — és ennek megállapításával tartozunk Rákóczy és Kossuth emlékének — hogy ők a Habsburgok reakciós hatalma ellen fordultak hazájuk felszabadítása érdekében külföldi hatalmakhoz, a két utóbbi István és társai ellenben az ellenforradalom megsegítésére könyörögtek idegen fegyveres beavatkozásért hazájuk ellen s a Habsburgokat szolgáló ellenforradalom bevonulásának útját egyengették és biztosították idegen fegyverekkel.

A királlyal örökös harcban álló főurak megteremtik azt az oligarchikus állapotot, amely a feudalizmust egész Európában jellemzi. A főurak hatalmukat kiterjesztik a körülöttük lakókra, akik csak a királyi hatalomtól várhatnak segítséget. Az oligarchia hatalmaskodása így utalja egymásra a királyt és az elnyomott, kizsákmányolt alsóbb rétegeket. Az oligarchia ellen való védekezés adja meg a királyi hatalomnak olykor-olykor fölcshellámló demokratikus fénypontjait. Nemzeti politikáról természetesen ebben a korban sem lehet beszélni. A király kénytelen lévén a magyar urak, a veszedelmes rablólovagok ellen idegen fegyveres erőhöz és a városok leginkább külföldről telepített népéhez folyamodni,

ezeknek az idegen elemeknek birtokokat és kiváltságokat, sokszor a magyarokkal szemben kivételes helyzetet biztosító előjogokat ad. Az erdélyi szászok valóságos államot alkottak az államban; de nem természetes-e, ha tudjuk, hogy „Erdély szász vendégei többet jövedelmeztek a királynak, mint harminchat királyi vármegye vagyis fél Magyarország.“ A nemesek azonban, akiknek legnagyobb részök a királynak vagy akár — mondjuk — a köznek tett és teendő szolgálatukért kapták a királyi adománybirtokokat, annyira kivonták magukat minden közteher alól, hogy II. Endre idején már csak a megszállás joga illette velük szemben a királyt, amelynél fogva a merre a király utazott, szállást és ellátást követelhetett. Ez régebben a királyi hivatalnokokat is megillette; de végül az aranybullában kényszerítették a királyt is, hogy erről a jogáról mondjon le. A hagyományos magyar vendégszeretet és az ugyancsak hagyományosnak hazudott magyar királyhűség valami meghatóan egybeolvadó megnyilatkozása az aranybullában a királynak ez a kijelentése: „Sem házukban, sem birtokukon nem szállunk meg, hacsak meg nem hívunk.“ Ezt is megtették alkotmánybiztosítéknak, holott csak a királyi vendéglátás költségeit akarták megtakarítani.

Az oligarcháknak a királlyal szemben kifejlődött önálló hatalmi helyzetükre jellemző epizódot jegyez föl a krónika Kálmán fia, II. István király történetéből. 1123-ban egy éjszaki szláv, lengyel vagy ruthén fejedelem támogatására nagy sereggel Ladomérba vonult és ostrom alá fogta a hasonló nevű várost. Vezérei azonban megunták az ostromot, megtagadták az engedelmességet s hazatértek a szerintük fölösleges háboruskodásból. Mit volt mit tenni, a király is hazatakarodott. Milyen kár, hogy 1914-ben nem volt a magyar főuraknak ennyi eszük és bátorságuk vagy mondjuk: ennyi józan önzésük. Az igaz, hogy 1914-ben sem a király, sem ők nem vonultak hadba, hanem csak a népet küldték.

Az idegeneknek adott kiváltságok, a nemzetiségi önkormányzatok megannyi kisebb-nagyobb államot teremtettek az államban s különállásukkal, külön jogrendjükkel valóságos eleven akadályai voltak az egységes nemzeti kialakulásnak. Timon Ákos „Magyar alkotmány- és jogtörténeté“-ben kiemeli, hogy a szepesi szász „provincia“ lakóit még a közvetlen királyi bíróság elé sem lehetett idézni. A jászkunok külön magánjogi rendszere egészen a legújabb időkig érvényben maradt. Az oligarchia által a királyra rákényszerített illetlen nemzetiségi politika, ha ugyan szabad e kifejezéssel e korra vonatkozólag élni, sokszor egyenesen magyarelles irányban hatott, az oligarchiának a királyi hatalommal való szembeszállása, az „idegen befolyás“ ellen való küzdelem azért tűntethető föl most utólag „nemzeti“ küzdelemnek, mert tény, hogy a király idegen segítségre szorult a hatalmas magyar főurakkal szemben, akiknek legnagyobb részük — ismételjük — idegen származásu királyi fegyveresek és szolgák ivadéka. Nem az idegen befolyás, hanem a

központi kormányhatalom ellen küzdöttek valójában ezek az urak. Hiszen ők maguk sem törődtek semmit a magyarsággal, mint olyannal. Elnyomták és kizsákmányolták, pusztították a náluknál rendszerint sokkal magyarabb, fajtisztább dolgozó népet épp úgy, mint az idegen származású munkás rétegeket.

Ez idegeneknek adott királyi kiváltságok nemcsak az ő nemzeti különállásukat, külön gazdasági jogrendjüket, nyelvüket és kulturájukat óvták meg a magyarságba való beolvadás elkerülésével, hanem ellenkezőleg a körülöttük levő magyarságot is fölszították magukba ezek az idegen telepek, amelyek egyrészt védelmet nyújtottak az oligarchák üldözései ellen, másrészt kiváltságos jogi és politikai helyzetükhöz a legerősebb beolvasztó tényező, a magasabb kultúra is leginkább hozzájárult. Így Marczali megállapítja, hogy II. Endrének egy királyi rendelete az erdélyi százszok főnhatóságát kiterjeszti a magyar és székely telepekre is s így ezek beolvadtak a németekbe. Ugyanez a király az egész Barcaságot a német lovagrendnek adományozza, IV. Béla pedig a zsidóknak ad nagy kiváltságokat, mert csak ezektől kap pénzt és kénytelen a tatárjárás után idegenek betelepítésével új városokat alapítani s az idegeneknek a magyarokkal szemben kiváltságokat nyújtani. Acsády is, aki az Árpádházi királyokat mindig a nemzeti politika uttörőinek szereti föltüntetni, kénytelen beismerni, hogy „néhol a kiváltság, melyet a királytól nyertek, egyenesen a németiségnek juttatta a polgári jogok élvezetét.“ Természetes, hogy ezek az idegen lakosságú városok ragaszkodtak a királyi hatalomhoz s így, ha az ország faji egységét megbontották is, politikai, területi egységét még a német határszélen sem veszedelmeztették; az elszakadásra csak a magyar oligarchák tettek kísérleteket. Ezt is Acsády állapítja meg és Jászi rámutat arra, hogy az oligarchák és a király közötti küzdelemnek nem volt nemzeti jellege, a magyar főurak nem tekinthetők a nemzeti ügy harcosainak az idegen elemek segítségéhez folyamodó királlyal szemben; ez a küzdelem csak „a hivatalokért és a földekért folyó marakodás és féltékenység, amelynek semmiféle magyarságterjesztő vagy asszimilációs oldala nincs.“

Az Árpádházi, a „nemzeti“ királyok egész uralkodása alatt semmisen történt a magyar faj, a magyar nyelv védelmére. Erre irányuló öntudatos törekvésnek leghalványabb nyomát sem lehet fölföldözni e kor vezetőinél, ha csak ilyenek nem tekintjük Könyves Kálmán királynak azt a rendelkezését, hogy az áttért izmaelitáknak felerészét magyar keresztény községbe telepítette át s izmaelita férfinak csak magyar nővel, izmaelita nőnek csak magyar férfivel való házasságát engedte meg. Nem hisszük, hogy ennek a különben is elszigetelten álló erőszakos rendszabálynak az asszimilációra jótékony hatása lett volna; bizonyára sokkal többet ártott e téren a zsidók ellen fönnállott kánoni törvények behozatala, amelyek alapján ugyanez a fölvilágosodott király megtiltotta zsidók és keresztények között a házasságot és általában

a zsidót kirekesztette a keresztény társadalomból, a földművelésből és iparból s csak a kereskedésre szorította; de még itt is elnyomta és zaklatta.

És éppen így lehetlenné vált az alsó néposztályok megmagyarosodása, mert, amint Acsády III. Endre, az utolsó Árpád-házi király korára vonatkozólag megállapítja, „a keleti népekből voltak itt besenyők, kunok, szerecsenek, tatárok, a nyugatiakból Közép- és Déleurlópa csaknem minden memzetének fiai, de főleg németek, kik még a Dráván tulra is tömegesen eljutottak, továbbá olaszok, kik nagy jelentőségre vergődtek, végül románok, kik II. Endre óta jelentkeztek hazánkban és különféle északi és déli szlávok...” És

hogy ezek a román és szláv törzsek nem olvadtak be a magyarságba, annak főoka a katolikus keresztény egyház volt,

holott ezek a népelemek a kultura alacsonyabb fokán állottak s így alkalmas anyagául szolgálhattak volna nemcsak egy többé-kevésbé öntudatos, hanem a természetes asszimilációnak is. Ez azonban nem következhetett be, mert a román és délszláv törzsek a keleti egyház hivei voltak és nem ismerték a papitized intézményét. A ténitő katolikus egyház azonban nem elégedett meg a lelkek meghódításával, legalább annyira követelte a tizedet is.

Ez a tized most épp úgy gáltolta a románok, mint előbb már a délszlávok áttérését és elmagyarosodását. Károly király ismerte a bajokat és elpanaszolta a pápának (1329), hogy kunok, románok és ruthének közt maguk a főpapok neheztik meg a ténitést, mert tizedet követelnek az áttértéktől. Eképen az új vajdaság, mely az ott lakó kunokat és szlávokat elrománosította, valamint a nagyban megizmosodott és kiterjedt Rácországra így már a keleti egyház oszlopai lettek és vallásos és nemzeti ellentétben a magyarsággal, mindinkább háttérbe szorították befolyását a Balkánon.

Jászai rámutat ezenfőül a vallásos hit érzelmi erejére is, amely különösen a középkorban szenvedélyesen elleneszegült az erőszakos hitténítésnek. A dolog lényege azonban az, hogy itt is megállapíthatjuk:

a magyar uralkodóosztály — ez esetben a főpapság — volt egyik főoka az asszimiláció elmaradásának,

s ezzel ugyszólván megvetette alapját annak a román kérdésnek, amely, tagadhatatlanul egyéb hatások következtében is, kiélesedett és a Magyarország földarabolására vezető politikát legnagyobb erővel taszította előre.

De hogyan kívánhatjuk az egyháztól a magyarosítást, amikor nemcsak saját életébe, hanem az állami igazgatásba és az oktatásügybe is a latin nyelvet vitte be s a magyar nyelvet csak annyiban vette igénybe, amennyiben a ténítés munkájához, az istentisztelethez, a népen való lelki, hatalmi és gazdasági uralom föntartásához okvetetlenül szükséges volt. A magyar népet nem tanították meg az írás-olvasásra. 1540-ig, mint Balogh y írja „A magyar kultura és a nemzetiségek“ c. könyvében, ötvennégy falusi és nyolcvanhárom

városi iskoláról van okleveles tudomásunk. Mind latin nyelvű volt. Csak a felsőmagyarországi és erdélyi szász városokban tanították a latin mellett a német nyelvet; de sem a magyart, sem az itt élő nemzetiségek nyelvét nem tanították sehol. A papi irástudók megvetik „a parasztok csalfa meséit“ és „a hegedősök csacska énekeit“, ez az oka, hogy az ebben a korban is bizonyára virágzott magyar népköltészet emlékét sem őrizték meg a „magyar kultura“ első magvetői.

Annál nagyobb erővel vetette rá magát az egyház saját hatalmának növelésére. A főpapok nemes versengésbe fogtak e téren a világi főurakkal, különösen amióta nem a király nevezte ki, hanem a kánoni törvények értelmében a káptalan választotta s a pápa erősítette meg őket. Ennek kettős hatása volt. A simonia, a vesztegetés elterjedt, így jutottak egyes püspökök állásaikba, másrészt a püspökök a királyi hatalomtól való függés helyett a pápa befolyása alá kerültek s a központi állami hatalom helyett a pápa világuralmi politikájának szolgálatába szegődtek. Nemcsak az egyházi fölfogás, hanem saját jól fölfogott, de teljesen önző, hatalmi és anyagi érdekeik is erre ösztönözték őket. Amíg így a papság körében az erkölcstelenség kapott lábra, addig másrészt — s minket most ez érdekel —

a főpapok olyan szerepet igyekeztek Magyarországon játszani, mint a nyugat hűbéres országaiban, ahol ráerőszakolták a királyra akarataikat, széttépték az állam egységét, jószágaikat világi fejedelemségekkel változtatták át. Imre keserves panasszal fakadt ki üzelmeik ellen, melyek annál veszedelmesebbek voltak, mert a világi nagybirtokosokban is hasonló vágyakat ébresztettek.

A királyi hatalom az egyházi és világi oligarchia erősödésével szemben újabb meg újabb idegen telepítésekben keresett támogatást. II. Géza minden eddigit fölülmuló mértékben fokozta e telepítést. A lakatlan földekben bővelkedő ország természeti kincseit fölismerték az átvonuló keresztes hadak, amelyek népéből is bizonyára sok itt ragadt; de még nagyobb tömegeket buzdítottak bevándorlásra. Az egész német birodalomból, Flandriából, a Rajna vidékéről, a Majna mentéről, Felső-Sziléziából nagy rajokban érkeztek a németek, akiket szászoknak neveztek. Szepesben, Ugocsában, Beregben, a felső Tisza vidékén és Erdélyben telepedtek meg, sokkal több helyen és nagyobb területeken, mint a mostani szászok földjei. A király a földet tulajdonukba bocsátotta, meghagyta őket nemzeti jogszokásaikban, a szepesi és királyföldi szászok még egyházi tekintetben is kiváltságos önállóságot élveztek, a szászok épp úgy, mint a székelyek, egy-egy ispán alatt éltek s a király legfőbb tisztviselője, a vajda utján álltak kapcsolatban a központi hatalommal. A városokba ugyanez időben igen sok olasz vándorolt be, így pl., amikor Frigyes császár Milánót elfoglalta (1162), ennek lakosai Magyarországon találtak menedéket és itt több várost alapítottak.

Ezeknek az idegen telepéseknek nyomán fejlődött, erősödött a földművelés, ipar, keletkezett a városi élet, fejtett a kultúra.

Hogy még a teljesen magyarrá vált tömegek is ezekből az idegen elemekből forrtak össze, annak igazolására hivatkozik Acsády a XIII. század elejéről való egyik legrégebb kútfőre, az u. n. várad regestrumra, amelyben ezek a személynevek fordulnak elő: Besenyő, Bolgár, Cseh, Cserkesz, Horvát, Kazár, Kun, Német, Olasz, Szerecsen, Tatár, más okiratokban Zsidó. Nagyvárad egyik része Olaszi, Batáron flandriaiak, Borsodban csehek, Szilágy-Somlyó vidékén ruthének telepednek le, Abaujban tíz német falu van egymás mellett, izmaeliták lepik el az ország számos vidékét, Szatmár-, Bihar-, Szabolcs-, Arad-, Baranya-, Győr-, Fehér-, Heves-, Veszprém-, Verőcemegekben, a Nyírségben és Jászságban is vannak nyomaik. Ahol az idegenek nem sűrű tömegekben éltek, ott az összeolvadás, a magyarosodás haladt a dolgok természetes rendje szerint; de olyan magyarosító, nemzetiségi politikára, mint amilyennel a XIX. és XX. században akarták a magyar faj hegemoniájának ürügye alatt a magyar feudális osztályuralmat megszilárdítani, senkisésem gondolt.

A tatárjárás után az elnéptelenedett vidékekre ismét megindult az idegenek bevándorlása. Elsősorban kunok, akik a fegyveres erőt gyarapították, azután egész Németországból németek jöttek s a zsidók és izmaeliták újra a király oltalma alá kerültek. Erdélybe a Balkánról románok költöztek, a Dráva-Száva közé németek, Dalmáciából olaszok. Minthogy a tatárok újabb betörésétől lehetett tartani, a király buzdítására és támogatásával megindult a várépítés az egész országban és a városokat is kőfallal kerítették körül. Új városokat is alapított IV. Béla s ugy ezeket, mint a régieket kiváltságokkal erősítette.

A várak az oligarchia újabb és erősebb fészkeivé lettek. A földesurak, akiknek birtokain várak emelkedtek, még korlátlanabbnak érezték hatalmukat. Az 1267-ben kelt királyi kiváltságlevél már alkotmányjogilag is biztosítja a főpapok, fő- és köznemesek rendi uralmát, adómentességét s honvédelmi kötelezettségüket csak az ország határain belül való fegyverfogásra szorítja. Ezzel az ország egységét jelentő királyi hatalommal szemben „az új rendiség... lett a kizárólagos nemzet, míg a munkáselemek milliói kezdtek kiszorulni a nemzet fogalmából s földesuraik hatalma alá jutottak.“

Az utolsó Árpádházi király, III. Endre uralkodása már csak névleg volt uralkodás. Bonifác pápa előbb alattomban, majd nyíltan veszedelmes támadást intézett a király ellen. Gergely esztergomi érsek útján egyházi átok alá vetette a királyhoz ragaszkodókat s ellene uszította a főpapokat és főurakat, akik véres harcokat vívtak egymással és a királlyal. A magyar oligarchiának ezt a fénykorát semmisémm jellemzi jobban, mint az, hogy III. Endre kétszer is kénytelen volt Csák Mátét — mint ő maga nevezte: „az országos rablót és zsványt“ — nádorrá kinevezni. Természetesen ezzel sem Csák Máté erkölcse, sem az ország

helyzete nem javult. Véresen dúló belső harcok közepette halt meg az utolsó Árpádházbeli király.

Hogyan fejlődhetett volna itt az annyira vegyes fajkból összeverődött népből egységes nemzet? Hogy mennyire vegyes volt a nép, azt eléggé jellemzi az, hogy III. Endre táborában, amellyel 1291-ben Ausztriába tört, egykoru idegenek szerint tizenhat nyelven beszéltek.

*

Az Árpádház kihaltával az oligarchia még hatalmasabb és gonoszabb, az ország még gyöngébb és szétszakadozottabb lett. Nagy része van ebben Bonifác pápának, aki arra való hivatkozással, hogy Szent István a pápától kapta a koronát, a pápai főhatóság elvét vagyis azt az igényt akarta érvényesíteni, hogy a magyar koronában jelképezett királyi hatalmat a szentszék adományozhatja. Az ő jelöltje a magyar trónra Anjou Károly herceg volt, akit még gyermekkorában haddal küldött az országba a pápa s Bicskey Gergely esztergomi érsekkel — de nem a szent koronával — megkoronáztattott. A trónkövetelők és királyok, valamint oligarchák évtizedekig tartó polgárháboruba sodorták most az országot. A pápai befolyást nem tűrő urak a magyar anyától származó Vencel cseh és lengyel királynak ajánlották föl a magyar koronát, aki „már tizennyolc év óta bölcsen és áldásosan uralkodott két nagy országában.“ Ő maga helyett hasonló nevű fiát ajánlotta. Ezt Szent István koronájával 1301 augusztus 17-én meg is koronázták s így ő lett Magyarország törvényes királya. A pápa azonban fenyegetéssel és vesztegetéssel Károly pártjára hódította a püspököket és főurakat, akik Vencelt el akarták fogni. A városi polgárság ezt meghiusította. Gergely érsek egyházi átok alá vetette Budát, amit a polgárok azzal viszonoztak, hogy új papokat választottak s ez a papság „egyházi átokkal sujtotta az egész olasz pártot, magát Bonifác pápát, az esztergomi érseket, valamint mindazokat a magyarokat, akik Venceltől, a törvényes királytól elpártoltak.“ Franciaországban épp ily politikát üzött az öreg pápa; a francia király, Szép Fülöp olasz szövetségesei megtámadták, majdnem megölték. Az eset után pár hétre meg is halt; de politikáját folytatta utódja. Vencel megunta a magyar királyi dicsőséget, visszament a koronával és a koronázó jelvényekkel Csehországba, ahol nemsokára elfoglalta elhalt apja trónját s a magyar trónról lemondott, jogait IV. Béla unokájára, Ottó bajor hercegre ruházva. Ottót László erdélyi vajda magához csalta és elfogta, a koronát elvette tőle s kiűzte az országból. Végre mégis győzött a pápai politika, ha ugyan szabad a leggonoszabb erőszak és legbecstelenebb ármány üzelmeit politikának nevezni. A magyar urak már ekkor is nagyon vigyáztak az alkotmányra, abba nem mentek bele, hogy a pápa rendeljen fölébük királyt, a főpapok azonban ki tudták vinni, hogy „szabad választás utján“ egyhangulag a pápa jelöltjét válasszák meg királlyá. A hazafias tör-

ténetiró dagadó önérzettel állapítja meg, hogy „az egyedül illetékes tényező, a nemzeti akarat ültette a királyi székbe, nem pedig a pápa.“

Igy került az Anjou-ház a magyar trónra; de a király igazi küzdölmé csak kezdődött el a magyar kiskirályok ellen, akik sokkal nagyobbak voltak, mint ő.

Csak Máté a Dunáninnen, a Kőszegiek a Dunántul, László vajda Erdélyben, a Borsák és Abák Abauj-, Sáros-, Zemplén-, Ung-, Szepes-, Szabolcs-, Bihar-, az Ákosok Borsod- és a szomszéd vármegyékben, a brebiri grófok Horvátországban, a Frangepánok Dalmáciában, a Blagayak és Babonigok a Dráva és Száva közt királyi hatalommal korlátlanul kormányozták területeiket. Elkobozták a korona összes javait, bitorolták a királyi jogokat, kényuralmak alá hajtották a tömegeket, szolgálatukba fogadták vagy kényszerítették az alsó nemességet... A jobbágyság szétfutott s ismét messze területek maradtak műveletlenül. Számos község, amelyben néhány évtizeddel ezelőtt tömegtelen ember élt, teljesen elpusztult...

Ezt művelte a nemzeti királyi család magvaszakadtával a magyar nemzetföntartó elem, a született törvényhozók előde. Ha formailag elismerték is az új királyt, mind külön király akart maradni a saját birodalmában. És csak hosszú, véres harcokban, valóságos hadjáratokban sikerült Magyarországot legveszedelmesebb ellenségeitől, a magyar főuraktól az idegen királynak megmentenie. „Ugyszólván állandóan vérben kellett gázolnia s a fenevadakat, amelyek a magyar állam testét marcangolták, tüzzel-vassal kellett irtania.“ Ezt is a hazafias történetiró mondja.

Károly és még inkább fia, Nagy Lajos alatt a magyar királyi hatalom megerősödött, az országban a rend helyreállott, a közbiztonság megszilárdult; de ez mind nem jelenti a „nemzeti“ állam fölépítését, a magyar faj asszimilációs hatásának fokozását. Sőt

a pápa ridegsége, az egyháziak kapzsisága és a nagy király féktelen hittérítő buzgalma nagyon visszavetette a magyarosodás ügyét

s újabb méréganyagot kevert a román kérdésbe, ami annál nagyobb szerencsétlenség, mert a török veszedelem ekkor kezd komolyan fenyegetni a Balkánon. A Balkán szerb, bolgár, román népei a keleti orthodox egyház hívei voltak, ezeket Lajos mindenáron katolikusokká akarta tenni s így természetes, hogy ezek szívesebben csatlakoztak a törökhöz, aki teljes vallási türelmességet tanusított velük szemben. Mint már fentebb érintettük, a térítés főakadálya most is, itt is a papitized volt. Lajos kérte is a pápát, hogy a térítés sikere érdekében az új hiveket mentse föl a tized alól. „De a pápa csak némi könnyítést engedett és így a katolikus egyház ezután sem férközhetett a félhitűek szívéhez, kik a magát vele azonosító magyar uralomnak állandó ellenségei maradtak.“

Lajos alatt újra hatalmas arányokban indult meg az elveszett emberanyag pótlására a telepítés. Hiszen az utolsó Árpádok óta folyó polgárháború rettentő sok embert pusztított el s egész

tömegeket kenyszerített a menekülésre. Lajos uralkodása alatt 1346-ban irtózatoss járvány indult el Keletáziából Európa felé, a fekete halálnak nevezett mirigykór vagy pestis, amely 1371-ben, 1381—82-ben újra föllépett és egész vidékek lakosságát irtotta ki vagy ritkította meg. Az egyházi és világi főurak románokat és szerbeket telepítettek jószágaikra, nem törődve azzal, hogy nem katolikusok. Lajos király ellenben, akit a pápa a „hitetlenek fööldözője“ címmel tüntetett ki, nemcsak idegen országokba ment hadaival az „eretnekek és félhitűek“ irtására, hanem, engedve a pápa többszöri intelmének, saját országában is pusztította őket. A pestis okozóivá a nagy király épp úgy a zsidókat tette meg, mint a veszedelemtől megriadt buta csöcselék. Kikergette őket az országból, később azonban visszabocsátotta. A német polgárok, akiknek a zsidók versenytársaik voltak a kereskedelemben és iparban, újra követelték kiűzésüket, mert az elűdözöttek vagyonát ők ragadták magukhoz. A zsidók és németek között a felekezeti villongások ebben az időben keletkeztek. A néhány ezer zsidónak ez a szomorú sorsa még nem jelentett oly nagy csapást az országra, mint a görögkeleti egyházhoz tartozó keresztények üldözése, akik igen nagy tömegekben éltek az országban. Lajos vitézi szolgálatai jutalmául is csak akkor adott nemességet és jószágot a katonának, ha katolikus hitre tért. Krassó- és Kevevármegyék-ből ki akarta üzni az orthodox papokat feleségeikkel együtt, remélve, hogy az árván maradt népet könnyebben áttéríti. Hogy célt nem ért és az üldözött nép nem szökött meg az országból, az a földesurak józan önzésének köszönhető, akiknek szükségük volt a dolgozó népre és vallásszabadságot biztosítottak neki s egyéb kedvezményekkel is még újabb tömegeket költöztettek be.

A román kérdés magvát is a nagy király vetette el

tehát, amint ezt a hazafias történetíró is megállapítja illetéknépen:

Az üldözés politikája csak arra vezetett, hogy a vallásos érzelmeiben sértett románságot elégedetlenné tette, elkeserítette, a fönnálló társadalomtól elidegenítette. Ennek megfelelően a románság már a XIV. századi okiratainkban a békétlenség, a forrongás, a zürzavar elemeinek jelentkezik mindenütt, ahol nagyobb számmal él. Szomszédaival örökös viszálykodásban áll; szakadatlanul zavarta a vagyon- és személybiztonságot s a tulajdon elleni büntények, erőszak, hatalmaskodás szertelenül elterjedtek körében. Voltak román jobbágyok és voltak román nemesek; de mindnyájan egyaránt végnélküli civakodásban éltek szomszédaikkal, főleg az erdélyi részeken a szászokkal és magyarokkal. Már ekkor valóságos irtó háborút vívtak egymással e különböző népelemek s noha 1382-ben szászok és románok szerződésileg fogadták, hogy nem bántják többé egymást, a civakodás, békebontás nem szűnt meg soha, végig kíséri történetünk változatos évlapjait.

S mindez miért? Hogy a papi tizedet mindenki fizesse Magyarországon, hogy ne Bizáncból, hanem Rómából remélje mindenki az üdvözülést.

Az egységes nemzeti államhoz szükséges asszimilációt tehát a nagy király nemcsak hogy elő nem mozdította, hanem a ter-

mészetes fejlődésnek e téren bekövetkezett eredményét is földulta erőszakos hittéritésével. Képzeltük, mily szörnyű lehetett ez a hitbuzgóság az olasz papi nevelésben részesült Anjou-dinasztiában, amely a pápának köszönhette trónját, amikor a nemzeti király Szent István is gyilkoltatta, elevenen földeltette el a megtérni nem akarókat. Szerfölött jellemző a hittéritésnek a magyar nemzeti eszmét megrontó, a magyar nemzeti állam későbbi veszedelmének csiráit elszóró hatására az, ami Lajos idejében az egykori Etelközben, a mai Besszarábia, Moldva és Bukovina területén történt. Erről az óriási, termékeny, erdős és sik területről 1347—48-ban a fekete halál a kun, szláv és tatár lakosságot majdnem egészen kiirtotta s Lajos a magyar királyok régi jogán ezt a területet Magyarországhoz akarta csatolni. A pápa is elismerte ehhez való jogát, — ez könnyebben ment, mint a tizedről való lemondás — hiszen újabb egyházi szervezkedést, újabb püspökségek fölállítását és újabb tized szedését jelentette a magyar uralom. A nagy király apostoli buzgalma azonban alaposan elrontotta a dolgot. Ugyanis nemcsak ő vett tudomást erről az uratlanná vált területről, hanem „azok a románok is, akik Kun László óta Máramaros- és a szomszédos megyékben saját vajdáik alatt éltek s a magyarokkal összeházasodva gyorsan elmagyarosodtak.“ Kun László óta, akinek érdemeit nem is jegyzi föl az egyháztörténelem, királyi kiváltságlevelek alapján szabadon és békében élt itt az orthodox egyház kebelében ez a román nép. Nem akarták katolikussá tenni — és magyarrá lett vagy legalább is erősen megmagyarosodott.

Csakhogy Lajos király téritő buzgalma nem törődött e kiváltságokkal, (amelyek az akkori jogrend szerint törvényes és alkotmányos szabadságot biztosítottak e népnek) a máramrosi románokat is katholizálni igyekezett. Erre ezek magyrésze fölszedte a sátorfát s lopva, a király tudta és engedelmé nélkül kiszökött a moldvai erdőlepte lakatlan pusztaságba... s ott külön vajdaságot alapított... Itt is félig önálló fejedelemség keletkezett tehát, amelyet a vallásos ellentét mindinkább elidegenített a magyar államtól.

Lajos további hittéritő buzgalmának eredménye az lett, hogy a Feketetengertől az Adriáig a görög-keleti országok szakadatlan láncolata környezte a magyar államot, amelyek némelyike politikailag szívesen meghajolt volna neki, ha vallása szabadságát megtarthatta. Csakhogy Lajos király nem ismerte a felekezeti türelmességet és így az összes hűbéri tartományokban olyan magyarelles érzés és hangulat támadt, amely nagyban megkönnyítette az új Balkán-hatalom, a török terjeszkedését.

Ez volt a magyar dicsőségnek, hatalomnak az a fényes korszaka, amelyről Petőfi naiv lelkesedéssel zengi:

Oh, nagy volt hajdan a magyar,
Nagy volt hatalma, birtoka;
Magyar tenger vizében hunyt el
Észak, kelet s dél hulló csillaga.

A történetíró azonban nemcsak a dicsőséget, külső hatalmat látja, hanem a belső bajokat is, a bomlás csiráit, a veszedelem magvait, amelyeket a győzelmes fegyverekkel hintenek el az

ország határain, hogy onnan bosszuló hadjáratokat zudítsanak vissza. A király, akit hitbuzgósága címén éppen úgy nevezhettek volna szentnek, mint Istvánt vagy Lászlót, a történelem a „nagy” jelzővel ékesíti. Ez a hitbuzgó, keresztény, nagy király könnyítette meg a „pogány” töröknek a Balkánon előnyomulását, ez a nagy uralkodó nyitotta meg ezzel az utat a leghatalmasabb ellenségnek, amely oly nagy időre oly kicsinnyé tette azután Magyarországot.

Pedig a török veszedelem már nyilvánvaló volt. Európa kereszténysége, amely a kereszteshadak özöneit zuditotta a szent sir visszahódítására, most már Európában került szembe az izlammal. A pápa kereszties háborút hirdetett, sulyos adókat vetett ki ennek a céljaira, roppant összegek folytak be, azokat azonban „más célokra fordította”, mondja az udvarias történetirő, mi azt mondhatjuk, hogy elsikkasztotta. Így aztán elmaradt a kereszties háboru, mert Nagy Lajos egyedül nem mert rá vállalkozni, pénze sem volt hozzá elegendő, a keresztény Velence sem akart hadigályákat adni, sőt inkább a jól fizető törökkel kötött üzleteket s később háboruba keveredvén Lajossal, „a hires köztársaság, a pápák kedvence török csapatokat fogadott zsoldjába”, — a Balkán keresztény, de orthodox népei, a bolgárok, szerbek, románok Lajos erőszakos térítése miatt „felekezeti gyűlölködésből inkább a törökhöz, mint a katolikus magyarhoz hajlottak.”

A román kérdés — írja Jászi — így vált a legsulyosabb nemzetiségi kérdéssé, lévén az nem egyéb, mint egy vallási üldözéssel sulyosbitott jobbágycél: a magyar ur parasztságja elmérgesítve egy idegen vallásu, szokásu, szertartásu nép iránti gyűlölettel, melynek papsága is a legsulyosabb jobbágyisorban volt s mely ellen a bevett felekezetek lelkészei állandóan bujtogattak hatalmi pozíciójuk erősítésére.

Lajos visszaszerezte Dalmáciát, fejére tette a lengyel koronát, az észak és dél tengerébe hulló csillagokkal tehát rendben lett volna a dolog, a nagy magyar dicsőségtől szinte elkábult történetirő is kénytelen azonban keserű kijózanodással megállapítani, hogy „az egykoruak észre sem vehették azokat a veszteségeket, amelyeket a magyar befolyás a keleti és déli melléktartományokban szenvedett.” A legnagyobb magyar dicsőség idején indult a leghatalmasabb ellenség Magyarország felé s elindulván I. vagy Nagy Lajos uralkodása alatt, meg sem állott Mohácsig, hogy II. Lajos a Csele patakba fullassa s Magyarországot másfél évszázadig rabságba, még tovább tartó nyomoruságba és földarabolttságba taszítsa.

III. FEJEZET.

Eretnekirtás, néppusztítás.

Nagy Lajos halála után (1382) ismét a koronáért folyó vilongások és polgárháboru ideje következett. A magyar urak, akiknek utódai oly ádáz megvetéssel beszéltek a szerb királygyilkosokról, nem mentek a szomszédba egy kis királygyilkosságért. Nagy Lajos udvarában nevelkedett Károly nápolyi király, akinek atyját Lajos kivégeztette; de őt a pápával egyetértve a nápolyi trónra juttatta. Károly esküt is tett, hogy Lajos leányait örökségükben nem háborgatja, mégis Lajos halála után a délvidéki magyar urak és olasz csapatok segítségével bevonult Budára és királlyá koronáztatta megát. Erzsébet özvegy királyné megnyugvást, sőt barátságot szinlelt, együtt lakott az új királlyal a budai várban; de összeesküvést szőtt ellene. Fölbujtására Forgách Balázs csákánnyal rontott a királyra, amikor ez az özvegy királynéval és leányával gyanutlanul társalgott. „Vágd fiam vágd Forgách, tiéd leszen Gimes és Gács!” Így biztatta a hagyomány szerint buzgó hivat a hősi támadásra Erzsébet királyné. A király karddal védekezett, olasz testőrei közbevetették magukat; de sérüléseibe pár hét múlva belehalt. Forgách meg is kapta a három vármegyében elterülő, negyvenkét faluból álló gimesi uradalmat. Ez is egyik szép esete a főuri latifundiumok szerzésének. A legyilkolt király délvidéki hivei azután Erzsébetet és Máriát csalták törbe. Erzsébetet leánya szemé láttára szörnyű kínzások között kivégezték, Máriát az ezután magyar királlyá választott Zsigmond nagynehezen szabadította ki a fogságból. A délvidéki lázadás leverése is nagy gondot adott. E korszak szörnyű polgárháborúját Garay Jánosnak „Kont, a kemény vitéz”-ről szóló hazafias költeményével tartják fenn a jobb sorsra és mindenekelőtt becsületesebb történettánításra méltó iskolásgyerekek emlékezetében. Az a „harminc nemes”, aki „Budára tart” meg a többi Acsády szerint a „leggonoszabb fajta lázadó” volt, a szerb népköltészet úgy emlékszik meg róluk, mint „vasfejű és kőszívű emberek”-ről, a történetíró pedig megállapítja, hogy rablásaikkal és gyilkolásaikkal „a déli tartományokban alapjában megingatták a magyar uralmat, elősegítették Dalmácia végleges elszakadását s általában a török terjeszkedését.”

A nyugati magyar urak sem maradtak tétlenül. Míg a déliek a pápával és az olaszokkal szövöttek az egységes állam hatalmát jelentő király ellen, ők a Habsburgok segítségét vették igénybe,

az osztrákokkal együtt dulták és rabolták az országot. Mégis, mihelyt valamennyire helyreállt a rend, Zsigmond komolyan készült a török ellen. A pápa kereszties háborút hirdetett és a nyugati kereszténység erős seregeket küldött Buda alá. Az 1396. szeptember végén Nagy-Nikápoly mellett vívott döntő ütközet, „a középkor egyik legnagyobb csatája“ azonban a keresztény had szörnyű vereségével végződött. A feudalizmus csillogó, de fegyelmezetlen lovagvilágának hadereje összeomlott a világalomra törő izlam számbelileg is tulsulyban levő, egységes vezetés alatt álló, szervezett, állandó katonaságának rohama alatt. Maga Zsigmond is nagynehezen tudott megmenekülni s újabb belviszályok lehetetlenné tették, hogy ezután fölhasználja a törököt ért rettentő csapást arra, hogy Európából kiüzze. Timur khán mongoljai ugyanis elárasztották Kis-Ázsiát, a török birodalom ugyszólván megsemmisült; de Zsigmond nem vonulhatott a török ellen, hogy végleg leverje, mert IX. Bonifác pápa éppen akkor, amikor Bajazid szultán mongol fogságba esett, ahelyett, hogy a török ellen döntő támadásban segítette volna Magyarországot, Nápolyi László trónkövetelő érdekében „a magyar papság által olyan fölkelést zuditott reá, amely évek hosszú sorára megbénította erejét.“ A főpapok Zsigmond lemondását követelték s amikor ezt megtagadta, elfogták és Visegrádon börtönbe vetették. A primás vezetése alatt kegyetlen papi kormány alakult, amely a megölt Károly fiát, Nápolyi Lászlót kiáltotta ki királynak; más trónkövetelők is támadtak; de a világi főurak szembeszálltak a papi uralommal és kiszabadították Zsigmondot. A papok nem nyugodtak, újabb összeesküvést szöttek. Nagyvarádon Szent László sirjánál Zsigmondot trónvesztesnek nyilvánították s Nápolyi László érdekében templomi szószékről és körmenetben forradalomra akarták tüzelni a népet. Ez azonban nem sikerült. Zsigmond ünnepélyesen fölmondta az engedelmességet a pápának, az 1404. évi országgyűlés jóváhagyta a szakadást s megfosztotta a pápát a magyar egyházi javak adományozása jogától, kimondotta, hogy a pápának magyar egyházi ügyekről intézkedő iratai érvénytelenek, aki azokat királyi engedelem nélkül elfogadja, kihirdeti vagy végrehajtja, fej- és jószágvesztéssel bünhődjék.

Zsigmond 1410-ben Hohenzollern Frigyes nürnbergi várgróf segítségével német császár lett s jutalmul átengedte Frigyesnek Brandenburg örgrófságot százezer magyar aranyban zálogul. Ez a tartomány lett „a Hohenzollernek mai világhatalmi állásának alapköve“, — írta 1903-ban Acsády. Párja ez a történelmi tény annak a Magyarországra még végzetesebb eseménynek, hogy Kun László segítségével győzte le II. Ottokár cseh királyt Habsburg Rudolf német császár akkor, amikor a császárnak saját országaiban alig volt hatalma, mert a németek nem támogatták, „Bécs városa nyíltan a csehekkel rokonszenvezett s polgárai kereken megmondták a császárnak, hogy más urat óhajtanak maguknak“. Így jutottak a Habsburgok a magyar határszéli német hercegségek birtokába s erre alapították a magyar koronára való igényüket. Magyar

királyok segítségére vezethető tehát vissza a két német dinasztia, a Habsburg és Hohenzollern megerősödése, azé a két uralkodóházé, amelyeknek imperialista és reakciós politikája a világháborút s ezzel a XX. század Magyarországnak végzetét fölidézte.

Zsigmond, mint német császár és magyar király, a három pápa versengése, az elharapózott erkölcstelenség és erőszak következtében megbomlott egyházat helyreállította; de a kornak ugyanezzel a züllött egyházzal és a népelnyomó oligarchiával szemben támadt hatalmas vallási, nemzeti és társadalmi mozgalmát, a Csehországból kiinduló huszitizmust el akarta fojtani. Zsigmond, ha nem volt is oly erőszakos keresztény fejedelem, mint „szent“ és „nagy“ elődei, mégis a magyar királyok hagyományos hittérítő buzgalmával és elfogultságával eretnekségnek minősítette Husz János föllépését. De maga is belátta, hogy az egyház és a papság, amelyeknek szörnyü visszaélései lobbantották lángra a huszitizmust, reformra szorulnak. Tárgyalni akart Huszszal és meghívta a konstanci zsinatra, ahol az egyház egységét helyreállították. Zsigmond menlevéllel biztosította Huszt, hogy bántódása nem esik, Husz ebben bizva, megjelent a zsinaton s ott kijelentette, hogy ragaszkodik tanaihoz, mire börtönbe vetették. A király meglegedett azzal, hogy ezt jogtalanságnak bélyegezte; de nem szabadította ki Huszt, sőt „az ügy megoldását a zsinati atyák bölcs belátására bízta“ — és, mint a ki dolgát jól végezte, elutazott Franciaországba. A zsinati atyák azután ugy oldották meg a kérdést, hogy Husz Jánost, mint eretneket, összekötözték és máglyán elevenen megégették. (1415. július 6) A szörnyü gázság óriási fölháborodást keltett Csehországban, az egész alsó papság és a társadalom minden rétege nagy tömegekben csatlakozott a huszitákhoz, akiknek forradalmi hadseregük valóságos vallási és szociális fölszabadító hadjáratot indított a főpapok és főurak ellen. Zsigmond, mint Vencel cseh király halála esetére a cseh trón örököse, egyezkedni próbált; a husziták, miután Vencel 1419-ben meghalt, elismerték volna királyul, ha biztosítja vallásuk szabad gyakorlatát; de Zsigmond, akit a magyar királyokat szorgalmasan dicsérő történetíró vallásügyben elfogulatlanul gondolkozónak nevez, „ezuttal nem tehetett engedményt, mert a huszitaság nem csupán vallásos, hanem szociális mozgalom is volt és vezére, a félszemü Ziska János egészen új világrend alkotásáról álmodozott.“ Zsigmond annyira elfogulatlan volt, hogy erőszakkal akarta elfoglalni a cseh trónt; de a husziták most már nem álltak vele szóba, „mert Huszt törbe szalta és papi hóhérjainak szolgáltatatta át.“ Most aztán a pápa segítségére sietett Zsigmondnak, kereszties háborut hirdetett az eretnekek ellen s a magyar király és a német fejedelmek óriási haderővel nyomultak Csehországba. Ziska azonban mind kiverte őket, sőt átcsapott a szomszéd német és magyar területekre, ahol az elnyomott tömegeket is megnyerte a huszitizmus eszméinek.

Ennek nemcsak vallási okai voltak, hiszen a huszitizmus gazdasági és szociálpolitikai reformokat is követelt s hatalomra jutva meg is valósított. És hogy a fölvidékről nem lehetett a cseheket kiverni, annak magyarázata az, hogy „a köznépben támaszt találtak“, ami el sem képzelhető másképp, csak úgy, hogy a magyar urak és főpapok elnyomó és kizsákmányoló uralma után a cseh uralom itt a nép fölszabadulását, nagyobb jólétét jelentette. Erre mutat az is, hogy a husziták soraiban igen sok magyar küzdött s a megkötött egyezséget magyar nyelven is kiállították.

Ziska halála (1424) után sem birtak a huszitákkal, bár 1431-ben újabb általános keresztes háborút indítottak ellenük. Csak amikor a husziták egysége megbomlott, sikerült az uralomra jutott mérsékeltébb párttal a baseli zsinatnak 1436-ban egyezséget kötnie s ekkor koronázták meg Zsigmondot cseh királynak, aki élete hátralévő utolsó évét Prágában töltötte.

A huszitizmussal egyidőben a hasonló természetű bogumil mozgalom keletkezett Magyarország déli részén és Erdélyben. Zsigmond tehát itt is megindította az eretnekek kiirtására a harcot. A pápától inkvizitort, eretnekirtót kért és kapott. Ez a lelkekre akart hatni; de nem sokra ment. Jött azután 1436-ban Marchia Jakab, a bosnyák ferencrendiek tartományfőnöke; ekkor már a huszitákkal meg volt kötve a béke s így a fölvidéki huszitákat nem látogatta meg, ami egyébként a csehek közelsége miatt nem is lett volna tanácsos; de annál nagyobb erővel vetette magát az egri, kalocsai és pécsi egyházmegyékre. Ahol rémületükben meg nem tértek az eretnekek, fegyverrel és máglyával irtotta őket tömegesen. A nép sok helyen fegyverrel támadt reá s a foglyokat kiszabadította. Erdélyből oly sokan menekültek előre Moldvába, hogy ott nagy magyar telepek alakultak. Simon pécsi főesperes egyházi átokkal sujtotta, a papság pedig elüzte a megye területéről Marchiát, aki erre Szerémben, Valkóban és egyéb déli területeken „valósággal megtizedelte a magyarságot. Pécsi Tamás és Ujlaki Bálint magyar papok is Moldvába menekültek előle s ott készítették el ez első magyar bibliafordítást.“

Zsigmond alatt a török újra megerősödött s a déli és keleti országrészekbe sűrűn betörve, gyilkolta és rabszjira fűzve fogyasztotta a lakosságot, amelyet a belső véres zavarok és járványok is állandóan csökkentettek. A telepítésre tehát még mindig nagy szükség volt. Zsigmond igen sok idegen vitézt is hozott magával és fogadott be mindenfelől, azoknak nagy birtokokat adományozott és azok magyar főurak lettek. A városokba sok idegen mesterembert és kereskedőt telepített, különösen saját építkezéseihez és a nagyon föllendült templomépítéshez építőmestereket és munkásokat. A városok, a polgárosodás és művelődés központjai tehát idegen telepítéseknek köszönhetik létüket vagy fölvirágzásukat. A városok Zsigmond alatt némi politikai súlyt is nyertek, kiszabadultak a földesuri

joghatóság alól; de sokszor védekezniök kellett rablóbetöréseik ellen. Megkapták a pallosjogot és az országgyűlésre követeket küldhettek, bár ezeknek elenyészően csekély joguk volt a nemességhez képest.

Zsigmond alatt az idegen bevándorlók igazi nagy tömegei már nem nyugatról, hanem keletről és délről érkeztek az országba, ahova a folyton előrenyomuló török elől menekültek. Havasalföldről és a hegyvidékről újabb román néprajok ereszkedtek le a síkságra, Erdélyben saját főnökeik, a kenézek alatt éltek, akik mint telepítő ügynökök hozták ide őket s itt hatósági rangra emelkedve, a királyi adót is szedték. Ezek a románok kedvezményes helyzetbe kerültek, tizedet nem fizettek, Hunyadban és Krassóban a királyi várakhoz tartozó román községek lakói katonai szolgálatot teljesítettek a király kinevezte bánjuk parancsnoksága alatt. Szerbek is nagy tömegekben jöttek, különösen amikor Brankovics György szerb fejedelemnek Zsigmond óriási birtokokat adott, alattvalóinak nagy része ide telepedett. Zsigmond úgy a szerbeknek, mint a románoknak biztosította vallásszabadságukat.

És ugyanekkor a magyar eretnekeket százával gyilkoltatták, égették máglyán és ezrével üldözték ki az országból a hitbuzgó magyar király és a pápai inkvizitor s a magyar földesurak zsarolták, sanyargatták, pusztították és sok helyen az ország határán tul menekülésre kényszerítették a magyar jobbágságot.

E kor törvényei és oklevelei, amelyek a királyi és központi hatalom jobbágyvédő szándékait mutatják, épp úgy tanúságai ennek a szörnyű elnyomottságnak, a melybe a korlátlan földesuri hatalom, a pallosjog taszította a föld népét. Bármennyire dicsőítik is Zsigmond emberiségét, aki egyik rendeletében ezt írja: „minden ember egy szülőpártól származván, egyenlő és szabad s a szolgaság nem a természet, hanem az emberek által keletkezett,“ — a jobbágyvédő rendelkezéseket most is alig hajtották végre. Mutatják ezt az ez időben kitört parasztlázadások. Hiába adták meg a szabad költözködés jogát a jobbágnak, a földesur erőszakkal vagy fondorlattal meg tudta akadályozni, hogy rabszolgái elmenekülhessenek birtokáról. Minthogy a földesur volt jobbágyának bírja is, egyszerűen ráfogta az elköltözni szándékozóra, hogy valami bünt követett el s addig el nem bocsátja, amíg a büntetést le nem üli vagy a minden vagyonát fölülmuló birságot ki nem fizeti. 1405-ben két országgyűlés is hozott törvényt az ilyen önkénykedések ellen. Nem sokat érhetek ezek a törvények, mert „minduntalan a királynak kellett közbelépnie a szabad költözködés védelmére,“ — állapítja meg Acsády egykori oklevelekből. A parasztság bizonyára több helyen föllázadt zsarnokai ellen s „örömmel szívtá magába a husziták tanait, akik hadat üzentek a rendiségnek s a szabadság és egyenlőség alapján akarták az államot és társadalmat újjászervezni“. A Nagyszombat környékén 1430-ban kitört, de hamar elfojtott parasztlázadás huszita hatás alatt keletkezett. De „a

hatalmasok visszaélései“ enélkül is lázadásba kergették a népet. Ezt mutatja a sokkal hatalmasabb, 1437. évi erdélyi parasztlázadás, amelynek kitörésére a közvetlen lökést a papi tized erőszakos behajtása adta, egyébként Erdélyben a földesurak még kegyetlenebbül sanyargatták a népet, mint Magyarország többi részén, egyrészt a központtól való nagyobb távolság és így gyöngébb ellenőrzés folytán, másrészt mert kiváltságaik is szélesebbkörűek voltak. Ez a „többségében magyar anyanyelvű, derék, szorgalmas, de önérzetes, szabad költözködő jogához szívéosan ragaszkodó jobbágyság... nem akarta türni földesurai zsarnokságát, embertelen bánásmódját, a nemesi gögöt és elbizakodást, amely annyira ment, hogy még a nemes székelyeket se kímélte...“ A lázadást ezek a nemes székelyek indították meg, akiket épp úgy, mint a jobbágyokat, egyházi átokkal sujtott Lépes György püspök, mert a jogtalanul készpénzben követelt tizedet nem tudták fizetni. Erre a különben földesuraiktól is elkeseredésbe hajszolt nép fegyvert ragadott és gyorsan csatlakoztak a fölkelőkhöz a román jobbágyok, sőt a köznemesek és városi polgárok is. A nemesség Csáky László erdélyi vajda alatt szállt fegyverbe. A lázadók követeket küldöttek hozzá, hogy meghódolnak, ha jogos követeléseiket teljesítik. E követelések nem voltak forradalmi természetűek s hogy a jobbágyság helyzete a multhoz képest elviselhetetlenül megromlott, az kitűnik a fölkelők nyilatkozatából, amely szerint csak azért támadtak uraik ellen, hogy „visszaszerezzék, helyreállítsák szabadságukat, amelyet Magyarország szent királyai adtak ezen magyar haza valamennyi lakosának és hogy egymás közt jól megfontolt szándékkal súlyos terheiket levessék.“

A követeket a nemesi táborban legyilkolták, mire megindult a harc, — aligha kedvező eredménnyel a nemességre, mert most már egyezséget kötöttek — a főnnálló törvények és szokások alapján, a földesuri önkény kizárásával szabályozva az urak és jobbágyok viszonyát. A nemesség azonban ezzel az egyezséggel csak időt akart nyerni, csak arra használta föl, hogy megkötötte az u. n. uniót vagyis a három erdélyi nemzet: a magyar, székely, szász szövetséget — a jobbágyok ellen, akik erre ismét fegyvert fogtak; de újra megegyeztek a nemességgel, amely csakhamar belátta, hogy fegyverrel nem tudja leverni a lázadást. A püspök elismerte a köznemesek tizedmentességét és így elvonta őket a jobbágyoktól, akikkel szemben természetesen most sem tartották meg a nemesek az egyezséget s így újabb harcba kergették őket. Ebben a véres harcban aztán 1438. januárjában leverték a parasztságot.

„A magyar jobbágyság egy része kiirtatott, a többi rabigára vettetett s így Erdély ugyanakkor, amidőn a török minduntalan támadta, meggyarságában pótolhatatlan kárt szenvedett. A kivészett magyarság helyére az urak románokat telepítettek, és ezzel e részek elrománosodásának ajtót-kaput nyitottak.“

Egyébként is szivesebben látták a magyar urak birtokaikon a kultúra alacsonyabb fokán álló, szerényebb igényű románokat, mint a velük egyfajta vagy legalább is egy nyelvet beszélő, de önérzetesebb és nagyobb igényű magyar jobbágyokat.

Igy készült az erdélyi nemesség a Hunyadyak korának „nemzeti nagylétére“, versenyt pusztítva a magyarságot az „elfogulatlan“, de eretnekirtó királlyal. Ez a „nagylét“ valóban mégis földerült; de csak rövid időre, hogy annál hosszabbra belesülyedjen a „nagy temetőbe“, Mohácsba, mert hogyan állhatott volna ellen a külső ellenségnek az a nemzet, amely a saját népét így — s a Dósa lázadás után még kegyetlenebbül — gyötörte és gyilkolta.

„Dósának jönnie kellett és Mohács el nem maradhatott“, — írja Mikszáth Kálmán, akit pedig nem lehet nagyon radikálisnak mondani.

IV. FEJEZET.

A török veszedelem elhárítását a pápa, a Habsburgok, de főként a magyar oligarchia akadályozza meg.

Zsigmond halála után az a dinasztikus politika, amely a népekkel, mint az uralkodó családi és személyes jogának tárgyaival bánik, ismét súlyos veszteséget okozott a magyarságnak. Zsigmond egyetlen leányát, Erzsébetet a harcias Habsburg Albert herceghez adta férjhez, aki így aztán magyar király lett; de harcias érényeit nem tudta a törökök ellen fordítani, mert ő sem elégedett meg kevesebb koronával, mint az apósa. A cseh és német koronák után vetette magát, addig a török betört Erdélybe s „hetvennyolcvanezer embert hajtott el rabszijen.“ De legalább Albert német király lett s így a Habsburgok családjának megszerezte a római császári méltóságot is. Büszkén emlegetheti a magyar történetíró, — teszi is — hogy a Habsburgok a magyaroknak köszönhetik a német-római császárságot, mert ha Albert nem lett volna magyar király, a német koronát sem szerezhetette volna meg. A török ellen nem volt elég hadserege, különben meg is halt, mert meghült a táborban. A magyar urak a tizenöt éves Ulászló lengyel hercegnek ajánlották föl a koronát, aki hajlandó lett volna a harmincegy éves özvegy királynét nőül venni. Erzsébet azonban férje halála után fiugyermeket szült, Visegrádról ellopatta a koronát s a csecsemő Lászlót Széchy Dénes esztergomi érsekkel megkoronáztatta. Ulászló bejött Budára, a magyar urak Szent István sirjából kiszedtek egy koronát; ugyanaz az esztergomi érsek két hónapra a csecsemő megkoronázása után megkoronázta Ulászlót. Most azután megindult ősi magyar szokás szerint a polgárháboru. Erzsébet a koronát Habsburg (III.) Frigyes német császárra bizta, elismerte fia gyámjául, erős cseh hadsereget szervezett, amely Giskra János vezérlete alatt az ország északi részét elfoglalta. Két királya volt tehát a szerencsétlen országnak, amelyet saját urai is dultak, fosztogattak. Az osztrák területeket is fenyegető veszedelem mégis észretéritette Frigyes császárt is, aki Erzsébet halála után fegyverszünetet kötött Ulászlóval, hogy ez minden erejét a török ellen fordithassa.

Ebben a korban tűnik föl Hunyady János alakja. A legnagyobb magyar hős fényes bizonyítéka a faji gög, a nemzeti elfogultság hiábavalóságának. A legdicsebb magyar vitéz ugyanis, mint megannyi más kiváló alakja a magyar történelemnek és

szellemi életnek, nem magyar eredetű. Századok óta vitáznak ezen a magyar történetírók; teljes hitelt érdemlő adatok szerint Hunyady János román, „de katolikussá lett s házasságai útján elmagyarosodott családból származott“. Vitézségével gyorsan az ország egyik leghatalmasabb, egyszersmind legdusabb főurává küzdötte föl magát s amikor Ulászló a pápa követének fölbujtására a törökkel kötött szerfölkött kedvező békét megszegve, a várnai csatában elesik, a Frigyes császár által ki nem adott gyermek V. László távolléte és kiskorúsága idejére Hunyadyt az ország kormányzójául választja az országgyűlés. A magyar urak nagyrésze azonban Hunyady ellen nyíltan vagy titokban a császárt támogatta, akiről Hunyady azt írta a pápának, hogy „házánknak a pogány támadása nem árt annyit“, mint ő, aki a koronával együtt az ország nyugati nagy részét is birtokában tartotta. Törvényt kellett hozni „az idegen fejedelmekkel való alattomos cimborázás ellen“; de ez sem használt. Hunyady „a magyar urak árulása“ miatt kénytelen volt az ország nyugati részét Frigyes császár, északi részét Giskra kezén hagyni, aki ugyan V. László nevében, de saját akarata szerint kormányozta ezt. Hunyady ezután a török ellen indult, de hogy diadalt nem arathatott, annak a régi magyar katolikus hittérítő buzgalom volt az oka, amely Hunyadyt épp úgy megszállotta, mint a királyokat. A szerb vajda kérdésére, hogy: ha győz, milyen hitet enged a szerbeknek, Hunyady azt feleli, hogy „misét kell hallgatniok és a pápa főnhatósága alá kell helyezkedniök.“ Ugyanekkor Murad szultánnak az a válasza, hogy „épitett ugyan mecsetet a szerb templom mellé; de mindenki abba jár imádkozni, amelyikbe akar.“ A török vallási türelmességével a Balkán óhitű népeit megnyerte a maga részére. Az óhitű papság és a szerb nép Hunyadyban méltán az erőszakosan katolizáló magyar uralom képviselőjét látta. Anélkül, hogy Hunyady magyar történelmi érdemeit, sőt világtörténelmi hírnevét csökkenteni szándékoznánk, meg kell állapítanunk, hogy így egyuttal legkimagaslóbb alakja lett azoknak a nemzetiségi renegátoknak, akik a nemességbe, a magyar uralgó osztályokba fölemelkedve, fajuktól, népüktől elidegenedtek. Ebben a szűk körben korán kezdődött és sikerült az asszimiláció. A nép ezt már akkor is megérezte és ha tehette, illően jutalmazta. Így történt, hogy Hunyady román csapatai éppen ezért a törökhöz pártoltak s Hunyady a rigómezei ütközetből (1448) menekülni volt kénytelen. Brankovich György kezébe került, aki csak nagy váltságdíj ellenében bocsátotta szabadon.

Hunyadyt a veszített háboru után is ünnepelte az ország, mert a török veszedelemmel szemben csak őbenne bizott mindenki. 1452-ben végre sikerült ostrom útján kiszabadítani Frigyes császár kezéből a királyt, aki Hunyadyt megerősítette kormányzói állásában éppugy, mint Giskrát felsőmagyarországi főkapitányságában. Az oligarchák irigykedése, fondorkodása azonban elkedvetlenítette Hunyadyt s lemondott kormányzói állásáról éppen

akkor, mikor II. Mohamed szultán elfoglalta Konstantinápolyt s Magyarország meghódítására készült. A veszedelmet fölismerve, Hunyadyt az ország főkapitányává rendelte az országgyűlés és fegyverbe szólitotta az egész országot, várva a külföld segítségét is. „A régi arisztokrácia irigységtől és ádáz gyűlölettel eltelve a hős iránt, Hunyady magándolgának mondta a háborút s egyenesen azért, hogy végkép elpusztuljon, teljesen tétlenül maradt.“ Abban igazuk volt az uraknak, hogy a török betörés Hunyady magánbirtokait is fenyegette, nemcsak a hazát; ámde a haza területének birtokosai nem igen szokták önzetlenül ontani vérüket a hon védelmében. A közvetlenül nem fenyegetett urak még a szükséges intézkedéseket is akadályozták. Külföldről sem jött se pénz, se katona. A török annál inkább közelgett Nándorfehérvár felé. Hunyady mintegy tízezer főnyi hadat állított, csak néhány főur vezette hozzá csapatát; de „legműködősebben a teljesen szegény kismanesség és a jobbágyok tömegei támogatták. Így sikerült Nándorfehérvárt és vele egyidőre Magyarországot megmenteni“, a magyar király tehetetlensége és a magyar urak gonoszsága ellenére. Meg is hálálták Hunyady hősiességszolgálatait. Halála után a király a Hunyady ellenségeiből alakított bíróság ítélete alapján fiát, Lászlót lefejeztette.

Hunyady János kormányzósága alatt is újabb meg újabb telepítések váltak szükségessé a folyton tartó belső és külső háboruban elpusztult népesség pótlására. Ruthének, románok és szerbek jöttek nagyobb rajokban, akiket maga Hunyady és Kapisztrán János, a török ellen harcra lelkesítő szerzetes is iparkodott áttéríteni az óhitről a katolikus egyházba, arra buzdítva az urakat, hogy a félhitűek és eretnekek papjait üzzék el és templomaikat foglalják el. A térítés azonban nem nagy sikerrel járt, mert a tized nagyon elijesztette az eretnekeket az egyedül üdvözítő anyaszentegyháztól s minthogy a földesuraknak fontosabb volt, hogy munkaerőt kapjanak, mint az, hogy a papok tizedet kapjanak, törvényt hoztak, amely szerint a szegényebb nemesseggel együtt sem a románok, sem a szerbek nem kötelesek a tizedet fizetni. Ez időben a románok különösen Bihart lepték el, a szerbek pedig fölhozódtak egész Budáig és a Csepel-szigeten „értékes kiváltságokat kaptak“.

*

Magyarország történelmének talán egy korszaka sem mutatja oly jellegzetesen és meggyőzően, hogy mi volt mindig a magyar nép átka, végzete, mint Mátyás uralkodása. Ez a nagyszerű egyéni tulajdonságokkal rendelkező fejedelem diadalmaskodott ugyan az oligarchián és szembeállott a pápai uralommal; de ezzel a két veszedelemmel folytatott küzdelme annyira lekötötte, hogy nem tudott alaposan elbánni az ország két régi ellenségével:

a törökkel és a Habsburggal. Talán nem nagyon komoly dolog régmúlt történelmi eseményekkel szemben az olyanféle okoskodás, hogy mi történt volna akkor és akkor, ha előbb ez vagy az történt volna; de azt bátran állithatjuk, hogy:

ha Mátyásnak nem kellett volna állandóan a magyar oligarchiával s a pápa és a magyar urak által egyaránt támogatott trónkövetelőkkel és különösen Frigyes német császárral harcolnia, ha így teljes erejét a török ellen fordíthatta volna, a törököt kiszoríthatja Európából s ezzel Magyarországot megmenti a török hódoltságtól.

Ez volt az akkori európai közvélemény fölfogása is. Hogy a legnagyobb magyar király ettől a szörnyü csapástól nem tudta megvédeni Magyarországot, az első sorban a magyar főurak büne. Sajnos, mi nem adhatunk itt még legvázlatosabban sem összefüggő történelmet, azért csak kiemeljük Mátyás uralkodásából azokat a mozzanatokat, amelyek ez állításunkat igazolják.

Ha nem fogadjuk is el azt a hazug iskolai történetírást, amely Mátyás királlyá választásában az idegen uralkodók és trónkövetelők ellen föltámadt nemzeti eszme és érzés diadalát látja, — ha tudjuk is, hogy a Hunyady-családnak egy másik hatalmas oligarcha családdal való egyezsége előzte meg és eredményezte a Duna jegén táborozó katonaság lelkesedését, amely egyezség egyik pontja szerint a királlyá kiáltandó Mátyás a Hunyady Lászlót lefejeztető bünszövetkezet egyik vezére, Garay nádor leányát nőül venni köteles, — az bizonyos, hogy nemcsak a nemesi országgyűlés, hanem a törökverő Hunyady név varázsa alatt álló egész ország örömmel látta az idegen fogságból trónra lépett királyt. Azonban a magyar urak Mátyást harminckét évig tartó uralkodásában folytonos fondorlataikkal, idegen uralkodókkal és trónkövetelőkkel alattomos vagy nyílt szövetezéseikkel, aknamunkájukkal vagy erőszakos lázadásaikkal megakadályozták, hogy atyja művét befejezhesse, a törököt Európából kiűzze, holott egész Európa kereszténysége benne látta az erre alkalmas hadvezért.

A tizennyolc éves királyt az urak a kezükben akarták tartani. Nagybátyját, Szilágyi Mihályt öt évre mellé rendelték kormányzónak. Mátyás hamarosan lerázta magáról az erőszakos gyámot; de anyjával is összeütközésbe jutott, mert Prágában már eljegyezte magát Podjebrád cseh király leányával s már ezért sem vette el Garay nádor leányát. A nádor tehát, de a többi főurak is oligarchikus érzéseik és érdekeik alapján ellene dolgoztak. Az ország nagy része idegen uralom alatt nyögött; de azért az országgyűlésen olyan törvényeket hoztak, hogy a király ne tudjon haderőt szervezni, hogy se ő ellenük: a belső, se a külső ellenség ellen ne tudjon föllépni. Frigyes császár és a többi szomszéd keresztény fejedelmek parvenüt láttak Mátyásban s Frigyes, akinek kezében is volt a magyar korona, el sem ismerte őt magyar királynak, hanem önmagának követelte a magyar trónt. És voltak magyar urak, akik a királyválasztás

előtt buzdították is, hogy nyíltan lépjen fel Mátyással szemben. II. Pius pápa, aki Frigyes támogatásával jutott a pápai trónra, ezt megelőzőleg élesen támadta azt a pápai politikát, amely a török kiűzését lehetetlenné tette, nem változtatott a helyzeten, mert hiszen a császár szolgálatában állott. Mátyás saját vagyonából zsoldoshadat szervezett s Nándorfehérvárról Szerbiába akart törni a visszavonuló török után. Ezalatt azonban otthon nagybátyja, Szilágyi Mihály most már ismételten lázadást szított ellene; vissza kellett térnie. Elfogta s Világos várába záratta. A szegedi országgyűlés már haderőt bocsátott rendelkezésére; de Szilágyi megszökött s újra fegyverrel támadt ellene. Mátyás Szerbia fejedelemségét ígérte neki, ha meghódítja ez országot. Szilágyi be is nyomult oda; de elfogták és lefejezték. Több magyar ur Frigyes császárt királlyá kiáltotta ki, de Mátyás erélyes föllépésére meghódoltak. A pápa követe, Carvajal bíbornok könyörgött Frigyesnek, hogy mondjon le a magyar királyságról; de hiába; a német fejedelmek pedig kijelentették, hogy egy katonát sem adnak a török ellen, ha a pápa Mátyást trónvesztesnek nem nyilvánítja. A pápa biztatta a császárt Mátyás ellen; de Mátyásnak is küldött huszezer aranyat a török háborúra. 1462-ben sikerült Mátyásnak a koronát nyolcvanezer aranyért visszaszereznie a császártól; az országgyűlés megszavazta erre az adót; de a rendek törvénybe iktatták, hogy „soha semmiféle adót nem fizetünk, behajtani nem engedünk“. A következő évben a siker biztos reményével léphetett volna föl a török ellen, a havasalföldi vajda s a szerb-bosnyák király is vele tartottak volna; de a pápa és a császár inkább török kézre juttatták Boszniát, amelyet Mátyás visszafoglalt ugyan, de a török kiverése megint elmaradt. És így ment ez tovább éveken át. Mátyás kijelentette, hogy „a török kiűzése Európából nem rajta, hanem másokon múlt“. Kénytelen volt tehát 1468-ban kibékülni Mohamed szultánnal abban a reményben, hogy majd később megfelelő európai támogatással döntésre viheti a kérdést. A török ezután szövetséget is ajánlott Mátyásnak, ő azonban keserű tapasztalatai ellenére sem kötött olyan magyartörök szövetséget, amelynek alapján a szultán hadai a magyarok „legkonokabb, legállandóbb főellensége“, a német császár ellen magyar területen átvonulhattak volna. Így tehát 1474-ben fölújult a harc a törökkel, amíg Mátyás a csehekkel és lengyelekkel küzdött. A török így is vereséget szenvedett, majd Mátyás a Jagellókkal békét kötven, maga is a török ellen fordult, Szabácsot bevette, Havasalföldről és Moldvából kiűzte a törököt; de nem folytathatta a harcot, mert Frigyes császár az esztergomi érsekkel, Beckenstler Jánossal szövetkezve, benn az országban megkezdte ellene újra az aknamunkát s ugyanakkor Ulászlót ismerte el Csehország törvényes királyának.

Igy a császár, akinek sürgető kérésére fogott fegyvert Mátyás a cseh eretnek ellen, most az eretnekek választottját nyilvánította törvényes királynak, ami Mátyás cseh királyságának jogalapját ismét nagyon kétségé

tehette. Midőn a kereszténység világi feje nyilvánosan az eretnekek királya mellé állt, tényleg bitorlónak nyilvánította a katholicizmus hősét, Mátyást.

Mátyás úgy Frigyes, mint a csehek és lengyelek ellen háborút indított, ami azzal végződött, hogy úgy a császár, mint Ulászló elismerték Mátyást cseh királynak, de Mátyás is elismerte Ulászlót cseh királynak, meghagyva őt csehországi birtokában, míg Mátyás Morvaország, Szilézia, Alsó- és Felsőluzsécia ura lett. Mátyás ilyképen megerősödvé fogadta a töröknek 1479-ben megújított támadását; de hogy most sem törhette le, annak elsősorban Frigyes császár volt az oka, aki, bár a török az ő országait is dulta, most is megakadályozta, hogy a német fejedelmek Mátyást segítsék. De volt más baj is. A déli területek óhitű népeit a magyar királyok hagyományos hittérítő buzgalmával Mátyás is elidegenítette magától. A bosnyákok a huszitákkal összeköttetésbe s a bogumil hit hatása alá kerültek. Vezetőik azt hirdették, hogy „inkább föl kell venni a mohamedán vallást, semhogy Mátyást, a husziták ellenségét támogassák”. A török már Otrantóban is megvetette a lábát. A pápa és a nápolyi király segítségért könyörgött Mátyásnak, aki újabb háboruba keveredve Frigyesel, csak kisebb csapatot küldött Otranto ellen, amelyet a török őrség átadott. Mátyás most Frigyes ellen indult, bevette Bécsset; diadalát azonban egyrészt a pápa és egyéb hatalmak beavatkozása, másrészt hirtelen bekövetkezett halála miatt nem használhatta ki.

De talán a török és német veszedelem között, a pápa kétszínű politikája ellenére is nagyobb eredményt érhetett volna el a kivételes tehetségű és becsületes szándéku király, ha le tudta volna törni a legveszedelmesebb, a belső ellenséget: az oligarchiát. Bármily erélyes volt azonban, bármint iparkodott a szigor és kegyelem bölcs alkalmazásával a magyar urakat megfélemlíteni vagy megnyerni, rajtuk aratott győzelme mindig csak ideiglenes maradt.

A tömegek szeretete nem oltalmazta meg az urak árulása ellen... Az egyik Frigyes császárral, a másik György cseh királlyal vagy a lengyel udvarral állt összeköttetésben, hol emennek, hol amannak biztatására tört koronás királyára. E lázadások mindig ellentétben voltak az ország érdekeivel s az önzés, nem pedig a király önkénykedései keltették őket.

A hatalmasok nem akartak urat tűrni maguk felett, nem akartak a törvényhez alkalmazkodni, ők voltak a nép legkegyetlenebb kintói, kik a koronás királynak sem engedelmeskedtek, minden jogot lábball tiportak, az állam érdekeit tehetetlenségüknek vagy hiúságuknak áldozták föl, a tömegeket valóságos szolgaságra kárhoztatták, mint száz és száz egykoru emlék bizonyítja. A nép mindig ellenük volt...

Mátyás mindig könnyen végzett velök, mert a hazában sohasem volt gyökerök. Az állam külső ellenségeinél kerestek tehát támaszt... Így jellemzi a magyar oligarchiát Acsády abban a történelmi munkájában, amely 1903-ban a magyar vallás-és közoktatásügyi miniszterium támogatásával jelent meg. Ez az oligarchia, mint Európa-szerté, úgy nálunk is ólomsúlyal

nehezedett az államra és társadalomra s tultengő hatalmával épp úgy gátolta a belső rend helyreállítását, mint erélyes külpolitika folytatását, az ország minden ellenségével kezét fogott, s a nép minden rétegét egyaránt zsarnoki önkénynek vetette alá... Mátyás ez államellenes elem megfékezését s a fölforgatott jogrend helyreállítását tekinté legfőbb hivatásának, amint ezt több ízben férfiasan kimondta. Ez elemek elleni harc tölti be élete nagy részét s e harcban is vele tartottak a tömegek, nemcsak a munkás, hanem a nemesi tömegek is, melyekben, mint e korszak emlékei számszázszorosan viszhangozzák, mérhetetlen gyűlölség halmozódott föl az urak ellen, kik az erőszak és önkény minden eszközével zsarnokoskodtak rajtuk.

Huszonöt ilyen főuri családé volt — a Mátyás halála után készült összeírás szerint — az ország jobbágyművelte földjének fele s erkölcstelen, erőszakos, fényűző életmódjukban vetekedtek velök a papok, egy a világiak, mint a szerzetesek. Részeg fölvel rendezett verekedésekről, gyilkolásokról, az egyházi ereklyék elprédálásról, kikapós életről, lopásról, rablásról tömérdek panasz maradt fönn Mátyás idejéből. Ő sem tudott a bajokon segíteni, mert nem látta ezek forrását: a nagybirtokrendszert. Hivéit ő is birtokokkal jutalmazta s az óriási vagyon és hatalom ezeket is épp úgy megrontotta, lealjasította, mint a régebbi oligarchiát. A magyar uraknak tehát sem okuk, sem joguk nincs a Mátyás korabeli magyar dicsőséggel büszkélkedni, hiszen az ő őseik mindent elkövettek, hogy ez a dicsőség föl ne ragyoghasson, hiszen már a királyválasztó országgyűlésen, amikor tudták, hogy tömérdek külső és belső ellenséggel kell szembeszállani, kimondták, hogy a király a maga haderejével köteles megvédeni az országot és erre senkitől sem adót, sem pénzt nem követelhet. Mátyás tehát haderejének magvát, a híres fekete sereget a saját pénzén volt kénytelen megszervezni — a huszita cseh katonákból, akik a békekötés után magyar zsoldba állottak. A nemes urakra nem számíthatott. A diszruhás nemesi bandériumok hamar megunták a háborút. Az állandó hadsereget gyarapítani kellett. Magyarokon kívül németek, románok és szerbek léptek e hadseregbe. A vizi hajórajon a délvidékre költözött szerbek szolgáltak csaknem kizárólagosan, tüzéséget a városok szintén idegen népe adott. Ezzel a főként idegenekből álló haderővel volt képes Mátyás Magyarországot a török és egyéb külső ellenség s a magyar oligarchia ellen megvédelmezni.

De kulturális téren sem lehet jogosan a magyar faj fölényére hivatkozni. Hiszen ami kultúra a városokban tovább fejlődött, az csaknem kizárólag a betelepült idegen, ipar és kereskedést üző lakosságnak köszönhető. A Fölvidék és Erdély városaiban a német elem uralkodott, elzárkózva a magyartól. Mátyás és a főurak építkezésein s a fejlődő müiparban olaszok és németek dolgoztak. A telepítés egyébként különösen a törökjárta erdélyi és déli részeken Mátyás alatt is gazdasági szükség volt. A kipusztult magyarság helyét a Balkánról beszivárgó vagy a török elől menekült románok és szlávok foglalják el. Mátyás már ezeket

az óhitű népeket fölmenti a tized fizetése alól, egyházi viszonyait rendezí és katonai szolgálatra is használja őket.

Annak a fölfogásnak, mintha Mátyást már az öntudatos nemzeti politika szelleme irányította volna, ellentmondanak mindazok a tények, amelyek azt mutatják, hogy Mátyás a magyar oligarchiával szemben csak idegenekből álló haderővel tudta megállani a helyét, udvarában is jórészt idegenek veszik körül, a kulturát az idegen városok s idegen tudósok, művészek, iparosok szolgálják, a hivatalos nyelv a latin, a magyar nyelv aligha érvényesül ebben a korban, amelyből sok cseh és német oklevél mellett egyetlen magyar oklevél sem maradt fönn. Ebből Vámbéry azt következteti, hogy a cseh udvarban nevelkedett Mátyás aligha törődött sokat a magyar nyelvvel. Nemzeti nyelv nélkül pedig aligha lehet nemzeti öntudatról beszélni. És hogyan lehet nemzeti kulturáról, a nép művelődéséről, ha látjuk, hogy Mátyás hat törvénykönyvének kétszáztiz cikkelye közül egyetlenegy sem foglalkozik a tanítás ügyével?

V. FEJEZET.

Az oligarchia parasztlázadásba és a mohácsi veszedelembé dönti az országot.

Olyan királyt választunk, „akinek üstökét markunkban tartjuk!“ — mondotta Báthory István erdélyi vajda. Ez volt a magyar uri politika programja Mátyás halála után. „Régi szabadságába helyezzük vissza Magyarországot“ — hirdették az „igazságos“ nagy király ereje alól fölszabadult gonosz kiskirályok és az urak élükön Bakócz Tamás győri püspökkel, a későbbi esztergomi érsekkel, aki Mátyásnak megfogadta, hogy életét is föláldozza fia, Corvin János királlyá választásáért, a „léha, tunya és tehetetlen“ Ulászlót tették meg királynak s Bakócz uszítására Mátyás egykori hős hadvezérei, Kinizsy Pál, Báthory István s a többiek a királyválasztó országgyűlésről jószágaira visszatérő Corvin Jánost megtámadták, seregét szétszórták, kincseit elrabolták. Mátyás fia a koronával megmenekült ugyan; de később visszaadta azt, lemondott a trónra való igényéről s mint hadvezér becsületesen küzdött a török ellen, fehér hollóként az akkori magyar urak között. „Nem a tömeg, nem az ország dönté el a trónkérdést, hanem néhány régi és új főuri család, mely a megoldásnál csupán önös érdekeit nézte s olyan királyt keresett, akire a saját akaratát erőszakolhatja.“ A leghatalmasabb oligarcha, Bakócz gazságairól köteteket lehetne írni. „Sajátos lángelme, az önzés és bírvágy mestere, a kor romlottságának igaz megtestesedése. Akivel érintkezett, azt megejtette, hizelgéseivel hálójába csalta, ördögi ravaszságával megigézte, hogy azután kirabolja, tönkretégye.“ Magyarország földbirtokának egy hatodát harácsolta össze; pápa akart lenni s hogy e célját elérje, áruba bocsátotta hazáját idegen hatalmaknak; megcsalt mindenkit; Beatrixot, Mátyás özvegyét, színleges házasságkötésben összeadta Ulászlóval. Az országot két trónkövetelő is támadta: a király öccse, Albert herceg és Miksa német király, akit magyarok is támogattak. Az utóbbival kötött pozsonyi békében (1491) Ulászló lemondott a Mátyás által elfoglalt osztrák területekről s Nyugatmagyarországból is nagy darabot engedett át neki, egyéb lealázó föltételek mellett biztosítva a Habsburgoknak a magyar trónt Ulászló magvaszakadása esetére. „Ez a békeszerződés

Magyarország első földarabolását

jelenti“. Miksa császár használta is a magyar király címet, beavatkozott az ország belügyeibe s nemcsak a magyarországi zsidókat

és németeket helyezte védelme alá, hanem Perényi Imre nádort, siklósi herceg címmel, német birodalmi fejedelemmé nevezte ki. Érdekes példája a magyar oligarchia nemzeti érzésének és alkotmányhűségének. Az országgyűlés nem szentesítette a pozsonyi békét; de a magyar urak segítettek a bajon: százhuszonkilencen okiratot állítottak ki, amelyben elismerték a Habsburgok trónutódló jogát. A magyar oligarchia ezzel nemcsak újabb jogalapot nyújtott a Habsburgoknak a magyar trónra, hanem az ország első tényleges földarabolását nemzetközijogi alapra helyezte akkor, amikor az országgyűlés a még főnnálló fekete sereg vitészségével kedvezően alakult harctéri helyzet ellenére megkötött gyalázatos békét hazaárulásnak bélyegezte s halált kiáltott Bakócz fejére. De a főuraknak nem kellett a fekete sereg, amellyel Mátyás őket féken tartotta; nem fizették a zsoldját s mikor a zsoldoshad zsákmányolt, hogy föntarthassa magát, Kinizsy szétverte, a király pedig fölsozlatta. Mindenütt zsoldos hadsereget szerveztek ez időben a régi, züllött, rendi honvédelem helyére; Magyarországon, amelyet mindenfelől ellenség fenyegetett, ugyanekkor elpusztították Mátyás nagyszerű katonaságát, üressé tették az ország pénztárát, elrabolták kincseit, jövedelmeit, birtokait a magyar urak, az adóbehajtást megakadályozták, ami adó mégis befolyt, azt ellopták, szóval védtelenné tették a hazát.

A király helyett Zápolyay István nádor és Bakócz Tamás érsek uralkodtak, ha ugyan a rendszeres rablást és gyilkolást, amit véghezvittek, uralkodásnak lehet nevezni. Példájukat követték a többi urak. Zápolyay Corvin János birtokait is megdézsmálta, más birtokát Bakócz rabolta és pörölte el tőle. Báthory István erdélyi vajda ellen panasz ment a királyhoz, hogy gyilkolhatja a szabad székelyeket, kifosztja s földig leromboltatja házaikat, nőket és leányokat sem kimél s hadaival török módra zsákmányolhat. Szavajárása volt: „Jobb, ha az egész székely földön bűdös dögök hevernek, minthogy székelyek lakjanak rajta“. Sokan kivándoroltak a székelyek közül Moldvába és Havasalföldre, a román vajda jobbágyai lettek s talán az egész székelység kivándorol vagy föllázad, ha szerencsére meg nem hal Báthory, mert a király ugyan nem tudott volna ellene semmitsem tenni, hiszen azt hirdette, hogy Erdélyben ő a király s aki panaszt tesz ellene, annak leütteti a fejét. Bakócz, aki pénzért mindenre kapható volt, nagy sarc ellenében újra kinevezette horvát bánná az állásától megfosztott Corvin Jánost; de hogy hatalmát és tekintélyét csorbítsák, Körös-, Varasd- és Zágrábmegyéket külön királysággá emelték. Ez volt a kezdete annak, hogy ez a terület elszakadt később az anyaországtól. Nem ellenség, hanem a magyar oligarchia sértette meg itt is az integritást. Az oligarchiával együtt erősödött a papi uralom és süllyedt az erkölcsstelemségbe az egyház. Az ország egyharmadrésze papikézre került, papok és szerzetesek botrányos életet éltek, „az apácák korcsmába jártak és kóboroltak“. Főpapok és főurak versengve dézsmálták

a szerzetek vagyonát, a király tehetetlen volt velök szemben. A legelőkelőbb nemesi magyar nevek viselőiről, mint „nagyuri szegénylegényekről“ emlékeznek e korban. Az 1498-iki országgyűlésre Bakócz egész kis hadsereggel vonult föl, mert félt a nemességtől. Corvin János elpanaszolta, hogy magrabolta és megszarolta őt. Baksay Ferenc azt mondta róla: „Tamás érsek hamisító, mit saját kéziratával bizonyíthatok be. Mátyás király életében sok hamis okiratot vezetett be a királyi könyvekbe. Megérdemelné, hogy a királyi pecsétet tüzesen süssék pofájára és homlokára“. Mitsem ártott ez Bakócznak, valamint nem használt az országnak a papi uralom és visszaélések ellen hozott törvények egész sorozata sem, amelyeket természetesen nem hajtottak végre. Az egyházi és világi oligarchia példáját követte a nemesség, amely „a munkás-elemeket, a városi polgárságot, főként a jobbágyságot igyekezett korlátlan önkényének alávetni“. Valóságos vad, barbár dühvel fordultak a nemes urak a városok ellen. A városokat nyolc királyi város kivételével megfosztották vám- és harmincadmentességüktől, kiviteli tilalmakkal is fojtogatták a kereskedelmet. Az oligarchák valóságos rablóhadjáratokat indítottak a városok ellen. A király csak annyit tehetett, hogy fölhatalmazta őket, hogy védekezzenek, akár együttesen is a rabló urak ellen. Egész városokat kiraboltak és fölgyújtottak. A király az erdélyi uraknak megengedte, hogy erőszakkal vigyék vissza a városokból odamenekült jobbágyaikat, ami a városi polgárság kirablására vezetett. Nem csoda, hogy a városok megutálták, meggyűlölték ezt a magyar uralmat.

Az asszimiláció, a magyarosodás csak a városok útján mehetett volna végbe; de a városok idegen, főként német lakosságát a magyar urak a magyar állam legelkeseredettebb ellenségeivé tették.

Gölnitz és Szomolnok Miksa császárhoz folyamodtak segítségért s a városi polgárság az idegen uralom legerősebb támasza lett.

De a legszörnyűbb sorsban a jobbágyok szenvedtek. A kalocsai érsek 1496-ban azt mondta: „Bodrog- és Szerémmegyékben úgy bánnak a jobbággal, mintahogy a marhával sem illenék; még Törökországban is jobb a helyzete s attól lehet félni, hogy tömegesen odavándorol.“ Ez később, a török kiverése után meg is történt, mert a fölszabadított területek új magyar urai százszor pogányabbak voltak a töröknél. A pusztuló magyarság helyére az ország züllött viszonyai miatt nyugati, polgárosultabb elemek most nem vándoroltak be, csak török területről jöttek románok és szerbek, újabb akadályára az ország elmagyarosodásának.

Bakócz nemcsak a belpolitikában, hanem a nemzetközi viszonyokban is korlátlanul érvényesíthette kielégíthetetlen önzését. Velence szolgálatába szegődött, attól rangot és javakat kapott, így a konstantinápolyi patriarchaságot s annak jövedelmét, ezért, bár a külpolitikai helyzet könnyüvé tette volna, megakadályozta Dalmácia visszaszerzését, annál inkább, mert Velence megígérte neki, hogy a pápai székre való törekvésében támogatja. A horvát

részek főurai, közöttük a Zrinyiek is, kinálgatták magukat Velenecének, amely ura maradt Dalmáciának, hiába határozta el a magyar országgyűlés annak fegyverrel való visszaszerzését.

Rómában sikerült végre Ulászló botrányos házassági komédiáját, amelyet Bakócz rendezett, elsimítani. Mindkét nejével, Borbála brandenburgi örgrófnővel és Beatrix özvegy királynéval kötött házasságát semmisnek nyilvánították s így nőül vehette Anna francia királyi hercegnőt. A házasságból született Anna hercegnőt Bakócz Miksa császár egyik unokájával jegyeztette el, ami a Habsburgoknak a magyar trónra való igényét megszilárdította, mert a császár csak így ígérte meg neki, hogy a pápai székbe segíti. Ehhez az eljegyzéshez később Ulászló is hozzájárult, megtoldva azzal, hogy ha a királynak fia születik, ez a császár valamelyik leányunokáját fogja elvenni. A fiu megszületett s a Nyugatmagyarországba mélyen betörő császárral a király olyan békét kötött, amely a Jagellók magvaszakadása esetére — a rákosi országgyűlés határozata ellenére — biztosítja a Habsburgoknak a magyar trónt. A II. Lajos néven magyar királlyá lett trónörökös kilenc éves korában összeházasították Mária főhercegnővel, a tizenhárom éves Anna hercegnőt pedig, minthogy fiunokáinak jobb partiet remélt, maga a vén császár vette nőül oly föltétellel, hogy ez a házasság csak akkor érvényes, ha egy év alatt a császár egyik fiunokája sem venné el a hercegnőt. Így üzérkedtek az uralkodók az esztergomi érsek rendezése szerint a szent házassággal, gyermekeikkel és országaikkal. Közben a magyar urak az országot annyira kifosztották, hogy a királynak a legszükségesebb háztartásra sem volt pénze, annál kevésbé jutott pénz az állami föladatakra, a végbeli katonaság zsoldjára, amely teljesen szétzüllött, amíg a török nagyszerűen fejlesztette katonai szervezetét.

Igy álltak a dolgok, amikor II. Gyula pápa súlyos betegségének hírére 1512 elején Bakócz fényes kísérettel Rómába érkezett. Több mint egy évig várt ott a pápa halálára. A döntő szavazásnál egyetlen szavazatot sem kapott. Mégis ott maradt Rómában s az új pápa, X. Leó csak úgy tudott tőle szabadulni, hogy a török ellen indítandó kereszties háboru kihirdetésével és szervezésével bizta meg. A török ugyanis ekkor nemcsak Magyarországot, hanem Olaszországot is fenyegette.

*

1514. márciusában ért haza Bakócz. Eközben a törökkel már fegyverszünetet, majd három évre békét kötöttek, Bakócz azonban az országtanácson mégis keresztülvitte, hogy a kereszties háborut elrendelő pápai bullát ki kell hirdetni s a kereszties háborut meg kell indítani. A határozat nem jött létre minden ellenzés nélkül. A magyar urak, akik a törvények hosszú sorozata szerint is mindent elkövettek, hogy a honvédelem kötelessége alól kivonják magukat, szívesen fogadták azt a tervet, amely szerint most is az ő igénybevételük nélkül akarják a törököt kivenni. De voltak

józanabbak is, akik aggodalommal látták az elnyomott nép fölfegyverzését. Ennek az aggodalomnak adott kifejezést Telegdy István kincstartó. Figyelmeztette az urakat, hogy ha nagyszámu hadsereg jön is össze, az

hazuról elüzlött, tekergő, csavargó, tolvaj, kinnálló-betyár népből, ... kasza-kapakerülő, sérelmeikért bosszút szomjazó vagy a büntető igazságszolgáltatás elől bujdosó parasztokból fog alakulni. S mi történik akkor, ha ezek a szolgálat terhe alól menekülvén, szökevényeknek tekintik őket uraik, kik földeiket parlagon hevertetni nem akarják s kegyetlen szokásaik szerint járnak el velük szemben? Lehet ebben az esetben is fegyelmet tartani és az emberek csakugyan a törökök ellen mennek-e majd akkor is, mint a bibornok képzei? Ezért azt ajánlja, hogy csak pénzt gyűjtsenek egy későbbi hadjáratra, mert az elkeseredett nép kezébe fegyvert adni annyi volna, mint tért nyitni a legféktenebb bosszúnak szabad és büntetlen gyakorlására. Különben is csak most készült el az az oklevél, amely szerint a törökkel békét kötnek újabb három évre ... éppen most mi szükség volna ily seregre?

Egy későbbi történetíró közli így s egy másik is lényegileg ezzel a tartalommal Telegdy beszédét, amely, ha nem hangzott is szószerint ilyképen, őszintén és hiven jellemzi az akkori helyzetet s az események utólag mindenesetre igazolták Telegdy aggodalmait. Most azonban még a török békével lekötött királyi szó szentségével sem törődtek s meggyőzte őket Bakócz azzal a nem most először érvényesülő keresztény politikával és diplomáciai erkölcs-csel, hogy neki, a pápai követnek joga van Magyarországon, mint minden keresztény területen, kereszties hadat toboroznia; nem a király bontja föl a békészerződést, nem ő indít háborút a török ellen, hanem a pápa, mert a keresztiesek nem a király, hanem a pápa katonái.

A magyar urak annyira nem vették komolyan a kereszties háborút, hogy még vezér sem került ki közülök. Egyéb-ként nem is volt közöttük egyetlenegy sem, aki erre alkalmas lett volna. Mátyás halála óta a nép csak kegyetlenkedéseikről, rablásaikról, nem pedig vitézségükről ismerte őket s a kereszties had élére csak jó hírnevű, vitéz és népszerű embert lehetett állítani. Ez volt Dósa György, „a magyar történet egyik legdicsebb embere“, amint Petófi nevezte. A „parasztlázadás“ vezére — mondja kitünő történetírója, Márki Sándor — négy évszázad szennyét viselte alakján. Szörnyü is volt a büne: a fölfegyverkezett nép élére kerülve, fegyverrel torolta meg az urak gazságait, szabaddá, maga urává akarta tenni a népet. Izzó vastrónon égették meg ezért; a hivatalos és hazug történetírás négy évszázadon át gyalázta, piszkolta még emlékezetét is. A nevéből is megfosztották, családja is szégyelte, hogy ilyen őse volt, Székely néven emlegeti a keresztiesek „lator“ vezérét az 1514-iki törvény is, megteszik parasztnak, rablógyilkosnak a régi székely nemesi családból származó katonát, aki Nándorfehérvár előtt párviadalban megölte a szendrői spáhik parancsnokát és így egyszerre országos hírnévre emelkedett, nagy királyi kitüntetést,

pénzt és birtokot kapott. A királyi udvarban a főurak és udvaroncok ostoba gögje elkésertette ugyan Dósát, de ő nem gondolt egyéni bosszura, hanem becsületes szándékkal vállalta a keresztshad vezetését.

Április 24-én, Szent György napján hirdette ki Bakócz a pápai bullát Budán. A templon oltára alatt adta Dósa kezébe a vöröskeresztes fehér zászlót. Ezután a nép részvételével nagy tanácskozást tartottak. Bakócz kifejtette a kereszties háboru célját s nemcsak a „csöcseléknek csufolt nép“, hanem „kiváló férfiak is“ sereglettek a kereszties zászló alá. Az egész országban kihirdették a bullát s a legtöbb vidéken nagy tömegek vonultak föl, nemcsak parasztok, hanem nemesek is; de voltak ott papok, barátok, tanítók, deákok, iparosok is. A kereszties had számára nézve eltérők a vélemények. A Pest körül összegyűlt sereget negyvenezer, az egész kereszties hadat százezer főre teszik. Természetes, hogy az elnyomott és költözködő jogától minden törvény ellenére is megfosztott nép örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy uraitól szabaduljon s amikor fegyvert érzett a kezében s a kereszténység és a haza védelmére indulóban volt, helyzetén is akart javítani. Kivánságai leginkább a földesurak visszaéléseinek megszüntetésére irányultak. E visszaélések sokszor nem is jelentettek anyagi hasznot a földesurnak, csak gonosz indulatu zaklatást a szegény jobbágy ellen. Jellemző adat erre az aradmegyei jobbágyoknak az a kérése, hogy

a buzamosás és a sertés belső részeinek tisztogatása legalább kemény télvíz idején ne a hegytetőn, hanem a hegy aljában fekvő házikókban történjék, mert a hegyre való följárás nagyon keserves az asszonynépnek, a sok anyának, aki csecsemőjével karján kénytelen az utat megtenni.

A földesurak azonban a legjogosabb kivánságokat sem teljesítették s egyébként is mindent elkövettek, hogy az összegyűlekezett hadat maguk ellen ingereljék. Sehohsem gondoskodtak a sereg élelméről és egyéb szükségleteiről. Dósa hasztalan fordult Budára és a vármegyékhez. Az éhező tömegek tehát onnan vettek, ahol találtak. S nyilvánvaló, hogy ez nem történt meg erőszakosságok nélkül. De történelmi adatok vannak arra, hogy a súlyosabb erőszakosságokat az urak kezdték, akik a tavaszi munka beálltával a munkabíró férfiak tömeges távozása miatt attól féltek, hogy a föld megmunkálatlan marad, ezért jobbágyaikat visszatartották a kereszties hadba vonulástól, a táborban levőket visszaparancsolták s amikor nem jöttek, otthon maradt családjaikkal kegyetlenkedtek, az eltávozni készülőket pedig erőszakkal is visszatartották. Amikor a táborban ezeket meghallották, a különben is elégedetlen és elkéseredett tömeg fölháborodott s természetesen igazat adott azoknak, akik azt hangoztatták, hogy nem a török, hanem az urak ellen kell fordulni. A közöttük levő sok pap, deák, mesterember, bizonyára beszámolt nekik a külföld parasztlázadásairól; de a huszita mozgalmak szociális hatása már előbb is érezhető volt egész Magyarországon. Az elégedetlenek szószólója Mészáros Lőrinc ceglédi plébános lett, aki

kétezer kereszttest vitt a táborba s nemcsak a panaszoknak adott hangot Dósa előtt és a tanácskozásokon, hanem azoknak az eszméknek, terveknek és követeléseknek is, amelyeknek keresztülvitelétől a jobbagyság helyzetének gyökeres megjavítását várták. „Köztehermentesség, a nemesi javak lefoglalása, földosztás, gazdag zsákmány, új törvény s más eféle jelszókat hangoztattak már ekkor,“ — írja Márki. Az urak természetesen szabadulni szerettek volna már ettől a kereszties hadseregtől s május 14-én királyi rendelet érkezett Dósához, amely szerint azonnal induljon a török ellen, a következő napon pedig a kormány megtiltotta Dósának, hogy újabb jelentkezőket fölvegyen a táborba s megfenyegette, hogy őt és társait ellenségnek tekinti, ha néhány nap alatt kötelességükhöz vissza nem térnek. A keresztieseket mindez még jobban elkésértette. „Ők szopták annyi idő óta a veritékünket és a vérünket — s immáron elbujnak, nem mernek országunkért vivni a törökök ellen. Jertek, menjünk reájuk, a békaverekre!“ Ezzel a kifakadással jellemzi egy régi történetíró a hangulatot.

Eszeágában sem volt tehát Dósának elindulni Pest alól, ahova és egyéb táborokba is még mindig özőnlött a nép; de csak a jobbagyság és szegényebb nemesség, mert az urak fényes bandériumai és a király zsoldosai távol maradtak. Pest és Buda és egyéb városok polgári lakossága is rokonszenvezett a keresztiesekkel, ami természetes, hiszen a polgárság is sokat szenvedett az uraktól. Az utcán megverték a nemeseket, szemökre hányva, hogy husz év óta készülnek a török ellen s most a keresztieseket megakadályozzák, hogy megmentsek a hazát ettől a régi veszedelemtől. Pesten és Budán katonaságnak kellett a rendet föntartani, a király panaszkodik levelében, hogy „minden, ami csöcselék Budán és Pesten van, örül, hogy a parasztok előnyomulnak s őket segítik ellenünk s a mieink ellen.“ Amint terjedt a mozgalom, amint nőtt a kereszties hadsereg, úgy nőtt az elkésérés is az urak ellen; de azért sok nemes is csatlakozott a keresztiesekhez. A király rendeletet adott ki, amely szerint a kereszties hadat fölösztatja s a népnek megparancsolta, hogy térjen vissza uraihoz. Bakócz is eltiltotta a kereszties hadjáratot, átokkal fenyegetve, aki haza nem tér. A bulla előzőleg azt fenyegette átokkal, aki a kereszties hadba vonulást akadályozza. Természetesen mindennek nem volt hatása. Ekkor elrendelte a király a nemesi fölkelést, Báthory Istvánt nevezve ki fővezérré. A nemesek eleinte otthon maradtak jószágaik védelmére. A király idegen haderőtől várt segítséget; de amint fokozódott a veszedelem, mégis csak összegyűltek az urak bandériumai. Ha a török ellen nem szálltak is hadba, megtették ezt, amikor a parasztot kellett leverni. Hamarosan szét is szórták kisebb csapataikat s a foglyokat kegyetlenül megkínözva gyilkolták le. A keresztiesek egy olasz szemtanu szerint „férfiasan, lelkesedéssel mentek a halálba s magyar dalokat énekelve lehelték ki lelköket.“ A kegyetlenségeket az elfogott nemeseken torolták meg a keresztiesek.

Dósa május 18-án indult el seregével Czeglédre az alföldön keresztül Temesvár felé. Utja valóságos diadalmenet volt, mindenütt tömegesen tódult zászlója alá a nép. Jóformán ellenállás nélkül foglalta el az utba eső várakat és városokat. Komolyabb harcra csak Csanádban került a sor, ahol Báthory István és Csáky Miklós csanádi püspök az előre küldött keresztes csapatot szétverték. Az urak még a győzelmi tort lakták Nagylakon, amikor Dósa meglepte őket s megsemmisítő győzelmet aratott rajtuk. Csákyt elfogták s többekkel, így Telegdy kincstartóval együtt kegyetlenül kivégeztek. Dósa seregének kisebb részét Buda ellen küldte. Ezt a sereget Pest alatt teljesen tönkrevették. Dósa ostrom alá fogta a temesi várat, amelynek fölmentésére Zápolyay János erdélyi vajda nagy sereggel érkezett oda. A temesvári csata eldöntötte Dósa és a parasztlázadás sorsát. A megsebesülten elfogott Dósát és társait iszonyu kínzások között végeztette ki Zápolyay s ezzel megindul az évszázadokig tartó megtorlás.

Az ezeréves uri magyar politikának legszörnyűbb fejezete, a reakció dühöngésének legrémesebb példája ez az 1514. esztendő. A temesvári győzelmet a király így irta meg egyik követének: „A vajda a parasztoknak Temesvár alatt levő egész seregét vérontás nélkül szétszórta s a zavargást lecsöndesítette.” Sok ezerre, némely források huszezerrel többre teszik csak a harcban elesett parasztok számát. A király hazugságát követi a magyar történetírás egészen a legújabb időkig úgy a tények, mint az esemény megítélésében. Pedig ha a történelem szereplőivel, egyesekkel és tömegekkel szemben az erkölcsbírónak szava lehet, az a szó csak az urakra sujthat le. Mindenekelőtt az évszázados nemesi elnyomás volt az oka nálunk épp úgy, mint máshol, a parasztság elkeseredésének, amely hogy így robbanhatott ki, annak megint a nemesség volt az oka, mert ahelyett, hogy a rendi alkotmányban megszabott kötelességéhez hiven, fegyverrel védte volna az országot a török ellen, ezt a föladatot is a jobbagyságra akarta áthárítani és azért egyezett bele a keresztes háború kihirdetésébe. És megint a nemesség volt az, amely a keresztes lobogók alá vonult parasztságot kegyetlenkedésével maga ellen ingerelte, a királyi kormányzat és nemesi közigazgatás nem gondoskodott a keresztes had élelmezéséről és folszereléséről és ezzel kényszerítette, hogy onnan és úgy szerezze meg a szükségeseket, ahonnan és amiként tudja. Az összeütközésekért tehát a nemesség felelős s amikor a harc kitört, amikor a fölfegyverzett parasztság tudatára ébredt annak, hogy a töröknél közelebbi és veszedelmesebb ellenségével: a magyar földesurral kell leszámolnia, a kegyetlenkedéseket akkor is az urak kezdték. A tárgyilagos történetíró, Márki szerint „Dósa... tulajdonképen megtorlást gyakorolt az urakkal szemben.” Csanádi győzelme után értesült arról, hogy a Turon nem is harcközben elfogott kereszteseket Budán mily kegyetlenül gyilkolták le, a nagylaki csatában elfogott nemesek ezután estek bosszuja áldozatául. De nagyon

sok volt általában a kipusztított nemesek között, aki még az utókor előtt sem kelthet szájalmat. Ott van pl. Ravazdy Péter, aki Corvin Jánoshoz átköltözött volt jobbágysait, amikor ökröket hajtottak Pest felé, az országuton elfogatta, megvasaltatta, kinez-tatta s csak kétszáz aranyforint kicsikarása után bocsátotta el őket. 1514. elején ugyane két jobbágy házat megrohanta, kirabolta, őket újra elhurcolta és megkinozta. A jobbágyok most mindezt elpanaszolták Dósa előtt. De hány ilyen eset lehetett még, amiről nem maradt írásbeli följegyzés. És még Márki is, aki mindezek ellenére sem talál erkölcsi mentséget Dósa tetteire, „forradalom-történeti“ szempontból megtalálja ezt és a következőkben foglalja össze:

Nem tőle függték az események; reá csak a módozatok tartoztak. Kegyetlenül járt el, de azt hihette, hogy a fölízgatott nép szellemében cselekszik. Az sem lehetetlen, hogy haditanács ítelt az elfogottak fölött. De ha nem ítelt is: Dósára csak annyi esik a felelősség terhéből, amennyit bármely irányban el kell vállalniok mindazoknak, kik a közügy vagy ennek egy töredéke: az osztályérdek szolgálatára vállalkoznak. Ügyvédök nem a történet s annál kevésbé a történetírás, hanem az általános helyzet, mely történeti eseményeknek a fejleménye. „A történelemből — mondja Salamon Ferenc — ki kell zárni az angyalt és ördögöt, mert ott csak emberekről lehet szó.

Forradalmi vezérektől nem igen követelhetjük, hogy uralkodjanak azon a helyzeten, amelyet nem ők teremtettek, csak talán inkább fölidéztek. Elég, ha beletalálják magukat.

Dósa beletalálta magát és ebben a pillanatban a helyzet ura volt.

Dósa öntudatos forradalomnak öntudatos vezére volt. Ha a krónikákban Dósa szájába adott beszédek nem teljes hitelességűek is, a parasztháboru mozzanataiból megállapíthatjuk, hogy „határozottan egy cél felé: a nemesség megdöntésére tör.“ Ezt a célt fölismerhették a tömegek is, annál inkább Dósa, aki azzal is a forradalmi hősök történelmi magasságában, idealizmusában jelentkezik, hogy a saját osztályánál alsóbb, föltörekvő társadalmi osztály harcának állott az élére. Márki Dósa főhibáját abban látja, hogy „tabula rasat csinált a meglevő viszonyokból; pedig ilyesmit tennie akkor sem lett volna szabad, ha elaljasodott s nemcsak sülyedt nemességgel áll vala szemben.“ Ezt a hibát csak akkor lehetne Dósa rovására írni, ha lehetséges volt volna abban a korban az a megoldás, amit Márki követel, hogy t. i. módot találjanak „a szemben álló két néposztály közt tátongó végtelen űrnek áthidalására.“ De hát ez lehetetlen volt. S ezt nem a parasztság, nem Dósa tette lehetetlenné, hanem a nemesség, amely bizony — csekély kivétellel — egész tömegében nemcsak sülyedt, hanem elaljasodott volt még az akkori erkölcsi fölfogás és későbbi hazafias, sőt arisztokrata írók ítélete szerint is, amellyel szemben forradalmi vezér a tabula rasanál egyéb módszert nem alkalmazhatott már azért sem, mert maga ez a nemesség tett lehetetlenné minden más módszert. Hogy a Dósa-forradalom nem érte el célját: a jobbágyság fölszabadítását a nemesi uralom alól, ez nem Dósa

hibája. A sikertelenség okára Szabó Ervin mutat rá „Marx és Engels válogatott művei“ II. kötetéhez irt bevezetésében:

A parasztháborúk ugyanazért buktak el, amiért elbukhat vagy amiért legalább évszázadokig késhet a szocializmus is: mert az uralkodó osztályok fizikai s szellemi szervezett hatalma ellenszegült. Sem a termelőmód szükségletei, sem az új eszméknek igazságsága, nagysága magában nem biztosítja győzelmüket. Az új eszmét is szervezni kell. Megtölteni vele a lelkeket, a fejeket. Ugyanugy intézményekben, gyakorlati tényekben megvalósítani, szilárd objektív alapokra fektetni, miként az uralkodó osztályok birnak szervezettel és intézményekkel a maguk avult eszméje számára. Ez az egyik tanulság, melyet a modern szocializmus már régen levont, amikor a tömegmozgalmat tette propagandája irányelvévé.

A másik tanulságot a Marx nyomán induló szocializmus a gazdasági tényező hatásának tulbecslése folytán még nem mindenütt ismerte föl: ez az, hogy az uralkodó osztályokat szervezett hatalmuk fizikai részének aláaknázásával is kell támadni, mert a hadsereggel — minden gazdasági szükséglet ellenére — igen sokáig ellenállhatnak a munkásosztály fölszabadító harcának.

A temesvári csata után az ország többi részében is vérbefojtták a parasztforradalmat. De a harcban, menekülésközben és fogságban legyilkolt, a különböző források szerint negyvennyolcvanezer főnyi paraszt vére nem hűtötte le az urak bosszuját. Az urak és nemesek

a parasztok dühének lecsöndesítése végett egész falvakat égettek föl, — írja Márki. Egész falvakra nagy harácsot vetettek ki és az ellenforradalom vezérei önkényüleg egész birtokok elfoglalásával jutalmazták meg magukat. Werbóczy István ítélőmester pl. huszonhét lázadó nemes birtokait szerezte meg.

*

Az ország a négyhavi vérengzés után elnémult; de az urak bosszuja harsogott, üvöltött az október 18-án összeült országgyűlésen. Még ez az országgyűlés, amelynek nem volt más célja, mint a lázadásra vetemedett parasztság örök rabságra kárhoztatása, még ez a hideg, kegyetlen bosszú törvénybe foglaló gyülekezeti is kénytelen volt minden igazságot, emberiséget és becsületet, józan hazafiságot is lábbal tipró munkáját annak az igazságnak beismerésével kezdeni, hogy

mindazon zavarok, amelyek országunkat annak nagy kárával eddig elárasztották, különösen abból az okból származtak, hogy a rendet, mely nélkül egy köztársaságot sem lehet kormányozni, mindenki, minden alkalommal és minden tisztben fölforgatta.

Az 1514. évi I. törvénycikk 1. szakaszának ez a kijelentése annak a szörnyű anarchiának a megállapítása, amely a parasztforradalom előtt tombolt az országban s amely ugyane kijelentés szerint a forradalom legfőbb oka volt. Ezt az anarchiát saját beismerésök szerint maguk az urak, a hatalom birtokosai („minden tisztben“) idézték föl, „főképen az uraknak büne vala, hogy a szegénységet így felköltvén, jószerével nem tudták őket arra vezélni, amire őket indították.

vala“, — mondja egy régi történetíró, Verancsics. Ők a felelősek tehát a forradalomért s mégis ők ültek törvényt azonkon, akiket ebbe a forradalomba belehajszoltak. És mily féktelen vadsággal! Pedig a lázadás leverése után két hónapra már kihülhetett volna bosszujok. De hiszen a magyar urak bosszuja hidegen is példátlanul kegyetlen tud lenni. Temesvárott napokig tanácskoztak azon, hogy milyen válogatott kinzásokkal pusztítsák el Dósát, míg végre izzó vastrónon elevenen égették meg, tüzes koronát téve fejére, miközben kiéheztetett katonáival marcangoltatták a husát. Most egész higgadtan és a gazság megdöbbenően szemérmetlen cinizmusával kijelentik, hogy:

az összes parasztságot csak azért nem törlik el vagyis azért nem gyilkolják halomra, mert enélkül „a nemesség nem sokat ér.“

Ez volt az egyetlen korlát és ez országgyűlésnek nevezett bünszövetkezet védője némi joggal talán csak a csökkent beszámíthatóságra hivatkozhatik, hiszen az isteni rend oltalmazójának tolta föl magát ez a gyülekezet, amikor azzal magyarázza a jobbágy-ság röghözkötött rabszolgává alacsonyítását, hogy „minden század tudja, mily istentelen gonoszság az urak ellen föllázadni.“ Ők tehát istenek, akik ellen föllázadni halálos bűn. Amint az inkvizitorok máglyán égették el az eretnekeket, úgy égették ők, a földi istenek is az ellenük lázadó Dósát s valamennyit csak azért nem hányták máglyára, mert szükségük van rabszolgára, kétféle igavonó baromra. Ha ez a fölfogás nem szemfényvesztő hazugság, hanem őszinte hit, akkor az elmebajjal határos lekiállapotnak megnyilatkozása. De mi inkább hisszük őket gonoszoknak, mint örülteknek. Ezt a hatvanegy törvénycikket, amely a jobbágyok elleni rendszabályokkal foglalkozik, a legelső nagy magyar jogtudós, Werbőczy István foglalta írásba s harminchárom napig tárgyalta az országgyűlés.

Acsády, Fraknoi, Márki, akik ezzel a korrallal behatóbban foglalkoztak, egyetértenek abban, hogy nem a Dósa-lázadás volt a valódi nemzeti szerencsétlenség, — hiszen ennek hullámai rövid idő alatt elsimultak, — hanem az a mód, amellyel a győztes nemesség diadalát kihasználta,

írja Szende Pál Werbőczyről szóló tanulmányában. Werbőczyben a kor uralkodó nemesi osztályának minden bűne csodálatosan egyesült, természetes tehát, hogy e gonosz uralom örök időkre szóló dokumentuma, ez a törvénykönyv az ő agyának kohójából került ki, ahol a parasztlő gyűlölet izott, a mindent fölfaló önzés lobogott. Az is természetes, hogy a XIX. és XX. századbeli magyar osztályuralom történetírói és jogászai benne dicsőítették a nemzeti politika és nemzeti jogtudomány hőseit, szobrot emeltek neki a fővárosban és a budapesti ügyvédi kamara megfestette arc-képét; de igazán hű és őszinte képmását Szende Pál rajzolta meg, aki a háboru előtti magyar politika valamennyi kalandorának és gonosztevőjének típusát fölfödözte és kimutatja benne. Magyarországnak el kellett pusztulnia, mert Werbőczy, „a bocs-

koros ugocsai köznemesből az ország legnagyobb birtokosa“ csak a legnagyobb és legveszedelmesebb rabló volt abban a rablóbandában, amelyet ebben a korszakban is nemzetföntartó elemnek hazudtak.

Csak a parasztok kapitányait, hadnagyait, tizedeseit és egyéb lázóit, a nemeseknek nyilvános gyilkosait, a nőknek bántalmazóit kell kegyelem nélkül megölni és mindenütt kiirtani.

A többit nem azért kimélték, mert nem olyan nagyon bünösök, hanem — saját kijelentésük szerint — csak azért, mert szükségük van rájuk. De megtalálta Werbőczy és az országgyűlés a büntetésnek azt a módját, amely maradékaiban is kegyetlenül sújtja a parasztot s amely századokon át hasznos a nemességnek:

az összes parasztok, akik a fölkelésben résztvettek, elvesztvén egyhelyről máshelyre való költözködésöknek jogát, földesuroknak kizárólagos és örökös szolgálói legyenek, kiknek meg egyezése és akarata nélkül egyik helyről a másikra lakás és tartózkodás végett ne mehesenek.

Ezt bátran az egész jobbágyság röghözkötésének mondhatjuk, mert egyrészt a parasztforradalomban elenyésző csekély kivétellel ez egész jobbágyság résztvett, másrészt a törvényben meghatározott megkülönböztetést a gyakorlatban nem tették meg és e röghözkötöttség mellett kivétel nélkül az egész jobbágyságot olyan szolgálatokkal terhelték meg, hogy rosszabb lett a sorsa a rabszolgáknál, mert

ezeket még védte akkor az egyház emberségesebb szelleme, mely szakadatlanul és sikerrel fáradozott megtérítésük mellett helyzetük javításán, sőt teljes felszabadításukon. Ellenben a röghözkötött jobbágy számára nem volt többé irgalom, emberszámba sem ment s így nem követelhetett emberi részvétet. Nem védte sem az állam, sem az egyház; csak azért nem volt szabad megölni, mert ez urának kárt okozott, ellenben az ur kénye-kedve szerint rendelkezett testével-lelkével, büntethette, kinozhatta, megölhette.

De nemcsak a parasztok, hanem a városi polgárság ellen is föltámadt a bosszu. Mintha csak a mai reakció csataordítását hallanók a „destruktivek“ ellen, Zápolyayék és Werbőczyék is azzal vádolták a városokat, hogy ők az okai minden bajnak és kárnak. Az igaz, hogy a városi polgárság inkább rokonszenvezett a parasztsággal, mint az urakkal; de ez természetes, mert az uri rablóbandák uralmának megdőlését remélte Dósa győzelmétől. De az urak hálátlanok is voltak a városokkal szemben, amelyek különösen Erdélyben valóságos menedéket nyújtottak nekik. Ők azért mégis rabolták, zsarolták a városokat, Kolozsvár ellen valóságos háborút indítottak.

A király maga is megborzadt ezektől a törvényektől és csak a nemesség fenyegetésének hatása alatt szentesítette; de nem akarta szétküldeni a vármegyékhez. Ez a szétküldés a mai törvénykihirdetést jelentette akkor, vagyis a vármegyékhez való szétküldés nélkül a törvény nem volt végrehajtható. A szigorú magyar alkotmányos érzés ebbe nem nyugodott bele s Werbőczy

javaslatára az alkotmányvédelemnek többé már nem szokatlan fegyveréhez nyultak: az alkotmány védőbástyái, a nemes vármegyék megtagadták az adóbehajtást. Erre a király szétküldte a törvényeket. Az alkotmányosságot tehát megmentették a magyar urak; de a hazát elveszejtették, mert annyi jobbágyot gyilkoltak le, amennyivel Magyarországot meg lehetett volna védeni a török ellen. A török pedig jött s a parasztgyilkolásban kifáradt urak nem tudtak győzelmesen szembeszállani vele, a leláncolt parasztnak igazán nem volt gonoszabb ellensége a török hódító a magyar rabszolgatartó urnál.

A jobbágyok, ha a szultán szabadságot ígér nekik, a nemesség ellen még kegyetlenebb lázadást támasztanak, mint a kereszties hadjárat idején, írja Burgio bibornok 1526 április 25-én a pápának.

De hiszen maguk az urak sem tettek ugyszólván semmit a védekezésre s amit tettek, elkésve tettek. Pedig tudniok kellett, hogy Magyarország magára van hagyatva. Európa keresztény országai ugyanis a császár és a pápa vezetése alatt álló két táborban küzdöttek egymással, a harcon kívül álló Lengyelország békét kötött a szultánnal, Csehország és Magyarország között pedig, hiába volt közös a király, annyira megromlott a viszony, hogy onnan nem lehetett segítséget várni. A török ezalatt készülődött, Szulejmán már roppant hadsereggel indult Magyarország felé, nem is gondolva, hogy az ország annyira védtelenül áll, amint ez már az 1525. évi hatvani országgyűlésen kiderült, ahol a fegyveresen fölvonult nemesség szánalmas képet nyújtott. A Dósa-lázadás leverése után,

amilyen koldus volt a jobbágyság, olyan volt a nemesi tömeg s az ország minden vagyona harminc-negyven dúsgazdag főpap és főúr személyében halmozódott össze, kik mellett volt ugyan ezerötszáz-kétezer középbirtokos család, ellenben minden többi réteg szegénységbe és inségbe süllyedt. Az elbizakodott gazdagokból teljesen kivészett az áldozatkészség s a pápai követ méltán mondta róluk, hogy „ha három forinttal meg lehetne a hazát menteni, nem akadna köztük három ember, aki e szerény áldozatot meghozná.“

Nem lehet tehát ezt az oligarchiát az akkori erkölcsi fölfogás alapján sem védeni, mert hiszen az akkori pápai követ, az akkori fölfogás alapján tekintette őket a haza gonosz ellenségének. S az országgyűlés köznemesei megelégedtek azzal a diadallal, hogy Báthory István helyett Werbőczyt választották meg nádorrá. Werbőczy teljesen képtelennek bizonyult a legfőbb állás betöltésére. Frangepán Ferenc egeri püspök írta meg neki magának pár év múlva, hogy fogalma sem volt, hogyan „szoktak államférfiak országos ügyeket intézni“. Annál inkább föl tudta használni a nádorságot arra, hogy vagyont a leggyalázatosabb módokon is gyarapítsa. Egyebek között egy pörben egy várat és tizenhárom falut fogadott el az egyik féltől, aki természetesen megnyerte a pört. Az 1526-i országgyűlésen a politikailag is becsapott nemesség föl-háborodása elől lemondással akart menekülni; de az országgyűlés

„az ország nyilvánvaló ellenségének és hűtlennek“ nyilvánította. s vagyonának elkobzását mondotta ki. Werbőczy egyik fölvidéki várába szökött s onnan izgatta a vármegyéket, hogy ne küldjenek katonát az ország védelmére. Népszerűségét nem veszítette el annyira, hogy ezt a jó tanácsát meg ne fogadják: a fölvidéki nemesi hadak leginkább otthon maradtak. Az országgyűlés megszavazta ugyan a pénzt és katonát; de ez nem sokat ért, a király nem adhatott, mert kincstára üres volt, a dúsgazdag, pazar fényűzést folytató főpapok és főurak közt meg nem akadt egyetlenegy, aki hazája megmentésére pár ezer forintot ajándékozott vagy kölcsönzött volna.

Tomory kalocsai érsek készült a délvidéken a védekezésre. Harmincezer forintot kért a saját bandériumának kiállítására. Az urakat összehívta s adakozásra szólította föl. „De az urak, akiknek mindegyike mérhetetlen vagyonnal rendelkezett, nem adott semmit.“ A pápai követ, az idegen, fölháborodva adott ötszáz forintot és buzdítására összegyűlt az összeg a papiroson, mert nem mindegyik ur fizette meg, amit aláírt. A templomok arany és ezüst kincseinek feléből akartak a pápa engedelmével pénzt verui. Sokan megtagadták a kincsek kiadását; de ami befolyt, azt ellop-ták. Zápolyay János erdélyi vajda is csak öt-hatezer főnyi sereget tudott összegyűjteni (Dósa ellen negyvenezer főnyit); „a székelyek és a vármegyei nemesek otthon maradtak.“ Zápolyay is elkésétt Mohácstól, ahol mintegy harmincezer főnyi sereg állott szembe a sokszorososan tulnyomó török haddal. Angusztus 29-én délután az alig két órai harc a magyarok teljes megsemmisülésével végződött. Báthory nádor megmenekült; annál vitézebbül viselkedett „a pécsi egyházmegye kincseivel szabadulni törekvő“ káptalanbeliekkel szemben, akiknek terhén könnyített: teljesen kirabolván őket. Nem csoda, ha a többi lojális magyar ural egyútt ő, a nádor is megfélelkezett a csatába vonszolt szerencsétlen II. Lajosról, a magára hagyott király a záportól megáradt Csele patakba fullt. A szultán ellenállás nélkül vonult Budára. Októberben tömérdek zsákmánnyal takarcodott ki az országból. Az elhajtott rabok számát egykoruak több mint százezerre, az ország ember-veszteségét kétszázezer főre teszik.

E szörnyű veszteségért s az országnak ezt követő földarabolásért minden becsületes történetíró a magyar nemesi uralom, az uri politika felelősségét állapítja meg.

VI. FEJEZET.

Széttépett, pusztuló ország, — dús gazdag főurak.

Mohács után a magyar nemesség a saját bűnét azzal akarta feledtetni, hogy megint u. n. nemzeti mozgalmat indított: a szörnyű katasztróféért az idegen királyokat tette felelősekké. Magyar királyt kell választani! — ezzel a jelszóval indult meg a politikai élet, amikor a török kitakarodott az országból. Az egyetlen jelölt Zápolyay János erdélyi vajda, a Dósa-forradalom leverője volt. Legjobb indulatu méltatója is kénytelen megállapítani, hogy nem az a gondviselészerű férfit, aki az országot meg tudta volna menteni. De jobbat nem találtak. Egy kis főuri csoport, amely nemcsak a török, hanem az országos fölháborodás elől is Pozsonyba menekült, Zápolyay régi vetélytársa, Báthory István volt nádor vezetése alatt Habsburg Ferdinánd főherceget kívánta a trónra és megindult a küzdelem a két párt között. Mi volt ennek a rugója? Első sorban, sőt csaknem kizárólagosan az, ami az eddigi párharcoknak: a kapzsiság, a birtokvágy, más szóval a rabló ösztönök. A mohácsi ütközetben sok birtokos családnak megvaszakadt s ezenfölül a győztes párt a legyőzött párt hiveinek elkobzott jószágaival szokta jutalmazni saját hiveit.

A magyar urak tehát ahelyett, hogy a mohácsi vereség szörnyű tanulsága után egyesültek volna a török ellen, a megmaradt ország uratlanul hagyott birtokaiból s egymástól akartak minél többet megkaparintani.

Ferdinánd szegény volt, hiveit nem támogathatta; de „odaig érte nekik ellenségeik mindenét, hivatalát, vagyonát, életét. Egymásra uszította a magyar társadalmat... viszont a pártosok, akik kockára tettek mindent, immár vakon teljesítették uj urok kívánságait.“ Zápolyayt annak rendje és módja szerint megkoronázták Székesfehérvárott, a Pozsonyba szorult néhány főur ezt a választást törvénytelennek nyilvánítva, Ferdinándot kiáltotta ki királynak. De azért is volt olyan kevés hive, mert kevés volt a pénze. Két követe mindössze négyezer forinttal érkezett Pozsonyba, holott a magyar urak „pénzért kiáltoztak.“ S amikor Ferdinánd királlyá választása után elutazott, a királyi helytartóul kirendelt hugát, Mária özvegy királynőt figyelmezteti, hogy tartsa titokban azt a fölhatalmazást, amely szerint a koronára szállandó javakból adományozhat, mert különben a magyar urak úgy elárasztják kérelmeikkel, hogy „visszatértek nem sok baja lesz a jószágok osztogatásával.“ János, a nemzeti király, ahelyett, hogy

a nála okosabbak tanácsára hallgatva a törökkel egyezett volna meg, aki „folyton várta követeit”, — Ferdinánddal akart szövetségzni a török ellen. Ferdinánd tárgyalásba is bocsátkozott; de azalatt titkos ügynökei útján megnyerte magának a magyar urak nagy részét, akik tehát, amikor Ferdinánd hadüzenet nélkül betört az országba, Jánost magára hagyták. Ferdinánd kardcsapás nélkül elfoglalta Budát, szétverte János menekülő seregét, Budán országgyűlést tartott, amely Jánost a tróntól megfosztotta, a haza ellenségének nyilvánította. Ferdinánd, miután Székesfehérvárott megkoronázták, eltávozott az országból, amelyet katonái épp úgy raboltak, pusztítottak, mint a törökök. Távozása után a János-pártiak fegyvert fogtak s a harc „folyt minden egyes vármegyében, minden országrészben szilaj elkeseredéssel és tajtékzó dühvel, mert mindegyik fél a másiknak jószágaira áhitozott.”

S a hazafias történetírás úgy emlékszik meg a két táborba verődött uri rablóbandáknak erről a harcáról, mint a nemzeti királyság és a Habsburgok hiveinek küzdelméről. János tagadhatatlanul az ország egységének és függetlenségének megőrzésére törekedett, amikor most Ferdinánddal szemben saját erejével folytatta a küzdelmet, mert attól félt, hogy ha a török védi meg őt Ferdinánd támadásaival szemben, akkor nem fog újra kivonulni az országból. A két király hívei sokat tanácskoztak; de nem tudták megszüntetni az ország területi kettészakítását, amibe végre a szultán is beleegyezett. De

a haza földarabolása a magyar urakat most is a saját önző szempontjukból érdekelte.

A béke hire mindkét király táborában valóságos rémületet keltett. Az urak nem tudták, mit hoz a jövő, vajjon az új béke nem az ellenfél kezén hagyja-e jószágait? Különösen a Ferdinánd-pártiak féltek, hogy az ország kettéosztása következtében János király uralma alá kerülhetnek s keseregve panaszták, hogy azt sem tudják, eladta-e vagy elajándékozta-e őket királyuk?

Az 1538-ban kötött nagyváradi békével a két király fölosztotta az országot. Nyugatmagyarország, valamint a Dráván tuli rész az osztrák örökös tartományokkal kormányzati kapcsolatba jutott s így inkább ez országrészek Ausztriához csatolásáról lehet szó, mint Magyarország két egyenlő jogu részre szakadásáról. A másik, aránytalanul nagyobb rész királya János maradt, aki a régi nemzeti királyság hagyományai szerint akart uralkodni, rendet, biztonságot, jólétet akart teremteni. Az urak belenyugodtak az az ország földarabolásába, főként, mert a béke egyik pontja szerint „a törvényes adományok mindkét részen megmaradnak.” De az urak egyébként nem változtak meg. A király és az állam teljes pénztelenséggel küzdött. Megszavazták ugyan a szükséges adókat; de vagy nem hajtották be vagy ellopták.

Ekkor is óriási vagyon halmozódott föl az uraknál, akik azt minden törvényes és törvénytelen eszközzel gyarapítani

igyekeztek. Csakhogy az önzés megkövesítette a sziveket; most sem akarták zseböket megnyitni, hogy a királyt és az államot megsegítsék, kiknek fennmaradásától a saját létök függött.

János király vagy inkább tanácsadója, Utjesenovics-Martinuzzi György barát belátta, hogy az ország nyomorúságának főoka a jobbágyság röghözkötöttsége. Törvényt hozatott tehát az országgyűléssel (1531) ennek megszüntetésére. A nemesség azonban kivitte nála, hogy háboru tartamára függessze föl a szabad költözés jogát. Tulajdonképen helyre sem állott ez, hiszen folyton háboru volt. Érthető tehát, ha a jobbágy inkább gyűlölte a magyar földesurat, mint a török ellenséget. Jellemző bizonyítéka ennek az, hogy a Pozsega vára védelmére rendelt jobbágyok megkötözték a kapitányt s a várral együtt átadták a töröknek.

A két király uralma állandó harcot jelentett az egész országban.

Az erőszak politikai színezetet öltött és a rablás, pusztítás immár azon a címen folyt, hogy az egyik király hive a másikat, a pártütőt akarja megfenyíteni... Urak és nemesek örökösen dulták elsősorban a köznépet, amellyről már 1535-ben azt mondja a törvény, hogy összevert, mezeitelen testénél egyebe sem maradt. Egyik király sem tehetett semmit; ha fenyíteni akarta a rablót, az egyszerűen a másik király pártjára állt s ezzel elkerülte a büntetést.

Nem csoda, ha Ferdinándnak sikerült a magyar nyelv és nemzet ellen gyűlölséget szítani a német városok polgárságában, hiszen ez a polgárság csak kegyetlenkedésükről, rablásaikról ismerte a magyar nemzetet jelentő urakat.

János király halála után egy koronás király maradt, Ferdinánd, akivel megkezdődik Magyarország történelmének újabb, szegényletesen szomorú korszaka, egyidejűleg az ország három részre szakadásával. A Ferdinánd bűnös könnyelműsége által fölidézett újabb háboru Budát most már véglegesen a török kezére juttatja. Az 1547-ben kötött béke szerint Szulejmán szultán lesz Magyarország egyedüli ura, padisahja, aki csak adófizetés ellenében engedi át Ferdinándnak a már birtokában lévő országrészt, az ország másik részét János király fiának, János Zsigmondnak engedte át ugyancsak adófizetés mellett, a harmadik rész török kormányzat alá került. A szultán jogi főnhatósága alatt így szakadt három részre Magyarország. Innen kezdve az ország történetét a törökkel folyó harcok mellett a nemesség osztályuralma és a Habsburgok imperializmusa, reakciója, vallási türelmetlensége s az országot az egységes német-osztrák birodalomba olvasztó törekvése között megindult küzdelmek töltik be. Az u. n. nemzetföntartó elem a nemzeti eszme, a nemzeti önérzet vajmi silány sáfárjának bizonyult ezekben a küzdelmekben, amelyek a megmegismétlődő összecsapások után rendszerint azzal végződtek, hogy az uralkodó és az urak kiegyeztek a tovább szenvedő és kizsákmányolt nép bőrére, amelynek érdekeit a király csak addig védelmezte, amíg az urakra nyo-

mást akart gyakorolni; de mindig és rögtön elárulta, mihelyt az urak leszerelték az u. n. nemzeti küzdelmet. Ezt látjuk már az első Habsburg- királynál, Ferdinándnál. Szabad költözködést követelt a röghöz kötött jobbágyok számára, akiknek „jajveszékélese szünet nélkül az égbe kiált.” Az országgyűlés nagynehezen és nagysókára hozott is ilyen törvényt; de „annak végrehajtását senkisem ellenőrizte s később Ferdinánd, hogy a nemességet hajlandóbbá tegye az adó megszavazására, maga sem bolygatta az ügyet.”

A helyzet tehát így alakult: A császári hatalommal szemben, amely a rendi Magyarország önállóságának hadat üzent, amely állandóan a legföhláborítóbb módon bántotta, ingerelte a magyar urak önérzetét, amely őket kizárta az ország ügyeinek intézéséből s az országot be akarta kebelezní és sok tekintetben be is kebelezte a birodalomba, a nemesség fegyvere, hacsak fölkeléshez nem akart folyamodni, az országgyűlésen az adómegettadás, a vármegyén az adóbehajtás megakadályozása volt. Értsük meg: ezt az adót a jobbágyok fizették, a nemesek csak megszavazták és behajtották, sokszor elsikkasztották. És ennek az alkotmányos fegyvernek az alkalmazásáról akkor mondtak le, ha sikerült megalkudniok a királlyal, hogy ez nem korlátozza őket jobbágyaik elnyomásában. A kegyes királynak mindjárt nem fájt a jobbágyok égbekiáltó jajveszékélese, ha megkapta az adót; a büszke magyar urak mindjárt nem féltették a haza függetlenségét, ha nem kellett a jobbágyok szörnű elnyomottságán enyhíteniök.

De nemcsak a nemesi rend a maga egészében, hanem az egyes urak is meghódoltak a császár előtt kisebb-nagyobb anyagi előnyökért, amiben Werböczy járt elől jó példával. Werböczy, mint a köznemesség szószólója dörgött a király és a főurak ellen, követelte és keresztül is vitte az alkotmányvédő, helyesebben a nemesség érdekeit védő törvények hozatalát; de komolyan nem küzdött sem a király, sem az oligarchia ellen, hiszen a kizsarolt királyi birtokadmányok és minden más, csak nem becsületes uton szerzett vagyona révén már maga is régen az oligarchia leggazdagabb tagjai közé emelkedett. Az óriási magyar főuri vagyonok eredete az ősöknek ilyen politikájára vagy egyenes rablásaira vezethető vissza. Ferdinánd alatt hasztalan mondotta ki a törvény, hogy a jogtalanul elfoglalt jószágokat vissza kell adni. A rabló urak valóságos hadjáratokat folytattak egymás ellen, elfoglalták a nemesség birtokait, fosztogatták a népet. Bacsó Mátyás „főrabló“ ellen a király egész hadsereget küldött, Murány-várát ostrommal bevette, elfogatta és kivégeztette. A szigetvári hős, Zrinyi Miklós is rabolt, mint a többi ur, a zágrábi püspököt is kirabolta. Könnyen dughatott zsebébe száz aranyat utolsó hősi kirohanása előtt.

A szigetiek királyhoz folyamodtak, hogy távolítsa el Zrinyit, mert úgy zsarolja a népet, mint még senki más. „Százszor inkább a török legyen úr fölöttünk,“ — mondta a „házaruló“ nép a „nemzeti hős“ ellen szóló panaszában. Dobó István, Eger hős vé-

dője és egyéb nemzeti hősök ellen is felhangzott az ilyen keserű panasz, amelyről természetesen hallgat a hazafias és iskolai történetírás. Mikszáth „Uj Zrinyiász“-ában a mai viszonyok közé föltámasztott Zrinyit ütközteti össze a modern jogi és erkölcsi fogalmakkal. Ez humornak pompás és költészetnek szép; de történelemnek nem igaz, mert Zrinyi a saját korának erkölcsi és jogi fölfogása szerint is rabló és munkásnyuzó magyar ur vala.

E korszak kimagasló eseményeiként tanítják a magyar iskolákban az egyes „végvárok“ hősi védelmeit, dicsőítik „a végeken“ folyt vitézi életet; de annál kevesebbet beszélnek arról, hogy mily szörnyű szenvedéseket állt ki a nép, amelyet sem a hatalmas Habsburgházból való királyai, sem vitéz főurai nem tudtak megvédeni a töröktől, sőt a király idegen zsoldosai, akiket nem fizettek rendesen, a rabló főurak és a „szegénylegények“ versengve fosztogattak.

A háboruk folyton pusztították a népet. Szigetvár eleste után csak a tatárok százharminckétezer rabot hajtottak el. A reformáció föllépte óta a vallási villongások is fokozták a zavart. Erdélyben Báthory István segítségével, akit lengyel királlyá is megválasztottak, „a sokféle eretnokség kiirtására“ megvetik a lábukat a jezsuiták. A levert lázadó székelyek a szombatos vallásban keresnek vigasztalást, mire nemcsak az államhatalom, hanem mind a többi felekezet is ellenük fordul. Ezrével vándoroltak ki a szombatos székelyek az üldözés elől. A teljesen jezsuita befolyás alá került Báthory Zsigmond fejedelem a székelyek segítségével győzött a török-havasalföldi hadjáratban, mégis oly irtalmatlanul üldözte őket, hogy tömegesen léptek át Mihály román vajda zsoldjába és a vajda ilyenképen székely fegyveres erővel győzte le Báthory Endre fejedelmet, akit meg is öltek. Különben nem egyedülálló eset, hogy székelyek és erdélyi magyarok uraik üldözésétől kényszerítve, idegen hatalom szolgálatába kerültek s fegyveresen torolták meg szenvedéseiket.

Véres, zavaros idők következtek Erdélyre. A magyar urak is a győztes vajdához csatlakoztak, majd amikor a lengyelek megverték, elpártoltak tőle s a kegyetlenségéről hirhadt Basta György császári fővezér segítségével ők is ellene fordultak és meghódoltak a császárnak. De mihelyt visszatért Báthory Zsigmond, a nemesség újra hozzá csatlakozott, Bastát fogságra vetette, ahonnan megszabadulva nagy sereggel tért vissza Erdélybe s Mihály vajdával egyesülve megverték Zsigmondot. Székely Mózes rövid fejedelemségét Basta szörnyű rémuralma követte, amely alatt egyaránt szenvedett a rémuralmat fölidéző nemesség és az ártatlan nép. Rudolf király németté és katolikussá akarta tenni egész Erdélyt. A gyilkolás, az éhínség és éhhalál pusztítása után ami nép megmaradt, „az háncsból és korpából készült kenyérrel, sőt néhol emberhussal táplálkozott, amelyet Nagyenyeden nyilvánosan mértek ki“.

A Habsburgok egész Magyarországon ezt a Basta-rendszert akarták meghonosítani. Rudolf király nyíltan kijelentette, hogy a gazdagokat csak azért fogja pörbe, hogy „szolgalelkül bírái” útján őket fej- és jószágvesztésre ítéltetve, jószágukat elkoboztassa. Így tett Illésházy Istvánnál is, aki megszökött és később nádor lett. A magyar főpapság még ebben is támogatta a királyt. Hogyne, hiszen legtöbbször elvesztették a török hódoltság területén egyházmegyéiket, a királytól élösködtek, tőle vártak támogatást az új hit ellen s mindenek előtt birtokadományokat. A főpapok a pápa kárhoztatásával sem törődve, beültek a világi hivatalokba, ami természetesen pénzt és hatalmat jelentett s egyházi kötelességeiket teljesen elhanyagolták. E főpapok egyik remek példánya Szuhay István egri püspök, akiről Illésházy nádor azt mondja, hogy „egymaga többet vétkezett, mint sok más olyan gonosztevő együttvéve, aki akasztófán és karóbahuzással végezte életét”. Acsády pedig így sorolja föl bűnlajstromát:

Nem riadt vissza bármely gonoszságtól, ítéleteket koholt, okiratokat hamisított, kirabolt mindenkit, akihez hozzáfért. . . a királyt folyton államsínyre, az országgyűlés eltörlésére, a törvénytelen adó fegyveres behajtására bujtogatta.

A török nem támadott és ezt az időt a király és a főpapság arra használták föl, hogy irtó harcot indítottak a protestantizmus ellen, ami a magyarság ellen való harccal egyértelmű, mert

maga a pápa mondotta ez időben, hogy Magyarországon igen kevés a katolikus, . . . a főurak közt alig volt öt-hat katolikus család, a nemesség csaknem egészen, a városok mind az új valláshoz csatlakoztak s uraikkal a jobbágyok szintén elszakadtak régi vallásuktól.

A császár ellen már a szultántól remélt segítséget az üldözött magyarság, amelyben a németgyűlölet szinte feledtette a nemesség és jobbágyok között évszázadok óta fönálló ellentétet s a levert rablólovagoknak alkalmat adott arra, hogy a nemzeti küzdelem hőseiként kerüljenek e kor hazug romantikájába.

A Rudolf alatt teljes vadsággal föllépő Habsburg-politika megindította a küzdelmeknek azt a sorozatát, amelyet Bocskaytól II. Rákóczy Ferencig a „nemzeti ellenállás kora” néven a magyar történelem egyik dicsőséges fejezeteként tanítanak. Tagadhatatlan, hogy a nemzeti együvértartozás gondolatának első jelentékenyebb megtestesítői azok a katonai és politikai győzelmek, amelyeket a most meginduló fegyveres fölkelések s az ezek sikere alapján létrejött békekötések és törvények jelentenek. De ez a nemzeti gondolat sem a vezetők, sem a tömegek előtt korántsem ragyogott oly tiszta fényességben, mint a hazafias történetírás föltünteti. A nemzeti eszme csak századok múlva irányította a történelem eseményeit döntő erővel, most — mint Jászi kimutatja — a Habsburg-politikával léteben megtámadott magyar nemesi rend az általa is elnyomott alsóbb tömegekkel átmeneti szövetségbe kerülve egyesült a németgyűlöletben, mint a magyar nemzeti ön-

tudat történelmi megjelenésének kezdetleges formájában. De jellemző, hogy:

a nemzeti ellenállás korának első hősét, akit a többiek ebben is követtek, Bocskay Istvánt sem a nemzeti gondolat ragadja a küzdelem élére, hanem saját személyes és anyagi érdeke.

Ez történelmi ténymegállapítás, nem pedig — mint sokan mondani fogják — a nemzeti hős emlékének meggyalázása. Bocskay ugyanis, mint egész családja, a Habsburgok régi hive volt. Szülei emiatt János Zsigmond fejedelem idején fogságba is kerültek. E fogságban született Bocskay István, a Habsburg-ellenes nemzeti fölkelések első diadalmas hadvezére. Előbb Báthory Zsigmond hive volt, a havasalföldi hadjárat győzelmes vezére; de később Rudolfhoz csatlakozott és Erdélyt Habsburg-kézre akarta játszani. Emiatt hűtlenségi pörbe fogták, jószágait elkobozták. Prágába menekült, ott Rudolf király tanácsadója volt erdélyi ügyekben; de mihelyt jószágait visszakapta, hazatért s a közügyektől annyira visszavonult, hogy az erdélyiek azt mondták róla: „német lelke van“.

Csakugyan tétlen maradt mindaddig, míg saját személye fenyegetve nem volt, bármily fájdalmat keltett szívében hazájának rettenetes állapota. De amíg őt magát és a vagyonát kimélték, nem lépett ki semlegességéből, habár honfitársai nem egyszer tette buzdították.

Török földre menekült erdélyi bujdosók hasztalan ajánlták föl neki az erdélyi fejedelemséget; de amikor Belgiojoso, Rudolf hadvezére megtámadta, „kénytelenségéből, hogy életét, vagyonát megmentse, fegyvert fogott.“ Ő maga sokszor hangoztatta ezt. A magánérdek szinte kizárólagos hajtóerőként érvényesült nála. Hol van tehát az a nemzeti eszme, ha nyoma sincs a közérdek, a haza, a nemzet, önzetlen szolgálatának? Ugyanez szabta meg az ellentábor főurainak magatartását. Így Mátyás főherceg bizalmasa, Thurzó György, — aki pedig lutheránus volt, tehát hitében is fenyegette őt a német politika —

nem csatlakozott a mozgalomhoz, mert jószágai a határon feküdtek és a császár bármikor elkobozhatta őket.

A Batthyány-nemzetség hazafiságát dicsőítő Horváth Mihály írja, hogy e nemzetség tagjai

csaknem kivétel nélkül a trón hűséges támaszai valának: minek egyik oka kétségtelenül az, hogy terjedelmes birtokai jobbra Ausztria és Styria határszélei felé, sőt részben ezen tartományokban is feküdtek... Mindnyájan, ha nem több, bizonyára nem kevesebb szolgálatot tettek a királyi háznak, mint hazájoknak.

A derék Thurzó, amikor Bocskay győzelmei már komolyan fenyegették a császár magyarországi uralmát, azt tanácsolta a béketárgyalások folyamán, hogy „ígérjenek meg mindent, ha pedig a helyzet megjavul, nem kell megtartani semmit“. Magyar főurak szoktak ilyen tanácsokat adni a Habsburgoknak. Így, amikor 1848 márciusában a pozsonyi országgyűlésnek a felelős magyar

miniszterium fölállítását kérő föliratáról tanácskoztak Bécsben, Szögyény, Bartal, Zsedényi, Torkos, Vay, Jósika, Majláth, „miután most a körülmények veszélyessége az engedmények megtagadását nem türi“, a kivánt kézirat kibocsátását ajánlták a királynak, „utóbb azonban, — javasolták — ha a dolgok fejleménye engedni fogja, minden alkalom megragadtassék az engedmények egészben vagy részben visszavételére“. Más magyar főurak is akadtak, akik a nemzeti mozgalommal szemben a császár oldalán harcoltak, mint a Zrinyiek, Batthyányak, Draskovicsok, akiknek birtokaik természetesen az ország nyugati részén terültek el. Ott volt az egész főpapság, amely élén a hírhedt Szuhayval, katonaságot kért, hogy annak segítségével folytassák a küzdelmet az eretnekek ellen és foglalják el a protestánsok templomait. Forgách Ferencz nyitrai püspök Belgiojoso tábornok segítségével ezt a kegyetlen munkát végre is hajtotta. Ugyanez a Forgách a Bocskay-fölkelés diadalainak nyomása alatt kötött bécsi béke megszegésére bujtogatta Rudolf királyt. E béke alapján nádort kellett volna választani, e helyett Forgách kinevezette magát királyi helytartóvá s

e vezető állásában egymásra lovalta a társadalom különböző rétegeit. A katolikusok ismét a protestánsokra törtek, a nemesség, főleg Rudolf nyílt vagy titkos párthivei, a hajdukra támadt s azzal, hogy „meghalt Bocskay, füstbe ment minden donációja“, lakóhelyeikről elűzték, lázadásba hajtották őket.

A nemességnek megint fontosabb volt a birtok, mint a haza és szabadság. Ezzel szemben, ha e korban nemzeti érzést keresünk, azt a hajduságnál találhatjuk meg. A hajduság a háborus viszonyok között hazátlanná, kenyeretlenné vált elemekből verődött össze, a török ellen „csodás hősiességgel küzdött ugyan, de megtelepítésével, a szociálgazdasági szervezetbe való beillesztésével senkisémmé törődött. Így mindinkább nemzeti csapássá lett.“ A nemesség országgyűlésen hozott kegyetlen törvények alapján irtó háborút indított ellene s az ellenség karjaiba kergette. A hajduk beálltak Mihály vajda, Basta és Belgiojoso szolgálatába s raboltak, dúltak mindenütt, így fizetve vissza a nemesség gyűlöletét. És ezekben a fosztogató, züllött bandákban, amikor Belgiojoso Bocskay ellen indította őket, „egyszerre föltámadt magyar nemzeti érzésük, ösztönszerűleg megsejtették, hogy e támadás mögött is a magyarság kiirtására irányuló szándék lappang“ s Bocskayhoz pártoltak. Bocskay ezeknek a hajduknak köszönhetette első győzelmét, amely után egész Felsőmagyarország hozzácsatlakozott, Kassa és utána a többi város és a nép is mindenütt. Erdély is mellé állott, mert a székelyeket is fölzsabadította a jobbagyság alól. Tünetesen rövid idő alatt az ország legnagyobb részéből kitakarodott a császári katonaság a fölkelő seregek elől s alig fél-év múlva az első győzelem (1604. október 15.) után a szerencsi országgyűlésen (1605. április 20.) a már előzőleg erdélyi fejedelmmé választott Bocskayt Magyarország fejedelmévé is megválasztják. A török szultán megbízásából a pesti nagyvezér koronát is tett a

fejére; de Bocskay nem akart király lenni, nem is lett soha. Lehet, hogy szerénységből is; de egészen bizonyos, hogy még inkább a magyar uri forradalmárok s a mindenkori magyar ellenzéki politika hagyományos természetéből kifolyólag, amelyet hagyományos királyhűségnek és szigorú alkotmányosságnak neveznek, amely azonban lényegileg nem más, mint a császár előtt való szolgáló meghódolás, elfeledése minden nemzeti sérelemnek, megbocsátása minden törvénytírásnak és gázságnak a vastag és pettyhüdt Habsburg-ajkak kegyes mosolyára, hazug ígéretére. Kossuth Lajos sem volt ment ettől a végzetes gyarlóságtól. Amikor a bécsi kormány nyomására kénytelen volt a Pesti Hirlap szerkesztői állásából távozni, bucsucikkében is azt írja: „Isten tartsa meg a királyt!” s Metternich herceggel való találkozására után, aki valószínűleg meg akarta vesztegetni, de lapindításra engedélyt nem adott neki, a herceg bizalmi emberéhez a herceggel való közlés céljából intézett levelében ezt írja: „... érjen bár szerencse vagy szerencsétlenség; várjon rám bár kényelmes, vagy gondokkal terhes élet; minden viszonyban, minden körülményben mindig az lesz büszkeségem és boldogságom, hogy olyan lelkületű alattvalója vagyok öfelségének, az én uramnak és királyomnak, aki hűségben és lojalitásban egy élő lénynek sem áll utána.“

S még abban az 1848. március 3-án tartott híres beszédében is, amelyben „a bécsi kabinet csontházából“ fújó „sorvasztó szelet“ emlegeti, arra buzdítja a követeket, hogy a „dinasztia iránti hűség érzetéből“ merítsenek erőt.

Pedig hát Kossuth ismerte a Habsburgokat, a negyvenes évek ellenzéki vezérének tudnia kellett, hogy ha a reformokért megalkuvás nélkül akar küzdeni, ezt a lojalitást nem őrizheti meg mindig, mert a becsületes értelemben vett hazaszeretet, a forradalmi haladás ügyének szolgálata ekkor sem volt összeegyeztethető a Habsburgok iránt való föltétlen lojalitással, amire így kötelezte magát, de amit a debreceni nyilatkozattal és egy hosszú élet nemes és büszke számkivetettségével minden tiszteletre méltóan megtagadott.

És Deák Ferenc — igaz, hogy nem volt forradalmár, de őszinte sem volt 1833-ban, amikor mint első ízben megjelent követ az alsótáblán azt mondotta, hogy „mi szabad alkotmányunk édes gyümölcseit igazságos fejedelmünk bölcs kormánya alatt nyugodtan használjuk“.

Ezeknek a „lojalis“ politikusoknak mentségére azonban meg kell állapítanunk azt a szomorú valóságot, hogy az ország népének kulturális elmaradottságánál, politikai éretlenségének és a végső következményektől vissza nem riadó ellenzéki erők hiányánál fogva a reálpolitika ezt az alkalmazkodást reájuk kényszerítette. Saját nemesi rendjük ellen kellett nekik a királyi hatalom segítségét és így kegyét is keresniök. De különben meg a nép is széles tömegeiben királypárti volt, mert egyrészt I.

Mátyásig, Mária Teréziáig, II. Józsefíg visszanyuló történelmi emlékei, másrészt népmesei naivitása ébrentartották benne a reményt, hogy az uri elnyomás és kizsákmányolás ellen a király fogja megvédelmezni. A bécsi politika — amikor érdekei kívánták — föl is használta a népnek ezt a hitét, amely hogy meggyökere-szedhetett s oly sokáig fönmaradhatott, annak valóban csak a népellenes magyar uri politika volt az oka.

Bocskay, ha igazi forradalmár és a nemzeti eszme öntudatos képviselője, nem állhat meg diadalai után a féluton, hanem ki kellett volna kergetnie a Habsburgokat Magyarországból. Ő azonban Rudolfban, aki a leggonoszabb ellenségnél is buzgóbban irtatta a magyart, aki még a legridegebb nemesi osztályérdek szempontjából is veszedelme volt a hazának és az alkotmánynak, a koronás királyt tisztelte.

Mindig kész volt megbékülni koronás királyával, ha ez méltányos, a magyarság érdekeinek, szükségleteinek megfelelő egyességre hajlandó. Környezete gyakran hangoztatta ugyan, hogy Rudolfal megbékélni nem lehet, hanem végleg le kell rázni igáját. Mindazáltal, az elszakadás eszméje Bocskay számításaiban nem szerepelt.

Annál inkább szerepelt azonban az alkudozások folyamán az a követelés, hogy „a király... elismerje azon birtokadományokat és nemesítéseket, melyeket Bocskay, mint fejedelem tett“, hogy az elkobzott jószágokat a király adja vissza. Szerepel továbbá az a követelés, hogy Bocskay, mint fejedelem, Erdélyen kívül a Tiszáig terjedő magyar vármegyéket is megkapja. Nem a nemzeti egység megteremtése volt tehát Bocskay és a fölkelés célja, hanem a vallásszabadság (csak a kálvinisták és lutheránusok vallásszabadsága!) helyreállítása, a magyar nemesség érdekeit képviselő rendi alkotmány biztosítása mellett,

az ország földarabolásának árán is a nemesi rend birtokállományának megvédelmezése.

A későbbi „nemzeti szabadságharc“ vezére, Bethlen Gábor és korának ugyanerre a „magánjogi gondolkodására“ mutat rá Jászi, amikor kiemeli, hogy a nikolsburgi béke szerint Bethlen hét megyét kap, amelyek azonban bíróságilag és országgyűlésileg továbbra is a magyar király alá tartoznak, míg Bethlen halála után az átengedett terület egyesül az országgal. Az ezt módosító bécsi béke (1624) szintén magánjogi előnyökhöz, Ecsed, Nagybánya és Felsőbánya örökjogu birtokához juttatja Bethlen s az éppen nem radikális történetíró, Angyal Dávid isészreveszi, hogy ez a béke „nem szól országos szabadságokról“. A kiskirályok és a köréjük csoportosult nemesség által a császár ellen folytatott küzdelmeknek, — amelyekhez a sorsuk javítását remélő alsóbb tömegek is csatlakoztak, de eredményekben mindig csalatkoztak — az alkotmányt, a nemzet és vallás szabadsága védelmét hangoztató szép jelszavai mögött

mindig az uralkodó osztály magánérdekei húzódtak meg; ugyanez a történetíró jegyzi meg, hogy az 1645. évi linzi békében „a császár tömérdek vagyonnal gyarapította a Rákóczy-családot“. Az 1606-ban kötött bécsi béke Bocskaynak juttatta Szatmárt és Tokajt, Ugocsa- és Beregmegyét. Ez a béke szentesítette az ország három részre szakadását. A diadalmas nemzeti fölkelésnek a nemzetre ez volt az eredménye, a nemzet uraira pedig az, hogy birtokaikat most már nem kellett féltetniök a császártól. „A magyar állam nemzetközi szerepe megszűnt... Nem adott többé irányt az eseményeknek, hanem idegen hatalmak befolyása alá került, melyek saját érdekeik szerint intézték ügyeit.“ De annál nagyobb és korlátlanabb urak voltak a magyar urak saját portáikon. Az erdélyi fejedelmek is „korlátlanul átengedték a jobbágyságot földesuraik önkényének“, akik „abban a rideg, kegyetlen szellemben“ kezelték hatalmukat, amelyet Werbőczy Hármaskönyve adott nekik. Erről a Hármaskönyvről, amelyet a nemzeti jog és alkotmányos szabadság bibliájaként magasztalnak századok óta, Szende Pál föltétlen tekintélyű magyar és külföldi jogtudósok munkáira hivatkozva meggyőzően kimutatja, hogy: egy XIV. század elején készült „hatodrangu osztrák tankönyv utánzata“; külföldi mintáitól főleg abban különbözik, hogy intézkedései sokkal retrográdabbak, büntetései embertelenebbek; a nemesi kiváltságok kimerítő és kielezett föl-sorolása; az ősiség alapelvével, a jobbágyság birtokszerzésének kizárásával, a városi polgárság birtokszerzésének korlátozásával a földbirtokot, minden jog és hatalom alapját, a jobbágyság röghözköttetésével az ingyen munkaerőt a nemesi osztály számára biztosítja. Szóval: nem egyéb, mint „a nemesség részére a produktív munka nélkül való élés, a lustaságra való jog kodifikációja“. Ez a Hármaskönyv alkotmányjogilag nem is volt törvény; de hatalmasabb volt a törvéynél, mert a benne megállapított „törvényrontó szokás“ alapján a nemesség hatályon kívül helyezte a jobbágyság sorsát enyhítő törvényeket, „sőt egyes vármegyék nyíltan megtagadták az új törvények végrehajtását azzal az indokolással, hogy azok a Hármaskönyvvel ellenkeznek“. A jobbágyság oly nyomorba sülyedt a Werbőczy-jogrendszer uralma alatt, hogy a bécsi udvari kamara is belátta, hogy adóját nemcsak emelni nem lehet, de le kellene szállítani“; külföldi utazók szerint „a nyomorult nép valósággal a rabszolgaság állapotában élt“ — s külföldön „jobban bánnak a barommal, mint a magyar önmagával“, helyesebben: mint a magyar ur a magyar jobbággal. Amíg a városok valahogyan mégis tudtak védekezni a magyar urak és a háboru veszedelmei ellen, a jobbágyság pusztult, a földművelés hanyatlott, s Magyarország „földművelő ország helyett mindinkább baromtenyésztő ország lett.“ De föllendült a rabszolgakereskedelem. Minden katona ejtethett a szomszéd királyi vagy erdélyi területen foglyot s akit ki nem váltottak, az rabszolga lett; nagy rabszolga-vásárokról

sok százezer magyar került a külföldre. Erdélyben a kipusztult magyarság helyét most is románok foglalták el.

A földesúr és jobbágy között fennálló viszony megítélésénél épp úgy, mint általában a történelmi Magyarország hatalmasai s az egész nemesi rend erkölcsi felelősségének megállapításánál a hivatalos történetírás a letagadhatatlan borzalmak szörnyűségét azzal iparkodik enyhíteni, hogy mindezekkel szemben nem szabad a mai erkölcsi és jogi fölfogás mértékét alkalmazni, hanem tekintettel kell lennünk az akkori kemény idők nyers és zordon szokásaira. Pedig hát azokban az időkben is épp úgy fájt az embereknek a testi és lelki szenvedés, épp úgy ismerték a jó és rossz, a gyönyör és gyötrelmek között a különbséget és — mint más helyen már rámutattunk — az akkor élő becsületes emberek erkölcsi fölfogása, igazságérzete épp úgy fölháborodik a gazságokon, mintahogy minket megdöbbenenek a mult és jelen rémtettei. Nem lehet a történelmi távlatból sem enyhíteni a történelem sötét és véres lapjait, amint a jelen tomboló reakciójának barbárságát sem igazolja semmiféle politikai érdek. Ha a Budapesti Hírlap történettudós tárcaírója, Takács Sándor az akkori hatalmi viszonyok között természetesnek tünteti is föl, hogy az „uri tisztében eljáró“ földesúr dermesztő hidegben a jégen ütött léken a gyanúsított jobbágyot fejénél fogva a víz alá dugta vagy a tőkéhez vontatta s karját levágta, mi nem tudjuk ezt ilyen hideg tárgyilagossággal a kor szellemének számlájára írni.

A szerencsétlen nép is töle telhetően iparkodott a gyilkos szellem elől menekülni. A Dósa-lázadást követő röghözkötöttség után maguk a földesurak is „hangoztatták, hogy jobbágyaik nyomoruságukban a halált vagy a török uralmat kívánják“; de nem volt ez egyéb, mint képmutató sopánkodás, nem volt lelkiismeretük fölébredése vagy józan gazdasági érdekük fölismerése az sem, hogy az országgyűlésen egyre-másra hozták a törvényeket a jobbágyok szabad költözködéséről, mert ezeket a törvényeket nem tartották meg s nem volt hatalom, amely azoknak érvényt szerzett volna, sőt megtörtént az is, hogy az ilyen törvényt be sem vették a Corpus Jurisba. Annál komolyabban végrehajtották a „szökött jobbágyok“ ellen hozott törvényeket; a XVII. században tizenhat ilyen törvényt hoztak, míg a jobbágyok költözködésének ügyét az országgyűlés végre is egészen átengedte a vármegyéknek. A „gonoszul elment jobbágyok“ visszapörlése tömérdek munkát adott a megyei törvényszékeknek, így Nyitrában elrendelték, hogy ezeket a pöröket csak ebéd után kezdjék tárgyalni, mert különben egyébre nem jut idő. Egyes vidékekről valóságos népvándorlás indult meg. Szabolcsból tizenkét év alatt (1724—1735) 1055 jobbágy- és 292 zsellércsalád menekült el.

A bujdosó kuruc nemesek nemesség, szabadság és minden egyéb jó ígéretével szőlítették lobogó alá a föld népét; de csak saját birtokaiknak megmentésére és szaporítására gondoltak s az országgyűlésen újabb törvényeket hoztak a szökevények ellen, akik vagy idegen országokban vagy a katonai véghelyeken tartózkodtak. Mintha csak az amerikai kivándorlás ellen hangoztatott hazug, hazafias és humánus intelmek és az olcsó napszámot védő törvényes tilalmak előzői lennének, úgy hatnak reánk az 1681 évi országgyűlés aggodalmai, amelyek szerint „a véghelyekre költözött paraszt nem ismeri a veszedelmeket, amelyeknek kiteszi magát,“ ezért aztán törvényt hoztak, hogy a véghelyek kapitányai a szökött jobbágyot be ne fogadják s „az ottlevőket a földesur fölhívására sulyos birság terbe alatt családostul és minden javaikkal együtt legott kiadják“. A vármegyék a községet tették felelőssé a szökött jobbágyért, akit katonai segítséggel is visszahajtottak. Mindez azt mutatja, „a kor száz meg száz emléke bizonyítja“, hogy

terheinek hihetetlen fölszaporodásával számos jobbágynek lehetetlenné vált a telkén való gazdálkodás s hogy tömegesen menekültek a végekre, némelyek meg külföldre. Főleg Lengyelországba folyt a XVII. század második felében állandóan számottevő kivándorlás s időnkint fölmerült a földesurakban az aggodalom, hogy például Sárosmegye egész jobbágysága oda fog költözni. Ez a kivándorlás valóban az volt, aminek a tudomány ma minősíti.

futás a türehetlen hazai viszonyok elől.

A török teljes kiűzése, a Rákóczy-fölkelés leverése után — ha lehetséges — még romlott a helyzet. A fölszabadult és elkobzott óriási területeket a császár magyarságukból kivetkőzött vagy idegen uraknak adományozta, akik felé sem néztek a birtoknak, csak a jövedelmet zsebelték be, tisztjeik pedig kegyetlenül zsarolták, gyötörték a népet. „A nép szétfutott, sokan lengyel földre, sokan városokba, a határörvidékre, török területre szöktek.“

Szabó Ervin is megállapítja, hogy a magyar földesurak az önértetesebb magyar jobbágyokat elűzik s helyökbe alázasabb és türelmesebb szlávok és románok kerülnek; máshol a kiüldözött protestáns magyar jobbágyok helyét katolikus tótok vagy óhitű ruthének foglalják el. Idézi Szabó Grünwaldnak ezt a magyar földesurakra rettenetesen lesújtó ítéletét:

Igy irtják ki a magyarságot Sáros-, Zemplén-, Abauj-, Bereg-, Ung-, Ugocsa-, Pozsony- és Nyitra megyéből és Gömör megye egy részéből.

Grünwald „Régi Magyarország“ c. könyvéből való ez az idézet; de e könyv 1910-ben, a szerző halála után megjelent harmadik kiadásában e sorokat nem találjuk.

Berzeviczy Gergely a XIX. század elején könyvet ír a magyar parasztkérdésről s mert becsületesen lefesti a jobbágy

szörnyű helyzetét, gyűlöletessé válik az egész nemesi osztály előtt, sőt a nemzet nagy írói is megtámadják. Kazinczy azt írja neki, hogy

egy meggyalázott nemzetet úgy festeni igazságtalanul, hogy irigyei nevéssék, gyűlöljék, szintugy barbarus, mint a parasztot földesuri módon nyúzni.

A nagy irodalmi levelező ezen az ismert hangon mintha csak ma védelmezné a nemzet jó hírnevét az igazmondás ellen. Berzsenyi még szigorubb: balgatagnak és gonosznak nevezi Berzeviczyt, aki sem a Kárpát zabkenyerére, sem Kazinczy oktatására nem méltó. Pedig még 1823-ban is azt írja Cserei Miklós Erdélyből Kazinczynak, hogy:

Innen a nép csoportosan takarodik ki Moldvába. Mindent elkövetünk, hogy tartóztassuk, de nincs sikere.

*

A Bocskay-fölkelést befejező bécsi béke után Magyarország is belesodródott a harmincéves háboru véres örvényébe. II. Mátyás, aki a magyarok segítségével lett bátyja, az örült Rudolf császár félretolásával magyar királlyá, folytatta a régi Habsburg-politikát, amiben a magyar urak készségesen támogatták. Nádort sem akart választatni. Az alsó tábla „alkotmányos“ küzdelmének nyomása alatt egyezett bele Thurzó György megválasztásába, miután ez a választás előtt kötelezte magát, hogy „engedelmes eszköze lesz a bécsi rendszernek.“ Gróf is lett belőle.

Bethlen Gábor a török segítségével erdélyi fejedelemmé választatván, Mátyás háborut akart indítani, hogy „a szultán szolgájától“ elvegye Erdélyt; de levelében őszintén megirta, hogy „a török háboru és ez az alkalom tisztán ürügy és mellékes ok, ellenben Isten tisztelete és családunk főtartása az első és fő ok.“ Ebben az istentisztelő vagyis a protestáns magyarságot gyilkoló politikájában főtámaszai voltak a magyar főpapok, főurak, a jezsuiták, a jezsuita veszedelem főképviselője pedig Pázmány Péter, aki tömegesen térítette vissza a főurakat a katolikus egyházba, irtóháborut hirdetett és vezetett a protestánsok ellen. S ez a legnagyobb „magyar“ pap az általa alapított bécsi Pazmaneum papnevelő intézetbe „főleg a szláv“, horvát, tót származásu ifjakat édesgette „és az innen kikerült lelkészek a hivekkel való közvetlen érintkezésben, tót prédikációkkal, tót énekes könyvekkel segítették elő az erőszakkal visszatérítettek eltótosodását“. Az istentiszteletből számüzte a magyar nyelvet, maga és családja számára nem Magyarországon, hanem Morvaországban szerzett birtokokat és azt hirdette, hogy „jóságai, falvai inkább pusztán maradjanak, semhogy protestánsok lakják“. Mivel volt tehát jobb magyar Kollonicsnál, aki ezt az elvet az egész országban érvényesítette? Tösgyökeres, erős magyar nyelvű tagadhatatlanul a legelső magyar prózairók sorába emeli; de mégis érthetetlen, hogyan földözi föl benne Acsády a magyaros érzést és gondolkodást,

amikor ugyanő idézi azt a II. Ferdinánd előtt ismételten tett nyilatkozatát, hogy: „a legjobb magyarban sem bizhatni, járom kell a magyar népnek, csak ezzel lehet féken tartani.“ A felsőmagyarországi vármegyék kimondták, hogy

mivel Pázmány Péter jezsuitát a rendek testi-lelki ellenségüknek tekintik, mielőbb hagyja el Magyarország felső részét, ahova a békességnek nem helyreállítására, hanem megzavarására jött.

Ennek az embernek a szobra is ott áll Budapest egyik legszebb terén — a Werbőczyé mellett. Ki tudja, melyik pusztította jobban a magyar népet?

A harcba kényszerített Bethlent a besztercebányai országgyűlésen (1620 aug. 25.), amely valóságos nemzetközi tanácskozás volt, királlyá választják. A választást elfogadja; de — bár a korona kezében van — magát meg nem koronáztatja, hanem győzelme után megkötí a föntebb már említett nikolsburgi békét, lemond a királyi címről és átadja II. Ferdinándnak a koronát. De a kegyetlen protestánsüldözés ellen újra fegyvert kell fognia, újra győz és újabb békét köt. Ekkorra már a főurak nagyobb részét sikerült áttéríteni, a főrendi táblán a protestánsok kisebbségbe jutnak, sőt a követek jórésze is katolikus. Pénzen vásárolt szavazatokkal sikerül a katolikus párt vezérét, Esterházy Miklóst szótöbbséggel nádorrá s a király legidősebb fiát, a későbbi III. Ferdinándot egyhangulag királlyá választani. Bethlen Gábor „tétlenül nézte az eseményeket“, mert csak a Habsburgoktól várta az ország fölszabadítását a török uralom alól s megkérte II. Ferdinánd leányának kezét. Kosarat kapott. Erre megint a protestáns államokkal kereste a szövetséget s nőül véve Brandenburg Katalin hercegnőt, Gusztáv Adolf svéd királlyal kerül sógorságba. Ujabb — utolsó — rövid háboru és újabb békekötés. Feleségét utódául választtatta; de Katalin, a katolikus kegyencekkel szórakozó fejedelmasszony, már férje betegágyánál titkos érintkezésbe lépett a bécsi udvarral. Kész volt áttérni s ha férje magánja vait megtarthatja, német kézre játszani az országot, mint Esterházy nádor sürgette, aki ismét elérkezettnek látta az időt, hogy a gyűlölt Erdély önállóságának véget vessen.

Bethlen Gábor halála után — mint ez az erős egyéniségek ki-döltét rendszerint kísérni szokta — újabb zavarok következtek. De mielőtt elbucsznánk a protestántizmus igazán nagystilű védelmezőjétől, aki „a harminc éves háboru vakbuzgó korszakában a ritka kivételek közé tartozott“ vallásos türelmességével, amelyet a katolikusokkal szemben tanusított s amelyenek előnyeit még a zsidók is élvezték, — igaz ugyan, hogy a kereskedőkre nagy szüksége volt Erdélynek, — meg kell jegyeznünk, hogy némi kivételt ő is tett: „a szombatosokat igyekezett kigyomlálni, mert politikai tekintetben nem bizott bennük s általában az új szektákban.“ Pedig a szombatosok derék, becsületes székelyek voltak.

A török hódoltság megszűntetését a Habsburgoktól váró és ezért velük szemben békülékeny Bocskay- és Bethlen-politika csufos kudarcot vallott. A császár-király minden erejét nyugat

harcaiba vetette, így a gyöngülő török zavartalanul folytathatta hódításait, rablásait. A rabszolgaként eladott magyar fogoly állandó kiviteli tömegcikk marad s a magyar, helyesebben: császári katonák, akik zsoldot sohasem kaptak rendesen, „jobban dulták a föld népét a töröknél.“

A szakadatlan vallásüldözések I. Rákóczy György erdélyi fejedelmet Bethlen Gábor utjára szorították. A svédekkel és franciákkal szövetségbe lépve 1644 elején könnyűszerrel urrá lett Felső-magyarországon; de amikor a svédek Bécs felé közeledtek, ahelyett, hogy a császár szorongatott helyzetét jobban kihasználta volna, megkötötte a linzi békét, amely újra biztosítja a protestánsok vallásszabadságát, még a jobbágyokét is és Kassával együtt újra átengedi Erdély fejedelmének életéig a hét fölvidéki vármegyét. Erről a nemzeti hősről is meg kell említenünk, hogy nevével, a magyar nagyasszonyok ragyogó példaképeként ismert Lorántffy Zsuzsánnával együtt

szerették a vagyont, s mint számító, takarékos gazdák roppantulszaporították, néha nem éppen kifogástalan eszközökkel.

Fia és utóda, II. Rákóczy György Európa leggazdagabburalkodójának hírében állott, de „atyja takarékosága nála egész a fősvénységig fokozódott és pénzét tényleg nem használta föl politikai tervei ügyes előterjesztésére,“ sőt amikor szerencsétlen lengyelországi kalandjával, amiről később lesz szó, tizennyolc-huszezer embert, köztük számos főurat, tatár fogságba juttatott, egy filéért sem adott a foglyok kiváltására.

A magyar nemzet újra boldog volt a linzi békekötéssel s örömeiben királlyá választotta s koronázta a király legidősebb fiát, IV. Ferdinándot, aki azonban még atyja életében meghalt. De a boldogság nem tartott sokáig. I. Rákóczy György halála után a linzi béke is csak olyan rongy lett, mint a bécsi és nikolsburgi. Lippay György esztergomi érsek buzdította Lobkovitz herceget, hogy a legújabb törvény ellenére német őrseget rakjon a végvárakba. Ezek a zsoldos hadak aztán ősi szokás szerint versengtek a törökkel a dulásban és a jezsuiták is újra megkezdték a harcot, a csaknem egészen protestáns Fölvidék székhelyét, Kassát téve az ellenreformáció központjává. Gróf Nádasdy Ferenc áttért és mint földesur bezáratta a csepregi protestáns iskolát, üldözöbe vette protestáns jobbágyait — és így a többi főurak is.

II. Rákóczy György erdélyi fejedelem, miként már atyja is, a lengyel trónra törekedett, politikáját ez szabta meg, nem az üldözött magyar protestánsok védelme. A svédek és lengyelek között háború folyt, tárgyalt mindkettővel, sokáig habozott, végre a császár és a szultán, a magyar és erdélyi urak, az angol és francia követek, sőt anyja és neje ellenzésével sem törődve, a rendek meghallgatása nélkül Károly svéd királlyal szövetségbe lépett. 1657 januárjában Lengyelországba nyomult, egyesült a svéd sereggel, győztek is; de amikor Dánia hadat üzent Svédországnak, a svéd

király ott hagyta Lengyelországban, a Bécsből segített lengyelek bekerítették és szégyenletesen súlyos békére kényszerítették. A hazafelé tartó erdélyi sereget a lengyelek a tatárok fogságába kalauzolták. Néhány századmagával sikerült a fejedelemnek megmenekülnie; de serege tatárrabságban pusztult el, a lengyelek pedig betörték a határos megyékbe és szörnyű pusztítást vittek véghez. Rákóczy lemondásával elháríthatta volna a további veszedelmeket; de ragaszkodott a fejedelemséghez a porta pártfogoltjaival szemben. A török 1658-ban olyan tatárjárást zuditott Erdélyre, amely fölért az 1241. évivel. A lengyel kalanddal földézett ötévi háboruk alatt

kétszázötvenezer ember veszett el, számos város, sok száz község lett a lángok martaléka és Erdély annyira kimerült, elgyöngült, hogy azt a szerepet, amelyet Bocskay István kijelölt számára, nem játszhatta többé.

Ez volt az ára egy erdélyi magyar ur lengyel trónra vágyásának, amikor a leggonoszabb Habsburg, I. Lipót került uralomra.

Ezt a Lipótot papnak szánták, papnak nevelték; de három idősebb fivére elhalt, így hát ő lett király és császár. „Alattvalói korlátlan urának tekinté magát s el volt telve családja nagyságának, császári méltósága isteni eredetének tudatától.“ Osztrák tanácsosai, gyóntatói, miniszterei épp oly gazemberek voltak, mint a magyar főpapok és főurak. Óriási vagytonokat szereztek. Auersberg és Lobkovitz hercegeket XIV. Lajos francia király pénzelt, el is árulták neki a császárt, ezt hivatalos vizsgálat állapította meg; Sinzendorf gróf kamara-elnök milliókat sikkasztott, pörbe is fogták, de kutyabaja sem lett. A magyar urak Erdély bukásán örvendezve, rajongó lekesedéssel álltak a császári abszolutizmus és jezsuita katolicizmus szolgálatába.

Lippay György esztergomi érsek az 1658. évi esztergomi zsinaton kimondta, hogy a bécsi, linzi békeszerződések s minden ezekre vonatkozó törvények immár érvénytelenek s tüzzel-vassal szabad, sőt kell az eretnekéset irtani.

Az egész magyar arisztokrácia — négy család kivételével — katolikus lett, ami egyet jelent a föltétlen császári szolgálattal; nyíltan hangoztatták is a katolikusok, hogy nincs Bocskay, nincs Bethlen Gábor, azt tesznek mest a protestánsokkal, amit akarnak. II. Rákoczy György özvegye, Báthory Zsófia, fiával, az akkor tizenhét éves Ferencsel, akit atyja a portán jó pénzért megvásárolt engedelem alapján még életében fejedelemmé választatott, — áttért s százhusz négyszög-mérföldnyi területű birtokainak csaknem kivétel nélkül protestáns lakosságát kényszeríteni akarta az áttérésre. Ebben az időben mondotta Pósa-házy János pataki tanár:

Ne legyen áldott a vallás, ne legyenek áldottak az emberek, kik a vallásnak nemely különböző tekinteti alatt a hazafiak közt visszavonást, gyűlölséget és háborgást szereznek.

Annyira kipusztították, elüldözték a protestáns papokat, hogy helvüket nem tudták katolikusokkal betölteni s egy

katholikus főur, gróf Forgách Ádám azt írja, hogy már a prédikátorokat is szivesen látná, mert négy jószágán egyetlen pap sincs. Ugyanez a Forgách javasolta Lobkovitz hercegnek, hogy a zavaros időkben meg kellene engedni, hogy mindenki azt higgye, amit akar, s ez azért is kívánatos, mert az eretnekek nélkül a törököt Magyarországból kiűzni nem lehet.

De a magyar királynak, a magyar főuraknak és főpapoknak fontosabb volt az eretnekirtás, mint a török kiűzése, ami pedig ekkor, a török hanyatlása idején már nem volt volna nehéz.

Gróf Zrinyi Miklós, a szigeti hős unokája, maga is kiváló katona és költő, készült is erre; de ő is csak a Habsburgoktól várta az ország felszabadítását, holott láthatta volna, hogy a császári politika ezt nem akarja, sőt akadályozza s egyébként a Habsburg-uralom alig volt kisebb átok a török hódoltságánál. Hiszen a német zsoldos hadak elől Felsőmagyarország népe Lengyelországba menekült s a nádor megállapítja, hogy „abból, amit a németek magyar földön két hónap alatt tönkretettek, hat évig el lehetett volna a sereget tartani.“ Már nemcsak a nép, hanem a magyar urak is követelték a háborút a török ellen, amely a védtelenül hagyott országból állandóan hurcolta a rabszolgát. Nádasdy gróf szerint harmincezer magyar volt ekkor török gályarabságban; a nádor lemondással fenyegetőzött, mire lázadónak mondták; a pápa, a német fejedelmek követelték a háborút a török ellen; de a császár béketárgyalásokat kezdett a portával, ő nem a török, hanem csak a magyar ellen akart harcolni. S e kor legideálisabb magyarja, Zrinyi még mindig a császárban bízott, de mégsem annyira, hogy saját pénzén is föl ne építtesse Zrinyi-ujvárt, amely „első sorban a Zrinyi-jószágok védelmére készült.“ Mert a török nemcsak a hazát, hanem a Zrinyi-jószágokat is fenyegette s már ekkor is igaz volt Darányi Ignác agrárhazafias tantétele, hogy: akié a föld, azé az ország! S amikor a szultán Zrinyi-ujvár lebontását követelte, a császár még ebbe is beleegyezett volna; de a nagyvezér megunt az alkudozást és megkezdte a háborút. Alig talált ellenállásra. A császár nem engedte hadait kockáztatni. A véres kardot körülhordták az országban; de a megyei bandériumok otthon maradtak saját védelmükre. A nagyvezér Apaffy erdélyi fejedelem útján fölhívta az országot, hogy hódoljon meg a szultánnak, akinél oltalmat fog találni. Wesselényi nádor „a koronás király iránti hűségére“ buzdította az országot és az ország csakugyan hű maradt, „egyetlenegy város vagy főur sem követte a nagyvezér hívását, noha hirtelen híre ment, hogy országgyűlést akar a magyarokkal tartani.“ Mert a koronás király még ezt az ártatlan játékot sem engedte meg hű magyar urainak.

Érsekujvár elvesztése végre komoly hadikészülődésre bírta a bécsi udvart. Zrinyi megvédelmézte várát, mire meggyanusították, hogy a török segítségével király akar lenni. Török hódolt területen több győzelmet aratott az egyesült német-magyar sereggel, Pécsét is elfoglalta, az eszéki nagy hidat fölégette; de

a siker kiaknázását a császár egyenesen megakadályozta. Fővezére, Montecuccoli, a közelben tétlenül nézte, hogy a nagyvezér Zrinyi-ujvárt elfoglalja és lerontja. Szent-Gotthárdnál Montecuccoli teljes diadalt aratott a törökön és erre megkötötte Vasvárott a leggyalázatosabb, egész Európát fölháborító békét, meg hagyva a töröknek, aki csak Trencsén-, Pozsony- és Nyitra megyékből negyvenötezer rabot hajtott el s igen sok községet fölgujtott, minden hódítását, mert — mint Porcia herceg a francia követ előtt őszintén bevallotta — meg kellett kötni a békét mindenáron, mivel „a császár végre a magyarok ura és mestere akar lenni, különben elszakadnának tőle.“ Tehát: békét mindenáron a törökkel, hogy Magyarországot véglegesen leigázhassák. A nagyvezér hasonló gyűlölettel volt a magyarok iránt, — a megvetés vagy szánalom indokoltabb volt volna, — amiért fölhívására nem hajoltak

s a közös gyűlölet benső viszonyt alkotott a kereszténység fővédnöke, a császár és a kereszténység főellensége, a szultán között... Csaknem két évtizeden át egyenlő kiméletlenséggel vetették magukat az országra, egyesülten igyekeztek tönkretenni, a népek sorából kitörölni.

A koronás királyhoz hű magyar nemzet, a jezsuita ellenreformáció előtt meghódolt magyar urak politikáját így jutalmazta a császár és az isten.

A császár nem „ura és mestere“, hanem hóhérja, tömlőcartertője és sarcolója lett a magyarnak, annyira, hogy még a magyar urak is megint u. n. nemzeti ellenállásra fanyalodtak. Ennek a nemzeti ellenállásnak rugói között a főurak legnagyobb részénél természetesen magánérdekek a döntők. A főurak ugyanis a vasvári békével súlyos anyagi kárt is szenvedtek, ezért a „nemzeti“ fölháborodás azt követelte a császártól, hogy ne szentesítse azt. A fölháborodók között volt még maga Lippay György érsek is, Wesselényi nádor pedig a pozsonyi káptalan előtt tiltakozott a szentesítés ellen. A császár a megvesztegetésnek többé már nem szokatlan eszközhöz nyult: az érseknek bibornoksüveget és hat-ezer tallér évi kárpótlást, a többieknek egyéb jókat ígért. De az érsek azt mondta, hogy neki többé van Érsekujvár elvesztése; Báthory Zsófia is lázongott s az elégedetlen katolikus főurak a külföld felé kacsintgatva segítségért, — úgy látszott — mintha egy táborba kerülnének az üldözött protestánsokkal. Zrinyi Péter felesége, Frangepán Katalin Velencébe utazott, a francia követtel is tárgyalt. Sógorát, Zrinyi Miklóst vadászat közben állítólag vadkan ölte meg; de az egész ország meg volt győződve, hogy bécsi kéz volt a gyilkosa. Lippay érsek már a francia követtel tanácskozott. Ő is hamarosan meghalt. Utóda Szelepcsényi György

részeges, jellemtelen, kegyetlen ember volt, a katolikusok még inkább gyűlölték, mint a protestánsok, akiknek legirgalmatlanabb üldözői közé tartozott.

„Nincs oly hamisság, aki nála pénzért nem árus“, — mondotta róla Nádasdy Ferenc. Ez aztán Kollonics Lipót nyitrai püspökkel,

később az érsekségben utódával együtt mindenre vállalkozott. XIV. Lajos francia király ösztönzésére a Zrinyi és Rákóczy családok kibékültek, hogy a nemzeti ellenállás egységes legyen. Zrinyi Péter leányát, Ilonát nőül vette Rákóczy Ferenc. De az urak úgy készültek a nemzeti ellenállásra, úgy tárgyaltak a törökkel, hogy egyik is, másik is, Zrinyi Péter, Nádasdy Ferenc, Széchy Mária, a nádor özvegye is titokban elárulta az ügyet a bécsi udvarnál. Zrinyit egyébként a törökhöz küldött követe is elárulta; de maga Zrinyi is, amikor sógorát Frangepánt és vejét, Rákóczyt már fegyverbe szólította, Bécsnek följánlotta hódolatát. Fölcsalták Bécsbe Frangepánnal együtt, elfogták őket, majd Nádasdyt és Bónis Ferencet is és mindannyiukat, mint összeesküvőket kivégezték, vagyonukat elkobozták. Báthory Zsófia a császár hü szolgálatába lépett megint a többi magyar urakkal együtt, akik nyomban meghódoltak, amint Spork császári tábornok nyolckilencezer emberrel az országba nyomult. De Báthory Zsófiának is csak négyszázezer forinttal sikerült megváltani a fiát, Rákóczy Ferencet s váraiba német őrséget raktak. A gyanusakat összefogdosták, jószágaikat elkobozták. Rengeteg vagyon gyűlt volna így a császári kincstárba, „ami sokszorosán fődözte volna a katonaság költségeit, ha nagyobb részét a vezető miniszterek és alsó közegek, különösen a katonák el nem sikkasztják.“ Az idegen katonaságot tehát megint a népek kellett eltartani. Tömérdék ember menekült a német katonaság és a császári vérbiróság elől Erdélybe és török földre. A bujdosók, a kurucok fegyverrel akarták visszafoglalni Magyarországot; de Apaffy erdélyi fejedelem, hogy az ő érdekeibe ütköző tervüket meghiúsítsa, — „bizalmas tanácsosát, Teleky Mihályt állította a bujdosók élére“ és sógorával, Bánffy Dénessel egész haditervüket beárultatta Spandau császári tábornoknak, aki azonban csak Telekyt tudta megverni, míg a fölkelők többi csapatai a fölvidéki nép támogatásával olyan győzelmeket arattak, hogy csak egy nagyobb császári sereg tudta vérbefojtani a mozgalmat.

A rémuralom most kezdődött igazán. Lipót császárt egy hét papból, közöttük három jezsuitából álló bizottság megnyugtatta, hogy ne legyenek lekiismeretfurdalásai koronázó esküje miatt: Magyarország a fölkeléssel eljászotta alkotmányhoz való jogát, azt tehet vele, amit akar. A német lovagrend nagymesterét, Ampringen János Gáspárt, mint kormányzót az új kormányzék (gubernium) élén bizták meg ezzel a munkával, amitől annyira visszariadt, hogy le akart mondani. Nem engedték, a vezetést azonban Kollonics vette át. A leggonoszabb zsvány népség került most uralomra. Gróf Volkra, a szepesi kamara elnöke, előbbi állásaiban lopott és sikkasztott, itt már rabolt is, amiről „mázsányi hivatalos iratok tesznek mind e mai napig tanuságot“. Az államjavak igazgatója Drahán Vilmos „egykori kutyapeccér“ lett és így tovább. A gubernium négy tagja német, négy tagja magyar volt. A protestánsüldözést Szelepcsényi és Kollonics vezették. A magyar

primás azt írta Lobkovitz hercegnek, hogy a protestánsok fölségsértők, mert azt mondják: „majd megtanítjuk a császárt“, — ezért mindnyájukat ki kell írtani. Katonai erővel vették el a protestánsoktól templomaikat, iskoláikat, elűzték papjaikat, tanítóikat, a városi tanácsokban és hivatalokban is csak katolikusokat tűrtek meg, a céhekből is kiüldözték a protestáns iparosokat. Néhol

a szomszéd török megbotránkozott s fegyverrel védte meg a keresztényeket keresztény üldözőik ellen.

Szelepcsényi az ország valamennyi protestáns papját, szám szerint hétszázhatvanhatot pörbe fogta. Aki áttért, az megszabadult s pénzt is kapott; aki nem tért át, de elismerte, hogy bűnös a lázadásban, az elvesztette papi állását vagy száműzetésbe került; a többieket, számszerint kilencvenháromat, halálra ítélték, ezt az ítéletet kegyelemből gályarabságra változtatták. A zsidókat, az ortodox oroszokat és ruthéneket is üldözőbe vették.

A föld népét azonban még az idegen hatalomnál, a külső elenségnél is jobban nyomta, gyötörte a földesur — isten nagyobb dicsőségére. Mert Forgách Miklós kassai főkapitány szerint „a jobbágyok szenvedése isten törvénye, ki rendelte az ő alacsony sorsukat.“ A parasztok sok helyen fegyvert is ragadtak; de mindig leverték és még rosszabb sorsba taszították őket; „bégek és basák intették a magyar urakat a föld népe iránt emberségre és irgalomra“. A paraszttól minden fegyvert elszedtek, így „egész falvak nem birtak két-három fegyveres zsványnak ellentállni.“ A régi szép, de valóra ritkán vált néphitről, hogy a király segíti a népet az urak ellen, tesz tanuságot a pármai követ. Lipót császár a magyar határon vadászott, mire Batthyány birtokairól valami másfélezer jobbágy fölkereste és sirva könyörgött segítségért, mert különben török földre kell szökniök. A császár nem segített rajtuk.

Erdélyben a nemzeti fejedelem, Apaffy alatt sem volt jobb dolga a népnek. II. Rákóczy György szabadságot, nemességet ígért minden jobbágnak, ha fegyveresen csatlakozik hozzá. Sokan vitézül is harcoltak; de a jutalom elmaradt s a kipusztult, kiüldözött magyarság helyére románság került, „amely állati megadással, csakhogy új hazája iránt olthatatlan gyűlölettel viselte az igát.“ Apaffy helyett tulajdonképen Teleky Mihály uralkodott, aki azzal az ürüggyel, hogy a trónra áhítozik,

eltett láb alá mindenkit, aki emelkedésének útját állott... s befolyását magánérdekeinek megfelelően gyümölcsöztetve, óriási vagyona tette szert.

Amikor Buda visszahódítása előtt a bécsi udvarral kiegyezett, akkor is csak saját érdekeit biztosította, Erdély sorsát bizonytalanságban hagyta.

A bujdosók élére 1678-ban a fiatal Thököly Imre gróf kerül, aki előbb francia, majd török segítséggel fegyverszünetre kényszerítette a császárt, amelynek tartamára Felsőmagyarország Thököly kezébe jutott. A pápa, hogy a török ellen indítandó háborút

előkészíthesse, már ezt megelőzőleg a magyar protestánsok számára kiméletet követelt Bécsben, ott azonban az volt a fölfogás, hogy „jobb Magyarországot s még többet a töröknek átengedni, jobb, ha a császár kezében fehér bottal távozik birodalmából,” mintha a protestánsokat megtűri. A Thökölyvel kötött fegyverszünet után mégis kénytelen volt a császár országgyűlést hívni össze (1681 április 28. Sopron) főként azért, hogy harmadik nejét megkoronáztassa. A valláskérdésben, minthogy a franciák Strassburgot fenyegették, engedett a császár, megerősítette a bécsi béke erre vonatkozó részét; de Thökölyvel nem sikerült az egyezés. Ennek megint a magyar urí politika, az önérdék volt az oka. Az országgyűlésen ugyanis gróf Esterházy Pált választották nádorrá, aki Thököly nővérének férje, így Thökölyinek sógora volt. Ez alapon, amíg Thököly bujdosott, rátette kezét a magyarországi óriási Thököly-birtokokra. Ha a császár kibékül Thökölyvel, e birtokokat át kell adni neki. Ez a nádor, aki

a vagyonszerzés szempontjából nézte a közügyeket s hosszú nádorsága idején mindenféle eszközzel megszámlálhatlan uradalmat, igazán mesés vagyont gyűjtött,

ez a derék sógor vezette a tárgyalásokat, természetes tehát hogy nem sikerült az egyezés. Egyébként a vallásügy és kormányzás terén is minden maradt a régiiben, az új törvények csak a papirosalkotmány bástyáit szaporították.

Thököly újabb harcokkal fegyverszüneti egyezésre kényszerítette a császárt, Felsőmagyarországot, mint fejedelemséget, megkapta s így a bujdosók visszatérhettek honukba. Lipót semmi áron sem akart újabb háborút a törökkel, holott az egész keresztény világ buzdította erre; de végleges békét sem kötött, bár Thököly erre közbenjárónak ajánlkozott, mert ez Thököly fejedelemségének megszilárdulását jelentette volna. Így a nagyvezér 1683-ban Bécs ellen indult. A pápa Thököly kielégítését, a protestánsüldözés megszüntetését követelte a császártól, hogy egyesülten fordulhassanak a török ellen. De a császárnak fontosabb volt Thököly megsemmisítése. Amikor diadalai hatása alatt a szultán békét kért tőle, Thökölynek, mint a háboru tulajdonképeni okozójának elfogását követelte. Ez meg is történt, mire Thököly hivei visszatértek a király pártjába s bár Thököly csakhamar kiszabadult a török fogságból, ezután már tehetetlen maradt. És most már a volt kurucok csatlakozásával is folyt tovább a háboru, amely Magyarországnak a török uralom aló való fölszabadítására vezetett s amelybe a császárt és a bécsi udvart az elején egyszólván bele kellett hajszolni. Bécs alól lengyel segítséggel elverték a törököt; de Lipót szándékosan nem akarta a kedvező alkalmat kihasználni s titokban békét ajánlott a nagyvezérnek, aki azonban azt visszautasította. A háboru 1686-ban Buda visszafoglalásával folytatódott s 1699-ben a karlovici békével fejeződött be, amely a Temesköznek és a Szerémség déli részének kivételével az egész magyar földet visszajuttatja a magyar király, helyesebben: a német császár

uralma alá. Mert sem Buda bevétele, sem a török kiűzése nem jelentett mást, nem jelentett örömet Magyarországra, amellyel úgy bántak, mint leigázott, meghódított tartománnyal. A háboru szörnyü pusztításai után jött Carafa, aki tömegesen fogatta össze a gyanusakat. Eperjes piacán huszonnégy ártatlan embert ki is végeztetett. Lipót kijelentette, hogy a visszafoglalt földön nem tür meg protestánst, Széchenyi György, az uj esztergomi érsek maga üzött ki a falvakból mindenkit, aki nem katolikus. A jezsuiták óriási jószágokat kaptak, még a pápai nuncius is megbotránkozott erőszakos térítésükön és terjeszkedésükön. A magyar főurak az 1687 október 18-ra Pozsonyba összehívott országgyűlésen minden kívánságát törvénybe iktatták Lipótnak. Hogyisne, hiszen két fia diszmagyarban jelent meg „a csupa fiatal emberekből“ álló főrendek között. Széchenyi primás kedélyesen meg is jegyezte, hogy nagyszakálu férfiak azért nincsenek itt, mert az idősebb embereknek fejüket vették. A császár kegyesen kijelentette, hogy nem akarja Magyarországot hódított földként kormányozni. A rendek az ország hálájának kifejezéséül kimondták a Habsburgok fiágának örökös királyságát, lemondtak az aranybullában foglalt ellenállás jogáról s a koronázó hitlevélben nem kívánták a vallásszabadság érintését. Meg is koronázták a kilenc éves Józsefet „nagy fényel Magyarország első örökös királyának“. Ezután százharcminkét külföldit honiusítottak, mert még ettől a szolgálékü magyar gyülekezettől is remegtek a Habsburgok. Természetes, mert folytatni és betetőzni akarták Magyarországot teljesen gyarmattá süllesztését.

A magyar főpapság mindig e rendszer szolgálatában állt s a belmozgalmak rettenetes viharai összetörték azokat a főurakat, akikben még volt bátorság vele szembeszállni... A rendiség nem akadályozta többé... Kollonics szándékait, sőt követte minden ösztönzését, karhatalommal támogatta a vallásüldözésben, valamint a töméntelen uj adó behajtásában, a katonafogdosásban, az uj kormányzat által a népre rótt ezen véradóban.

A háboruk, az idegen uralom és a magyar földesurak által versengve pusztított és elüldözött magyarság helyére úgy a vidéken, mint a néptelenekké tett városokban megindult az idegen telepítés, hogy ezekben a német és szerb elemekben a bécsi kormány biztos támaszt találjon, a „nemzeti mozgalmak“ ellen. Pedig a nemesektől nem kellett volna félnie Bécsnek, mert az urak sokkal jobban félték agyongyötört, vérig kizsarolt jobbágyaiktól s ezeknek folyton fenyegető bosszuja ellen Bécs-től reméltek segítséget s egyáltalán nem zavarták Kollonicsot, aki 1695-ben primás lett s Esterházy nádor segítségével végrehajtotta programját. A nádor „birodalmi hercegi rangot kapott, a jószágelkobzásokból pedig mérhetetlen vagyont gyűjtött“. Így keletkezett a legnagyobb magyar főuri vagyon. A magyar protestánsok gyilkos üldözésének ebben a korszakában a Balkánról kiszorult szerbek egészen Győríg és Komáromig kaptak földet Magyarországon s minthogy főpapaikban Bécs megbízott,

vallásszabadságot és egyéb kiváltságokat is kaptak, a karlovici béke után alakult új végvidéken katonai szolgálatot teljesítettek, míg a régi végvárok magyar katonaságát szélnek eresztették. Még Kollonics is felszólalt az ellen, hogy

a magyarságot, amely két századon át vitézül küzdött királyáért és hazájáért, kizárják az új határőrsegből.

De a bécsi haditanács horvátok mellett főként csak szerbeket fogadott a hadseregbe, akik mindeddig a török oldalán harcoltak. Az ország déli részét Rácországnak is nevezte a magyar nép, amelynek szenvedéseit látva, érthető, hogy a szerb telepések nem kívánták a magyar földesuri hatalom alá kerülni. Egyébként a visszafoglalt területekből Lipót óriási birtokokat adományozott a győztes hadjárat vezéreinek s egyéb idegeneknek. Az egész kormányzat, Bécstől a legutolsó faluig, rablók kezébe került. Az adóbehajtást s a katonafogdosást a legkegyetlenebb módon hajtották végre a katonák és vármegyei hajduk,

jöttük hírére télviz idején is egész falvak menekültek az erdőkbe... Udvari bizottság állapította meg, hogy a nép helyzete sokkal rosszabb, mint a török alatt volt... tényleg sokan is szöktek vissza a török részekbe...

Erdélyben sem volt jobb a helyzet. Apaffy Mihály fiának trónöröklő jogát Lipót elismerte; de a magyar urak kicsalták a kiskorú lemondását s Erdélyt a császár kezére játszották. Gróf Bánffy György kormányzó lett a császári főhadbiztos alatt működő kormányzó feje.

Ragadozó, kártyás, eszemiszom ember volt, néhány tanácsur társával együtt a szegény nép kifosztására, sikkasztásra, meggazdagodásra használta állását.

Az adóvégrehajtás miatt a jobbágyok „tömegesen követtek el öngyilkosságot“ vagy török földön eladták feleségüket, gyermeküket rabszolgáknak, hogy az adót kifizethessék. Sok nemes ur, aki Bánffyval jó viszonyba került, bárói és grófi rangot kapott Bécsből.

A nép elkeseredése sok helyen fegyveres erővel tört ki. A szegénylegények nagyon elszaporodtak. A Hegyalján valóságos lázadás támadt. Vérébfojtották; de egyre többen menekültek külföldre, ahol a bujdosók számát szaporították. Bécsben már arra gondoltak, hogy az elkeseredett parasztságot ráuszítják az urakra. De aztán belátták, hogy az urak ezt nem érdemlik meg, hiszen teljesen behódoltak, a főurak elnémetesedtek, Bécsben pazarolták el a jobbágyaiktól kisajtott pénzt és a középbirtokosok is épp úgy nyuzták a népet, amelynek fenyegető bosszúja ellen mind Bécstől várták a segítséget. Teljesen labanc lett a birtokos nemesi osztály. Gyöngyössi István, Széchy Mária, Zrinyi Ilona, Thököly verses krónikása, hivatalt vállalt s a bécsi udvar főembereit dicsőítette lantján. De a jobbágyok és a velük együtt szenvedő birtokosok an nemesek tömegeiben izzott az elkeseredés. A rettenetes üldözés az egész országot megérlelte az újabb fölkelésre. Csak a vezér hiányzott.

A bujdosó, itt-ott fegyveres lázadást szító, a Rakóczy-név varázsa alatt álló kurucok II. Rákóczy Ferencre, Zrinyi Ilona fiára gondoltak; de nem tudták, hogy hol van, mert a Thököly-fölkelés után anyjával, Thököly nejével Bécsbe, majd a jezsuiták kezébe került. Rákóczy éppen nem gondolt arra a történelmi szerepre, amelyet a bujdosók és az üldözött magyarság neki szántak. S mikor ennek híret vette, hogy minden gyanu alól tisztázza magát, azt az ajánlatot tette Lipót császárnak, hogy magyarországi birtokaiért adjon neki német vagy osztrák birtokokat. Kineveték; hiszen — mondták neki — a császár kárpótlás nélkül is elveheti birtokait. És fenyegette is ez a veszedelem. Óriási birtokait a többé már nem szokatlan uton, a hűtlenségi pör fej- és jószágvesztést kimondó ítéletével könnyen megszerezhették volna a császárnak adománybirtokra mindig éhes magyar és nem magyar főuri és főpapi kegyencei. Négy száznegyvenhét faluja volt 1,398.785 hold területű birtokain, ezenkívül tömérdek kincse: „Saját jobbágyai elfoglalták várait, uradalmaikat és azokat csak mint vezéröknek adták volna vissza“, — írja Márki a róla szóló könyvében. Hasztalan huzott német ruhát, hasztalan forgott udvari és katonatiszti társaságokban, gyanusnak találták Bécsben. Bármennyire óvakodott is a politikától, mégis belekerült. Gróf Bercsényi Miklós, — aki családjának hagyományaihoz hiven maga is Habsburg-párti volt eddig s az 1697. évi kuruc-lázadás leverésében is részt vett — és több elkeseredett magyar ur befolyása alatt a francia követ biztatására levelet írt XIV. Lajos francia királynak. A levelet egy császári tisztre bizta, aki kém volt és elárulta a dolgot. Rákóczyt 1701. április 18-án elfogták; de sikerült megszöknie Lengyelországba, ahonnan zászlókat küldött Magyarországra és erre a fölkelés nyomban kitört. Csakhamar bejött ő maga is, Bercsényi is.

A mozgalom ekkor teljesen parasztfölkelés jellegű volt; egykoru följegyzés szerint Rákóczyt „mindenütt úgy várja a szegénység, mint a Messiást.“ A nemesség a parasztlázadást el akarja fojtani; Károlyi szatmári főispán Bécsbe szaladt segítségért; de mire visszatért, Szatmár és a szomszéd vármegyék nemessége Rákóczyhoz csatlakozott. A példát követte ő is. A parasztlázadásból nemzeti küzdelem lesz megint, annak minden dicsőségével és minden eredménytelenségével. Bécsben eleinte nem veszik komolyan a dolgot; de amikor francia-bajor hadak nyomultak Bécs felé, hogy ott a kurucokkal egyesüljenek, a császár békére volt hajlandó. Német és magyar tanácsadói azonban, elsősorban Esterházy nádor és Kollonics érsek tiltakoztak minden engedmény ellen, a mozgalom fegyveres elfojtását követelték s a nemzetiségeket akarták Rákóczyra uszítani — pénzzel és papokkal. Nem sikerült.

Különösen az oroszok és tótok épp úgy hivek maradtak Rákóczyhoz, mint a magyarok s Rákóczy rövid idő alatt fölszabadította az ország nagy részét. Folyt a harc és állandóan folyt az

alkudozás. Rákóczy őszintén megmondta az angol és holland követeknek, hogy

merő kénytelenségből tartja fenn külföldi vagyis francia összeköttetéseit s kész letenni a fegyvert, mihelyt a magyarok sérelmei orvosoltatnak.

Erre sohasem volt Bécsben komoly hajlandóság s a magyar urak is a lázadás fegyveres elfojtását követelték. Ezt az utolsó nemesi fölkelést nem is lehetett dadalmasan befejezni, mert a háboru sokáig huzódott, a hosszú háboruhoz pedig nem elég a lelkesedés, ahhoz pénz is kell. Ámde

a köznép szörnyű inséggel küzdött, a birtokos osztály vagyona szintén magapadt, a gazdag főpapok és főurak nagyrésze, az új városok mind az udvarral tartottak.

Igazi hadvezére nem volt Rákóczynak, csak vitéz vezérei; a tisztí állásokat születés, nem pedig érdem szerint töltötték be s a nemesi rendből való tisztikar és a parasztkatonaság között „hiányzott a kellő bizalom és erkölcsi kapocs“. De az egész mozgalom nem volt egységes. Rákóczy „nagybirtokos és erdélyi fejedelmi érdeke állandóan a feudális oligarchia és a protestáns kurtanemesség meg a minden nemzetiségű jobbágyság eltérő osztályérdekei között vacillál“, — írja Jászi; a nemesség parasztvezért, új Dósát lát benne, amikor bejön az országba; de amikor a nemesek hozzá csatlakoznak és fejedelemmé választják,

megrohanták... birtokadományokért... érdeme jutalmát mindenkiidőnek előtte kívánta... hazáját bérért, fizetésért, jószágért szolgálta... Nem keresték, a fejedelem igaz igényt vagy kegyelmet teljesített-e, hanem gáncsolták eljárását,

— írja Márki s Jászi a feudális fölkelések lélektanát állapítja meg itt is, mert

az egész nemesi társadalom birtokért harcol: elveszett vagy újonnan szerzendő birtokért...

A fejedelemtől kezdve akinek Erdély vagy Magyarország koronája kell, le az utolsó kurtanemesig vagy hajduig kiki egy egy földterület magánjogi természetű uralmára vágyik, jószágadományozás és jószágelkobzás a kor fő-fő mozgatóereje.

A nemzeti ügy, a szabadság diadalára ilyképen még akkor sem lehetett volna számítani, ha az idegen hatalmak Rákóczyt becsületesen támogatják, nem pedig csak eszközül használják föl a Habsburgok ellen küzdelmükben. Érthető tehát, ha Rákóczy folyton egyezkedni akart. Az 1705. szécsényi országgyűlésen, ahol vezérlő fejedelemmé választották, csak ideiglenes kormányzó testületet alkottak, a közhivatalokat sem töltötték be, mert ezt a királyi jogának tekintették. A főpapok közül ugyan csak az egri püspök jelent meg, a labanc főurak pedig teljesen távolmaradtak, az udvar mégis elküldte békebiztosait; de a béke nem sikerült, mert Bécs semmi áron sem egyezett bele a külön erdélyi fejedelemségbe, holott a kurucok ehhez ragaszkodtak, mert csak ebben látták a bécsi békében foglalt követelések biz-

tositékát. A háboru folyt tovább a szécsényi országgyűlés után is. Herbeville gróf szinte akadálytalanul vonult seregével Erdélybe az ott szorongatott Rabutin segítségére és Zsibónál megverte a kurucokat. Amikor azonban a kurucok betörték Ausztriába és a bécsi kormány attól félt, hogy francia csapatok is jönnek segítségükre, fegyverszünetet kötöttek Rákóczyval. Ezt az időt a bécsi udvar arra használta föl, hogy Rákóczyt gyanuba keverje hivei előtt s a vármegyéket tőle eltántorítsa. A béketárgyalások meghiusulván, a franciák ösztönzésére a marosvásárhelyi országgyűlés trónvesztesnek nyilvánította a Habsburgházat, majd követte ezt Ónodon a magyar országgyűlés is, amelyen Turóc-vármegyének a bécsi udvar szolgálatába lépett alspánját, Okolicsányi Kristófot és másik követét, Rakovszky Menyhértet a föl-háborodott rendek lekaszabolták. Amíg Rákóczy idegenben keresett királyt, addig I. József Pozsonyba összehívta az országgyűlést, amelyen a főpapok és főurak nagyszámban jelentek meg és a fölkelés fegyveres letörését követelték. Az 1708. augusztus 3-i trencsényi csatával a kurucok ügye elveszett. Egyre-másra pártoltak át a vezérek a labancokhoz, az országot inség és pestis dulta s az új császári hadvezér, gróf Pálffy János alkudozni kezdett Károlyi Sándorral. Rákóczy Lengyelországba ment, orosz segítségre számítva. Károlyit fővezérré nevezte ki. A kurucok harcikedve azonban végkép lelohadt és 1711 május elsején Pálffy és Károlyi aláírták a szatmári békét. Aki nem tette le a hűségsküt a császárnak, az kibujdosott Rákóczy után. Rákóczy a száműzetést választotta, itt hagyva „nejét, gyermekeit, mérhetetlen kincsét és jószágait“. Jutott ez óriási vagyomból a régi és új uraknak elegendő.

VII. FEJEZET.

A nemzeti küzdelem nem demokratikus.

A szatmári béke megkötése előtt mintegy két héttel meghalt I. József és utóda öccse, III. Károly spanyol király lett, aki, hogy világralmi terveit megvalósíthassa, „utasította a bécsi kormányt, hogy a magyarokkal kegyesen bánják.“ De

német miniszterei, kivált azonban a magyar főpapok és a labanc főurak... lihegtek a bosszútól és győzelmüket kiméretlenül ki akarták aknázni. Jutalmat kívántak hűségükért, kárpótlást szenvedéseikért s a kuruc mozgalom vezetőinek elkobzott óriás jószágain akartak osztozkodni. Semmibe sem vették a szatmári békeszerződést... megindították a birtokfoglalást és a vallásüldözést... Azon dolgoztak, hogy a király, noha elfogadta (a szatmári békét), utólag érvénytelennek nyilvánítsa s kiszolgáltassa bosszujoknak Magyarországot. Élükön Esterházy Pál herceg, a gyűlölt agg nádor és gróf Illésházy Miklós, a főkancellár álltak...

A pozsonyi országgyűlés óriási labanc többsége, amelyhez a „tulbuzgalmukkal multjukat feledtetni“ igyekvő egykori kurucok is csatlakoztak, csak a király parancsára cikkelyezte be a szatmári békét. Egyébként bosszujok nem ismert határt és mértéket az „istentelen Rákóczy-párt“ ellen. Akik hűségesküt nem tettek, azoknak vagyonát elkobozták, a felségsértés büntetését szigorították, a száműzöttekkel való érintkezést is felségsértésnek minősítették stb. És bár a papirosalkotmányt, Magyarország önállóságát újabb törvénycikkével erősítették meg, maradt minden a régiben, sőt Magyarország még inkább elvesztette külön állami létét. A tervezett belügyi reformok mind elmaradtak, mert az állami jövedelmekkel a király felelősség és ellenőrzés nélkül rendelkezett és semmit sem engedett át országos célokra, a nemesség ragaszkodott adómentességéhez, a nép meg több adót nem birt, nem jutott tehát pénz a reformokra. Újabb háborúkkal (1716—1717) visszavették a töröktől a Temesközt, a Havasalföld egy részét, Szerbiát; de sem ezeket, sem Erdélyt és a vele szomszédos megyéket nem kapcsolták az országhoz, hanem katonailag kormányozták. Mindez ellenmondás nélkül történhetett meg a szolgálalkúságnak ebben a korszakában épp úgy, mintahogy törvény lett a pragmática sanctiónak nevezett császári rendeletből, amely a Habsburgház nőágára kiterjeszti a trónutódlás jogát. Most is a főpapság volt a császárság legbuzgóbb szolgája, amely a főuri családokból került ki, vagyis az egyházi nagy jövedelmeket is az arisztokrácia vágta zsebre; de sem templomokra, sem az alsópapság tisztességes ellátására nem költöttek.

Ezek a főpapok állandóan hirdették a jogeljátszás elméletét a protestánsokkal szemben s bátorították a királyt, hogy még az általa szentesített törvényeket is tolj félre és ez a főpapság segítette elő a vele rokon főuri nemzetség nyelvi és értelmi elszakadását, kiválását a magyar közösségből... Nem teljesítették a roppant vagyonnal járó köteleességeiket.

Cimért, rangért, birtokért mindenre kaphatók voltak. E korszak legélesebben látó történetirója, Grünwald Béla szerint azt az irányt, mely gyöngíteni törekszik Magyarország önállóságát és be akarja olvasztani a birodalomba, a német miniszterek sem képviselik tisztában, mint a magyar főméltóságok, de sőt e tekintetben fölülmulják a németeket is s azt látjuk, hogy már akkor is **nagyúri szolgálalekkek, hogy a fejedelem kegyét megnyerjék vagy megtartsák, szolgáliságukkal s jellemtelenségükkel jobban bátorítják az ország közjogának megsértésére s a nemzet jogos igényeinek mellőzésére, mint a német miniszterek tanácsaikkal...** s e korszakban még arra sincs példa, még II. József idejében sem, hogy a magyar urak közül egy is elhagyta volna állását, mert az udvar politikája, melynek ő eszköze volt, ellenkezett a nemzet érdekeivel.

Es az állami hivatalok nagy részéből mégis kiszorult a magyar nemesség, a hadseregben pedig a tisztii állásokat pénzért adták az ezredalapítók, a vármegyei hivatalokba telepedtek tehát a nemes családok ifjai, ahol a bécsi kormány parancsa szerint a helyi igazgatás és igazságszolgáltatás mellett végezték az adó-behajtást és katonaállítást, mindezt természetesen a földesuri osztályérdek szolgálatában, kiméretlenül a szegény osztályokkal szemben. Az országgyűlésen a nemesség nem is gyakorolta törvényhozó jogát, csak esedezni szokott... s megelegetett azzal, hogy, ha a király kegyelemből megengedte, alázatos óhaja törvény alakjába öntessék, amelyet akkor hajtott végre, ha éppen érdekében állt.

A főpapság a vallásegységet akarta helyreállítani; követelte a vallásszabadságra vonatkozó összes törvények eltörlését.

Ki kell üzni mindenkit, aki át nem tér vagyis a magyar nemzet legmagyarabb részét.

Erről könyvet is irt az egri püspök, gróf Erdődy Gábor, azt hirdetve, hogy

inkább legyen az ország szegény és katolikus, mint gazdag, de eretnekséggel fertőzött.

Svájc a porosz király közbelépését kérte; de ez csak a magyar protestánsok befogadását ígerte meg. Pálffy nádor és Jenő herceg is föl szólaltak a papság ellen, megeresztett a primás is egy kegyes frázist a testvériségről, de azért az üldözés folyt tovább.

A szolgálalekü nemesség csak akkor helyezkedett ellenzéki álláspontra, amikor a király „jobbágyvédő kötelességeit“ akarta vele szemben teljesíteni. A nyomorultak védelme lelkiismereti és királyi köteleesség, mondja a király a kancelláriához intézett rendeletében, amelyben meghagyja, hogy a jobbágyosság oltalmáról gondoskodjék. Hoztak is törvényt, amely „a földesurat jobbágyaival szemben a vármegye ellenőrzése alá helyezte ugyan, de ennek természetesen alig volt hatása, mert a vármegye földesuri testület volt“. Minden panaszt alaptalannak találtak, pedig ebből a korból

is írja „egy jó nemes ember, hogy a nemesség úgy bánik jobbagyával, mint barmaival“. Szökött is a nép mindenhol, hiába tiltotta a törvény, és a megszökött magyarok helyébe megint idegenek jöttek. 1715—20 között csak az anyaországban kétszázötven új német község alakult. És a hegyes határrészek idegen nemzetiségei is leereszkedtek a pusztán maradt alföldre. Horvátok, szerbek, románok új rajokat küldtek. A visszafoglalt Temesközben is nagy telepítés folyt, 1711—80 között több, mint nyolcszáz új község keletkezett. De az egész országba özönlöttek az idegen rajok, főként németek. „A városokban és sok céhben a német lett a hivatalos nyelv; a tolnai halászok, az esztergomi molnárok, a sárospataki katolikus hitközség tagjai ezt használták.“ De ezek a németek legtöbb helyen, különösen a városokban, elmagyarosodtak. A szerb és román telepeseket — megvásárolható papjaik segítségével — katolikusokká akarta tenni a hagyományos bécsi és magyar főpapi hittérítés; de ez nem sikerült, sőt a szerbeket lázadásba kergették. Békésben Péro, egy öreg szerb kapitány fölhasználva a magyar jobbagyság elkeseredését és még mindig ki nem pusztult kuruc hagyományait és reményeit, ezzel szövetkezve mindenekelőtt Arad várát akarta elfoglalni. De a fölkelést vérbefojtották. Péro-t kerékbe törték, hét magyart is kivégeztek és sok embert súlyosan megbüntettek, a békési protestantizmus ellen pedig irtó háborút indítottak. A szerbekre azonban megvolt az az eredménye a Péro-féle és egyéb lázadásoknak, hogy vallásukban tovább nem háborgatták őket; annál dühösebben folyt a jezsuita vezetés alatt a magyar protesztánsok üldözése. A magyar nyelvet teljesen kiszorították az iskolából, a cenzura és a revízió, a külföldről hozott könyvek fölülvizsgálata elfojtott minden szellemi életet.

*

III. Károly halálával (1740) a *pragmatica sanctio* értelmében leányára Mária Teréziára szállt a magyar korona is. A komoly történetírás kiderítette ugyan, hogy nem játszódtott le a színpadi, hazafias jelenet, amelyben „az ifjúság és szépség bájától sugárzó királynő“ karján kisdédével kérte a pozsonyi országgyűlést trónja és birodalma megmentésére s a rendek életüket és vérüket ajánlották föl, — tény azonban, hogy a Habsburgokat a mindenfelől reájok rohadó ellenségekkel szemben megint Magyarország mentette meg. A királynő negyven éves uralma tagadhatatlanul nagy haladást jelelt; de ez a haladás csak a magyar rendiség, a magyar urak ellenére történhetett meg. A magyar urak maradtak a régiék, sőt — ha lehet — még mélyebbre süllyedtek; de fegyveres erővel már nem rendelkeztek a királyi hatalommal szemben s így sikerült ennek „alkotmányellenes“ uton üdvös reformokat is végrehajtani. A bécsi udvarhoz édesgetett és teljesen elnémetesedett magyar főúri társaság a jobbagyoktól kiszorolt jövedelmet ott verte el,

sokan bele is pusztultak. Az erdélyi főurak szegénységük miatt nem mehettek Bécsbe, így hát nem feledték el a magyar nyelvet; de grófi és bárói rangért mindenre kész szolgálói lettek ők is a királynőnek. A még szegényebb erdélyi köznemesség sok helyen elrománosodott. Mária Terézia keresztülvitte az urbéri rendezést, mert azt mondotta, hogy „nem akarok egy pár mágnás és nemes ur miatt elkárhozni“; de e valláserkölcsi rugónál bizonyára erősebben ösztönözte erre az a józan abszolút uralkodói állambölcsesség, amelyet így fejezett ki: „A juhot etetni kell, ha nyírni akarjuk, s az alattvalónak bizonyos jólétre kell emelkednie, hogy adót és katonát szolgáltatthasson.“ Az 1751. évi országgyűlés állást foglalt „a földesurakra veszedelemmel járó“ reform ellen, majd parasztlázadással fenyegették az urak a királynőt, ő azonban 1767-ben mégis kihirdette az urbáriumot, amely a jobbágytelkek minimumát s a jobbágyterhek maximumát megállapítva, az uriszéket szabályozva s a szabad költözködést biztosítva nagy haladást jelentett; de a végrehajtást a földesurakra bízták s így a jó szándék sok helyen meghiusult. Pedig a jobbágyok anyagi helyzetének javulása a földesurak jövedelmét is fokozta; de ez az önzésében teljesen elvakult osztály ezt nem igen ismerte föl. Nem csoda, ha ebben a korban is lázongott a jobbágyság, amely még mindig a kurucoktól várta fölzsabadítását. Algyő, Mindszent, Vásárhely, Mezőtur, Körös- és Varasdmegyék helyi mozgalmai után ez utóbbi megyékben nagyobb parasztfölkelés támadt; de mindezt vérbefojtották. Minden más téren teljesen behódolt ugy a főnemes, mint a köznemes rend a királynőnek; a megyegyűlések is szüneteltek, csak az adóról és katonáról gondoskodtak, mert különben elcsapták volna őket a jól jövedelmező hivatalokból, ahol egyébként teljesen önző érdekeiket szolgálták.

A protestánsüldözést legféltelenebbül folytatta Mária Terézia „A protestánsokat egyszerűen meg kell égetni,“ — írja Biró Márton veszprémi püspök a királynőnek ajánlott könyvében, amely ellen még a pápa is tiltakozott. A magyar főpapok azonban uszították a királynőt, minden zavargásért a protestánsokat okolták előtte. A katolikus hitre áttért Szirmay Antal írja: „Az utókor nem fogja elhinni a türelmetlenség és embertelenség azon eseteit, amelyeket az én időmben a protestánsokon elkövettek.“ Köteteket lehetne írni ezekről a hihetetlen gazságokról. Elvették a protestánsok templomait, iskoláit, elűzték papjaikat, tanítóikat s ahelyett védekezni mertek, ott mint lázadókkal bántak el velök; a protestáns gyermekeket a jezsuiták elcsalták, elrabolták, katolikusokká nevelték; a szülőket, akik a kicsikart reverzális ellenére saját protestáns vallásukban nevelték gyermeköket, szigorúan megbüntették.

Igen sok földesur egyszerűen elűzte protestáns jobbágyait, ami Sáros-, Abauj-, Bereg-, Ugocsa-, Pozsony-, Nyitra-, Gömör- és sok más vármegyében szörnyű veszteséget mért nemcsak a protestántizmusra, hanem a magyarságra is. A magyar nép egyrésze szétfutott, az a rész meg, ami

ott maradt, rendesen tót plébános alá került s számbeli csekélységénél fogva lassankint beolvadt a tót többségbe.

A román és szerb óhitűeket ellenben oltalmazta Mária Terézia, mert „szilárd és megbízható gátat alkotnak a magyarság állandó veszélyes törekvései ellen,“ — amint a bihari románok panaszának megvizsgálására kiküldött tábornok jelentette. De a földesurak is jobban szerették a román és szerb jobbagyot, a királynő magyarésnémet tanácsosai egyetértettek abban, hogy

maradjon a nép tudatlan és szegény, mert ily állapotban nincs testi-lelki szükséglete, hanem, mint a szerbek és románok, beéri egy darab kukoricakenyérrel és türelmesen viseli igáját.

A gazdaság, tanügy, közigazgatás, közlekedés, igazságszolgáltatás terén mégis nagy haladást jelentő reformok léptek életbe, mert ezekre a nép teherbíró képességét fokozó intézkedésekre az abszolutizmusnak szüksége volt ugy külpolitikai céljai érdekében, mint a rendiséggel szemben. És a nemzetinek nevezett küzdelem, amely nem annyira Mária Terézia, mint inkább II. József ellen a német nyelv erőszakos alkalmazásával szemben megindult, megint nem tekinthető a magyar nemesség hazafias érdemének, mert lényegében nem volt nemzeti küzdelem, hanem csak a nemesi osztályérdek, a nemesi kiváltságok védelme.

A jezsuiták szörnyű visszaélései miatt a pápa eltörölte e rendet, Mária Terézia lefoglalta a rend vagyonát; de a rend tagjait meghagyta tanári, cenzori és revizori állásaikban és így indította meg a tanügyi reformot, amely a latin helyett a német nyelvet vitte be az iskolába azzal a kifejezett céllal, hogy „rövid idő múlva az egész országban elterjedjen és köznyelvvé váljék.“ Magyar nemes ur, Ürményi József, vállalkozott a „ratio educationis“ néven ismert tanügyi rendszer kidolgozására, amint hogy már előbb a magyar primás a tanügyi reformot a protestánsok kiűrtására akarta fölhasználni és ezt csak az osztrák államtanács akadályozta meg, míg a magyar helytartótanácsnak semmi kifogása sem volt a legerőszakosabb németesítés ellen. És magyar urak, a primás, a kancellár, az országbíró voltak azok, akik megakarták akadályozni az új egyetemnek Budára helyezését. És a magyar kancellária veszedelmes tannak hirdette azt, hogy a magyar király köteles magát megkoronáztatni. A közigazgatás német nyelve ellen már tiltakozott a nemesség, mert ez a német hivatalnokok alkalmazásával jár s így „érdemes hazafiak“ nem jutnak hivatalhoz. Egyébként nem azért háborogtak a német nyelv ellen, mert a magyart akarták helyére, hanem azért, mert a német a latin helyére jött. Ugy ekkor, mint később heves küzdelmek folytak ugy az országgyűlésen, mint a megyegyűléseken a latin nyelv érdekében, a magyar alkotmány veszedelmének hirdették a latin nyelv kiküszöbölését. Decsy Sámuel (1790) írja, hogy

nem nemzeti nyelvünkhöz való igaz hajlandóságunk, hanem nemesi szabad-

ságainknak elvesztésétől való félelmünk indította ezt a forróságot és mihelyt amazokat erős fundamentumra állíthatjuk, mindjárt el fogunk nyelvünkről feledkezni.

Hiszen „ahol a jobbágyok tömege nem volt magyar, a legmagyarabb nemesi családok elfeledték a magyar nyelvet.“ Bécsben németül és franciául, a fölvidéken németül és tótul, a vármegyén latinul beszéltek.

A jóindulatu abszolútizmus képviselője, II. József következett Mária Terézia után. Annyira tisztességes volt, hogy magyar főpapi és főuri tanácsosai váltig magyarázhatták neki, hogy „a koronázó eskü nem kötelezi a királyt“, nem tette le az esküt, mert tudta, hogy nem fogja megtartani, inkább lemondott a koronázásról. A jóindulat és abszolútizmus, mint Acsády össze-foglalja, így irányította politikáját:

Gazdaggá, műveltté akarta tenni népeit, habár kevésbé azért, hogy boldogok legyenek, inkább azért, hogy dúsabb segédforrásaikat kénye- kedve szerint használhassa hódító, világhatalmi ábrándoktól vezetett külpolitikai céljaira.

Pénz és katona kellett neki, ez pedig több telik a jólétben, mint a nyomoruságban élő népből, tehát: jólétet a népnek, harcot az ezt megakadályozó nemesi rend ellen! Ez az összefüggés az abszolútizmus és a demokrácia között; de mégsem tagadhatjuk, hogy ez az abszolútizmus nagy könnyebbséget jelent a rendi oligarchiával szemben és amikor maga a nép nem képes szem- beszállni elnyomóival, akkor ez az abszolútizmus sokkal hasz- nosabb és becsületesebb, mint az osztályérdeket védő és leplező alkotmányossághoz való ragaszkodás.

Ez a megkönnyebbülés II. József alatt legelőször a vallás terén jelentkezett. Türelmi rendeletében (1781) a vallásszabadságot és jogegyenlőséget kiterjesztette a két protestáns felekezetre és az óhitűekre. Az egész ország örömmel, hálaadó istentiszteletekkel fogadta ezt; de a főpapokban fölébredt az alkotmányos érzés: a pátenst, noha csupán előbbi királyi rendeleteket szüntetett meg és a bécsi és linzi béke elveit hajtotta végre, törvénytelennek, államcsinynek nevezték,

főiratoztak Bécsbe, hogy a protestánsok, ha így megerősödnek, nem fognak engedelmeskedni a királynak, a törököt is ők hozzák az országra; a vármegyék és várcsok katolikus tisztikarát föllázi- tották, úgy hogy a türelmi rendelet kihirdetését megtagadták, a helytartótanács és kancellária is, amennyire tőlük telt, akadályoz- ták a rendelet végrehajtását. A zsidókat is jogokhoz akarta jut- tatni II. József; de a hatóságok keresztezték jóindulatát. A reak- ció szívésen dolgozott a pátenst ellen, sikerült azt még a nem ka- tholikusok között is népszerűtlenné tenni. József a katolikus egy- házban is gyökeres újításokat indított meg. VI. Pius pápa meg- látogatta Bécsben; de terveitől eltéríteni nem tudta. A főpapi állásokat nem „főuri csemeték ellátására“ adományozta s nem engedte, hogy egy főpap több javadalmat élvezzen. A főpapok óriási egyházi jövedelmeik mellett világi állások után is huztak

fizetéseket, az alsó papság pedig nyomorgott. József segített ezen a visszasságon. Erdélyben eltörölte a jobbágyságot, a parasztot csak térfizetésre kötelezte, egyébként szabaddá tette. Az 1784-ben elrendelt népszámlálás alkalmával kitört Hóralázadás, amely százhuszonkilenc község és régyezer ember pusztulásával járt, meggyőzte Józsefet, hogy

a jobbágyság fölszabeditásához Magyarországon csak a közigazgatás újjászervezése után szabad fognia.

A sovíniszta magyar történetírás a Hóralázadást Oroszországból szított nemzetiségi mozgalomnak iparkodik föltüntetni, pedig nem volt ez más, mint a nem magyar nemzetiségű jobbágyság fegyveres fölkelése magyar elnyomó urai ellen. A nemzetiségi ellentétnek ebben az időben egyáltalán nem volt meg a mai jelentősége, hiszen a magyar nemesi uralom épp úgy elnyomta a magyar jobbágyságot is s nem a nemzetiség, hanem a rendi és osztályellentét választotta el az embereket. A magyar hatóságok hihetetlen módon zaklatták és üldözték a román papokat, ez volt az oka, hogy ők is a lázadás élére állottak. És kellett-e Oroszországból szállítani a magyargyűlöletet oda, ahol Széchenyi naplója szerint gróf Esterházy Dénes úgy nyilatkozik, hogy

Erdélyben csak a magyar tekinthető embernek, az oláhokkal pedig csak ugy lehet és kell, mint a barommal, bänni.

Az országgyűléstől is irtózott József és méltán, mert ott „a főpapak és főurak, a reformok esküdt ellenségei, vitték volna a főszeretpet“, meggyűlölte a vármegyét is, amely rendeleteit nem hajtotta végre s belátta, hogy rendi szervezet, rendi törvényhozás és közigazgatás mellett reformjait nem valósíthatja meg. A koronát Bécsbe vitette, az erdélyi és magyar országos főhatóságokat egyesítette és Bécsből irányította; de a papokat kizárta belőlük és protestánsokat is nevezett ki tisztviselőkké. Erdélyt és Magyarországot új kerületekre és vármegyékre osztotta és egyesíteni akarta. A közigazgatás gyökeres átalakítása után megszüntette a jobbágyságot, az eddig röghözkött rabszolgát, aki a földesur engedelmé nélkül nem is házasodhatott, holmijával nem rendelkezhetett, gyermekét iskolába nem küldhette, csak a pontosan megállapított urbér fizetésére kötelezte. Az urak megint parasztforradalommal fenyegetőztek; de a császár nem ijedt meg és a forradalom elmaradt. Még a nemes urak sem forrongtak valami tulságosan, ellenkezőleg, beültek a hivatalokba s bármily alkotmányellenes volt is az új vármegyei rendszer, még a megyegyűlések is megélénkültek. És a német nyelv ellen sem volt olyan nagy és komoly a fölháborodás, mint utólag a hazafias történetírás megállapítja; hiszen a nemes urak meguk sem igen tudtak magyarul. S mint már föntebb érintettük, a német nyelv ellen nem azért küzdöttek, hogy a magyart tegyék meg hivatalos nyelvvé, hanem azért, hogy a latin maradjon meg annak. Báró Kemény Zsigmond megmondja, hogy az elégületlenség az ujitások ellen irányuló

reakciós fölfogásból származott, nem pedig azért, mert a császár alkotmányellenesen léptette azokat életbe. Valóságos áldás volt az országra ez a császári abszolutizmus, amely a züllött közigazgatásnak, az erőszakoskodó, zsvány és sikkasztó nemesi hivatalnokrendszernek és megvesztegethető, romlott igazságszolgáltatásnak véget vetett.

A közvélemény nagy része meglepéssel fogadta a császár reformjait, sőt eleinte azzal sem törődött, hogy nem országgyűlés útján létesültek, mert tudta, hogy a rendiséggel azt a nagy nemzeti munkát megvalósítani alig lehetne... Az országnak negyvenezer nemes, öt millió nem nemes lakosa van, azok a törvényhozók, ezek a rabszolgák. Önként a nemesség nem fog kiváltságairól lemondani, így a magyar alkotmányt csak egy ember alakíthatja át a jogegyenlőség értelmében.

Az akkori közvélemény ilyen kialakulására bizonyosan hatottak azok a könyvek, amelyek a császár fölfogását fejezve ki, ostromozták a nemesség előjogait, életmódját, jobbágysági iránt való kíméletlenségét „részben a közelgő francia forradalom szellemében.“ De ugyancsak a föllendült magyar irodalom volt az, amely a németesítéssel szemben a magyar nyelvért a küzdelmet megindította, „a nem magyarajkuakat József császár gazdasági politikájával idegenítette el magától s hajtotta a magyarság táborába.“ Ez a politika kizsákmányolandó gyarmatnak tekintette Magyarországot, tehát nyelvre való tekintet nélkül sujtotta az ország minden lakóját. 1787-ben Belgium föllázadt a Habsburguralom ellen, az ugyanekkor megindult török háború rossz hírei, drágaság, pestis, szörnyű tél, gabonarekvirálások nagy elkeseredést támasztottak az egész országban és a vármegyék gyűlésein az 1789. évi francia forradalom hatása érzett. Mindenki magyarul beszél, a vármegyék követelik az országgyűlés összehívását, a korona hazahozatalát, a német nyelv kiküszöbölését.

A beteg császár a türelmi párens, az új lelkészségekre és a jobbágyok megszüntetésére vonatkozó rendeletein kívül mindatöbbi rendeleteit visszavonta, a koronát visszaküldte Budára s 1790 február 20-án meghalt, miután környezete előtt állítólag kijelentette, hogy „jó és tiszta szándékai mellett is elég szerencsétlen vala látni, hogy minden tervei hajó'örést szenvednek.“ A rendi osztályuralom szolgálatában álló történetírás ezt a hajó'örést azzal magyarázza, hogy a császár alkotmányellenes, németesítő politikája miatt támadt föl ellene a nemzeti fölháborodás vihara. Hogy ez mily hazafias hazugság, kitűnik az eddigieken túl abból is, amire Jászi figyelmeztet, hogy t. i. a szász nemzet is épp úgy háborgott a németesítő császár ellen, mint a magyar, mert a nyelvének nyújtott előnyökért nem adta cserébe rendi természetű kiváltságos helyzetén alapuló osztályuralmát és osztályérdekét. Az egységes állam fogalmával ellenkező, az államban államot alkotó szász egyetemet II. József fölloszlatta s a szászokkal egyenlő polgári jog adományozásával előmozdította magyaroknak, románoknak és nem szász németeknek szász községekbe való települését. A németesítő császár halálakor — egy akkori röpirat szerint —

örömkönny pergett a szászok szeméből, mint a magyar urakéból, akiknek jórészük éppen úgy nem tudott magyarul, mint a szászok. II. Józsefről szólván, a hazafias történetíró is kénytelen sajnálni, ha becsületes, mint pl. Horváth Mihály, hogy „a katasztrófa mindazon jót és helyeset is elnyelte, mit reformjaiban találunk“ s kénytelen elismerni, hogy „bár a mű rombadőlt: mivel a jólét és haladás több lényeges elemeit is magában foglalta... több tekintetben nagy hatást gyakorolt a jövő korra.“

Olyanforma föllélegzés dagasztotta a magyar uri kebelt, mint Mátyás halála után.

Nincs egyéb céljak a földesuraknak, mint hogy a jobbágyok ismét a szolgálatnak baromi járma alá jussanak.

Igy jellemzi az egykoru az újra diadalmasan kibontakozó nemzeti, helyesen: nemesi politikát. Biharvármegye máglyára dobhatja a hajduknak jogaik visszaállítását kérő folyamodványát. Ami jó megmaradt II. József alkotásaiból, annak barbár dühvel nekiestek, hivatalnokait elcsapták, a földmérésre készített térképeket és iratokat ünnepélyesen elégették, a házszámokat letöröltették s minthogy a magyar tanácsosoknak, akik a császárt alkotmány-sértésekre buzdították, jószágaik voltak, követelték e jószágok elkobzását. A magyar urak az alkotmányvédelemért járó birtokadományt nem engedik el. Még a XX. században sem. Horthy Miklós saját kiskorú gyermekeit is vitézekké üti „Hadúr nevében“, a megfelelő vitézi birtokok adományozásával s „hazaáruló“ Károlyi Mihály gróf hitbizományi birtokának felét majdnem sikerült az „alkotmányvédő“ Károlyi József gróf javára átcsempészni. Sőt, ha még sokáig tart a kurzus, sikerülhet is.

Az 1790. március 29-re összehívott országgyűlésen hangos és diszruhás kurucokként vonultak föl az urak, a hitlevél ügyében nagy vitát rendeztek, megint biztosítani akarták az alkotmányt, természetesen protestánsüldözéssel és parasztelnyomással. Akadt már néhány tisztességes szónok is úgy a fölső-, mint az alsótáblán. De a rendi reakciót II. Lipót csak úgy tudta megfékezni, hogy katonaságot vonultatott föl. Hitlevél, nádorválasztás, koronázás ment simán; de a vallásszabadság, zsidó- és jobbágyvédelem ügyében megpróbálták az urak az ellenállást vagy legalább a késletetést. Sándor főherceg, a nádor, magyar nyelven szólalt föl a magyar nyelvre vonatkozó javaslat mellett, de a magyarul nem tudó főurak szavazatai folytán a latin maradt a hivatalos nyelv. Révay Miklós, a nagy magyar nyelvész, kidolgozta a magyar tudós társaság tervét; „de a dúsgazdag főurak között nem akadt senki, aki pénzt adjon.“ Ugy a magyar, mint az erdélyi országgyűlés bizottságokban foglalkozott a reformjavaslatokkal, amelyekből azonban nem lettek törvények.

II. Lipót 1792 március 1-én meghalt s utána fia, I. Ferenc következett, aki „mintha nem II., hanem I. Lipót fia lett volna“. A francia forradalom megrémítette és megvadította úgy a bécsi reakciót, mint a magyar nemességet. Gróf Pálffy kancellár azzal

ijesztette a királyt, hogy ha összehívja az országgyűlést, kitör a magyar forradalom. És megindult a harc a forradalmi eszmék hívei ellen. A cenzura, a külföldről jött kényvek elkobzása újra divatba került a vármegyék élénk helyeslése mellett. A nem is forradalmi, csak „törvényes“ haladást követelő Martinovics Ignácot és társait elfogják. Magyar bírák veritéleteket hoznak. Martinovicsot hat társával kivégzik, többekkel együtt Kazinczy Ferencet is súlyos fogságba vetik. Az egész magyar nemesi osztályban az üldözötteken kívül egyetlen tisztességes, igaz férfi emléke marad fenn e korból s talán nem is volt több, mint Berzeviczy Gergely, a kitünő közgazdasági író, aki

megundorodva a hatalom visszaéléseitől — lemondott hivataláról... Ellenben a szolgálélcük azzal fitogtatták hűségüket, hogy a maguk körében is megindították az üldözést és a legszélsőbb intézkedésekre serkentették a kormányt.

Hivatalosan és magánuton a legaljasabb denúciálás dühöngött. Sajtóvétség miatt halálbüntetés járta. A magyar országgyűléstől nem kellett félni a királynak. Össze is hívta, mert katona kellett neki a francia háborúra. Kapott is bőven, még gabonát és marhát is, mert a rendekkel egyetértően az ősi alkotmányt védelmezte.

1809-ben Napoleon megszállta Bécset s kiáltványt intézett a magyarokhoz, hogy a Rákoson válasszanak nemzeti királyt maguknak. A szolgálélcüségnek, a rabságnak ebben a szomorú országában egyetlen hallható viszhanga sem támadt e fölhívásnak, „forrongás vagy izgatottság nem nyilvánult sehol, ellenben a tömegek hűségesen támogatták a koronás királyt, a ki kétségbeesett helyzetében ismét magyar népétől várta megmentését“ — örvendez a hazafias történetíró, holott ennek a királyhűségnek a nemesi osztály szolgálélcüsége és osztályérdekének fölismerése mellett más oka nem lehetett, mint a nép végtelen elnyomottsága vagy végzetes ostobasága avagy mindakettő együtt.

A magyarok legjobbait — s ez az egyetlen vigasztaló ez elaljasodott korban — nem fertőzte meg ez a mótely. Kazinczy körkérdést intéz barátaihoz, hogy kívánatosnak tartják-e Napoleon győzelmét. Horváth István, a fanatikus magyar történetíró, aki még az első emberpárról is kimutatja, hogy magyarok voltak, naplójában ezt írja:

...Virág Benedekhez siettem... elhitettük magunkkal, hogy Napoleon a gyáva német vezért meggyőzendi s kiment bennünket az elaltató német hatalom alól... a legjobban tennénk, ha egy követség által királyt kérnénk Napoleontól országunknak... Az ausztriaikkal mi boldogulni soha nem fogunk.

Virág Benedek úgy köszön e napokban bizalmasainak: „Fut a német, örül a magyar!“

Egészen bizonyos, hogy az íróknak ez a fölfogásuk nem elszigetelt jelenség; de ők is csak félve, bizalmas körben mernek nyilatkozni. Nem is csoda ez a Vérmező környékén. Az uralkodó

osztály, a nemesség pedig miért használta volna föl Napoleont arra, hogy megszabaduljon a Habsburgoktól? Hiszen, mint Grünwald is megállapítja,

a bécsi udvar nem veszélyeztette a rendi érdekeket, sőt ez érdekek védelmére kért pénzt és katonát a magyar rendektől s a főnálló jogrend fõntartásáért küzdött Napoleon ellen, ki a francia forradalom eszméit és intézményeit hozta be Európa nagy részébe. Hogy szövethetett volna a magyar nemesség Napoleonnal, akirõl azt tartotta, hogy, ha gyõzni talál, eltörli a magyar alkotmányt és ami azzal egyértelmû volt, a nemesség kiváltságait is? Ez az oka, hogy a magyar nemzet nem mozdult meg Napoleon fõlhívására.

Vagyis az, ami mindig irányította a magyar ur politikát és fûtötte a nemesi osztály hatalomvágyát: osztályérdek, õnzés, anyagi haszon. És a nemzet most is megkapta rendszerint kijáró méltó jutalmát a Habsburgok védelmében kiontott vért s a hosszú háboru súlyos anyagi következményeiért. Napoleon leverése után Bécs lett az európai reakció központja, Metternich annak vezére, Magyarország egyik legszánandóbb áldozata.

Országgyûlést nem hívtak össze, a vármegyéket egyszerûen utasították az adóbeszedésre és ujoncállításra, amit azok leginkább szó nélkül végrehajtottak. Csak akkor támadt vihar az alkotmány védõbástyáin, amikor a hadiadót váltópénz helyett ezüstben követelte a kormány, ami harmadfélseres emelést jelent. Az urak megijedtek, hogy ez az óriási adó, amit nekik kell majd a népen behajtani, ezt ellenük lázítja. Tehát inkább õk próbáltak lázadni. De alig néhány megyébe kellett királyi biztost küldeni, ezek is gyorsan meghódoltak. Báró Eötvös Ignác és Lónyay Gábor voltak a törvénytelen rendelet végrehajtására kiküldött királyi biztosok, mert magyar ur mindenre akadt. Báró Eötvös József megírja, hogy tanulótársai nem akartak vele egy padban ülni, mert az apja hazaáruló. A protestánsok üldözése újra tombolt. Botozással kényszerítették õket a katolikus ünnepek megtartására.

Egy vegyes házasságban élõ anyát, mert leánya az õ vallását követte, addig korbácsoltak és üldöztek, míg a leány, hogy anyját megmentse, katolikus nem lett.

A fõpapság utasítására a papok tömegesen denunciálták a protestánsokat és áttérésre kényszerítették, gyermekeiket elrabolták és katolikusokká nevelték. A protestánsüldözés egyet jelentett a magyarság üldözésével, a szász protestánsokat és az õhitûeket békében hagyták.

Az 1825—1827-iki országgyûléstõl számítják a nemzeti ujjáébredés korát. Az országgyûlés összehívása mindenesetre az abszolutizmus enyhülését jelenti; de hogy lényegben mennyit ért, mutatja az, hogy Metternich is hozzájárult ennek az alkotmányosságnak a fõltámasztásához, mert lassankint észrevette, hogy a haladás elleni küzdelemben alig kívánhat jobb szövetségest a rendiségnél. Programja, amelyet

1827. februárban mutatott be a császárnak, ugyanazon elveken épült föl, melyek az uralkodó magyar társadalmat vezették... Az arisztokráciára számíthatott az ugynevezett mérsékelték, szabadelvűek, doktrinerek, emberbarátok és más effélék ellen, kik nagyhangzása frázisokkal bolondítják a világot.

A világ legunalmasabb multságán, mint Metternich az országgyűlést nevezte, a magyar urak lelkesedve fogadták a király trónbeszédét, amelyben az ősi magyar alkotmány megszilárdítását ígérte. Felsőbüki Nagy Pált, aki szintén ez ősi alkotmány híve volt, de a jobbágyok ellen elkövetett leggonoszabb visszaélések megszüntetését ajánlotta, „durván lehurrogták s hogy meg se kelljen hallgatniok, a követek tömegesen távoztak az ülésteremből“. Gróf Széchenyi Istvánt, aki egyévi jövedelmét, 60.000 ezüst forintot, fölajánlotta a magyar tudós társaság céljaira, gróf Zichy Károly bolondnak nevezte. A főuri világ hóbortos különcnek, az arisztokrácia árulójának tartotta, bár ő sohasem gondolt a főnemesség vezető szerepének megszüntetésére, sohasem gondolt másra, mint arra, hogy „fokozatosan és békés reformáció útján“ valósítsa meg eszméit, még pedig Bécs közreműködésével. Magyar politikus volt ő is,

a háromszázéves mult minden ellenkező tanulsága dacára bizott az udvar jóakarátában, melyet különben sem nélkülözhetett, mert nemcsak könyvet irt, hanem nagyszerű gyakorlati tevékenységet is fejtett ki.

Metternich nem csalódott ebben az országgyűlésben. A reformjavaslatok kidolgozására kiküldött kilenc bizottság munkálatairól Széchenyi úgy nyilatkozott, hogy „a kilenc könyvön, melyben egyetlen egy talpkő sincs, nincs egy lat filozófia“. Dessewffy Antal szerint pedig „a régi előítéletekhez szorosán ragaszkodván, sem a kor sürgető szellemével elő nem haladtak, sem a hon szükségai nevekedő seregének eleget nem tettek“.

VIII. FEJEZET.

A nemzeti küzdelem nem demokratikus.

Az 1832. évi országgyűlés már az 1830. júliusi francia forradalom, a vérbefojtott lengyel fölkelés, a felsőmagyarországi kolera és ennek nyomán kitört parasztlázadások hatása alatt került össze. Az európai szabadelvű eszmék elé a bécsi kormány szigorított cenzurával akart gátat emelni. A követválasztásokon pénzzel is dolgozott a maradi jelöltek érdekében; de Ferenc császár annyira félt, hogy I. Sándor orosz cártól, majd I. Miklóstól kért segítséget s ez utóbbi

térden állva tett formaszzerű esküt, hogy bármikor hívja a bécsi udvar teljes erejével segítségére siet lázadó alattvalói ellen.

Ilyen előkészületek után nyílt meg a kémekkel, titkos rendőrökkel elárasztott Pozsonyban az országgyűlés, amelyen Széchenyi István, Deák Ferenc, Kossuth Lajos álltak a haladás élére. Deák a jobbágyok személy- és vagyónbiztonságáról szóló javaslatnál ezt mondta:

Kivánom nyolcszázados konstitúciónknak nyolcszázados igazságtalanságát enyhíteni, mert... a nemzet virágzása nem képzelhető, ahol még a személybeli bátorság is privilégium, ahol azt a kisebb rész csak kizárólag gyakorolja.

A jobbágyok birhatási jogáról szólva helyteleníti, hogy valamely országban négyszázezer ember minden jussokkal birjon, nyolc milliónak pedig, mely a hazát szintén vérével s életével védi, még csak birhatási jussa se legyen.

Kimutatta, hogy a magyar jobbágy rosszabb helyzetben van, mint volt Spárta és Róma rabszolgája, pedig a vér- és a pénzdó legnagyobb része „azon nyolc millió embernek vállain fekszik, ki még fekvő tulajdont sem birhatván, csak lakosa inkább a hazának, mint polgára”.

Kossuth Lajost Országgyűlési Tudósítások című hirlapja, amelyben az országgyűlési beszédek közölte kivonatossan, emelte országos hírnévre. Óriási hatása volt ennek a kézzel írott ujságnak, mert az országgyűlésen tartott bátor beszédek mind szélesebb körben terjesztette és erősítette azt a fölfogást, hogy „a most uralkodó elemektől a nemzet nem remélheti boldogulását.” Deák Ferenc is azt tanác solta nemzetének, hogy „csak önmagában bízzék.” Kossuth az országgyűlés berekesztése után a Törvényhatósági Tudósításokat indította meg Pesten 1836 július 1-én; de már a következő év május 5-én elfogták, hűtlenségi pört akasztottak a nyakába s három évre elítélték.

A nagy erővel megindult nemzeti küzdelem most sem volt igazán demokratikus, hiszen annak vezére, Kossuth, nemcsak, mint már előbb jeleztük, épp úgy ragaszkodott a dinasztiahoz, mint a reakciósook, hanem szemet hunyva a nemesség történelmi bünei és demokratikus munkára képtelensége előtt, mindig csak a nemesség vezető szerepének biztosításáért küzdött. Amint Szabó Ervin kimutatja „Társadalmi párharok a 48—49-es magyar forradalom“ c. könyvében, Kossuthal szemben a polgári demokráciát, az u. n. centralisták, báró Eötvös József, báró Kemény Zsigmond és társaik képviselték, akik „a teljes jog- és birtokegyenlőséget, a polgárság politikailag vezető osztálya emelését, e célból a közigazgatás központosítását, a községek tényleges municipális szabadsága mellett, népképviselést és felelős miniszteriumot“ foglalták programjukba. De Kossuth, a mindig réalpolitikus, igazolására még oly szigorú bírálója, mint Szabó Ervin is, kifejti, hogy a radikális reformok kiküzdésére sem a polgárságban, sem a parasztságban nem volt meg az az erő, amire Kossuth támaszkodhatott volna s így sikerre csak úgy lehetett kilátása, ha saját nemesi osztályát bele tudja vinni a küzdelembe.

A nemzetiségi kérdésben rejlő veszedelmet is fölismerik már. Széchenyi a magyar nyelv jogáért folyó küzdelemben, amikor a nemzeti nyelv használatát csak a horvátoknak akarták megengedni, tiltakozik az ellen, hogy „nyelvünket erőszakkal toljuk az idegenajkuakra, őket azért, mivel a kényszerítésnek engedni nem akarnak, üldözzük.“ Wesselényi az Oroszországból fenyegető panszláv veszedelemmel szemben a monarchia föderatív alkotmányos átszervezését ajánlja öt külön államsoporttal, a német tartományokban a szláv kisebbségnek önkormányzatot adva, de Magyarországon csak Horvát-Szlavon- és Dalmátországnak engedve szláv nyelvű igazgatást. A magyar nyelvnek a hivatalos és iskolai téren való kizárólagos jogát még olyan hazafias történetíró is, mint Horváth Mihály, „a politikai eszélyesség ellen való vétség“-nek bélyegzi, mert a magyar nemzet, amikor „a más fajbeliek méltányos kielégítéséről itt nem gondoskodott... a nemzetiségi viszályokat, amennyiben tőle függött, idején megszüntetni elmulasztotta. S így történt hogy e viszályok... a közhaadás és jólét nagy ártalmára hovatovább elmérgeződének.“ A nemzeti küzdelem vezérei nem vették figyelembe, hogy ugyanaz a nemzeti öntudat, amely a magyarságban föléledt és mind erősebben követelte jogait, épp úgy fölrázta a nemzetiségeket is. „Az ő körükben szintén támadt müveltebb értelmiség, költők és írók léptek föl, s minthogy a rendi társadalom kizárta őket körükből, Bécsre vagy Pétervárra tekintettek s olyan tanokat hirdettek, melyek homlokegyenest ellenkeztek a magyar állameszmével“, — így állapítja meg ennek a magyar állameszmének oly föltétlen híve is, mint Acsády, a rendiség faji és osztályuralmának felelősségét a nemzetiségi kérdés fölidézéséért, mert — folytatja — „szolgabíróval és deressel az ilyen,

mélyebb kutfőkből származó mozgalmakat elfojtani nem lehetett. "Egyébként a nemzetiségek elszakadó törekvéseinek támogatói között magyar urakat is találunk. Gróf Esterházy Imre zágrábi püspök csak a bécsi kormány főnhatóságát ismerte el s Zágrábvármegyébe, amely a magyar államhoz való kapcsolathoz ragaszkodott, Izdencsy Miklóst küldik le adminisztrátornak, aki nevét Zdencajra horvátosítja s a tisztujtásnál a magyar pártot kizárja a választásokból. És ugyancsak magyar urak voltak Metternich leghíresebb munkatársai, „... mindazok a magyarok, kik befolyásukat, egyéni érdekeiket féltették az új korszaktól, szakadatlanul azzal ámitották, hogy a magyarok forradalomra készülnek." Desseffy Aurél a vármegyék erőszakos letörését ajánlotta. Gróf Apponyi György alkancellár a vármegyékben kíméletlenül végrehajtatta a bécsi udvar rendeleteit, vesztegetéssel, erőszakkal és demagógiával. Tisza Lajos Biharban fegyveres hajdukat vezényelt a megyegyülésbe, többeket megsebesítettek.

Az 1847 november 7-re összehívott országgyűlésen V. Ferdinánd a következő ékes megnyitó beszédet intézte a rendekhez:

Magyarország rendeit itt látni örvendek. Atyai szándékomat a királyi előadások mutatják, fogadják bizalommal.

Ezek voltak az első és utolsó magyar szavak, amelyeket ez a magyar király eldadozott s

tombolva tört ki újra meg újra a lelkesedés s ünnepelte a nagy napot, mely megalkotta a koron s király és nép közt a nyelvi kapcsolatot.

Sokan sirtak is örömben. A győzelmes pestmegyei választás után az ellenzék vezéréként bevonult Kossuth első beszédében az alkotmányos kormányzat megteremtésének legfőbb indokául azt hozta föl, hogy ez a Habsburg-ház második megalapítása lesz. A bécsi kormányt mindez nem hatotta meg. Az ellenzék vezetői közül többeket sikerült megnyernie Kossuth ellen, Széchenyi maga ajánlkozott, hogy, mint teljhatalmu királyi biztos, katonai erővel veri le a vármegyéket. Bécsben föl akarták oszlatni az országgyűlést, össze akarták fogdosztatni az ellenzék vezetőit; de jöttek az 1848-i párisi és bécsi események, jött Pesten március 15-ike s megalakult az első felelős magyar miniszterium, benne Kossuth mellett Széchenyivel, aki meghajtotta zászlóját a „bátrabbak s merészebbek előtt, mert rövid napok alatt oly alapra fektették hazánk jövőjét, melyet velem együtt mi hangyamunkások tán soha vagy csak generációk után lettünk volna képesek megalakítani."

A jobbágság megszüntetése a nemzetiségeket is az új Magyarország hiveivé tette. Ezzel csak megismétlődött a történelem. Hiszen a Bocskayak és Rákóczyak szavára is nemzeti különbség nélkül sietett a „nemzeti" fölkelés zászlója alá az elnyomott, kizsárolt nép, amelynek a kuruc vezérek szabadságot, földet, jólétet ígérték. A kuruc nóták román és szláv motívumai mutatják, hogy a különböző nemzetiségű elnyomott nép együtt küzdött.

Az első pillanatokban még a már ekkor fölbujtogatott nemzetiségi tömegek is elismeréssel fogadták az országgyűlés e nagy adományait, amelyek vallásos és nemzetiségi különbség nélkül kiterjedtek a haza minden fiára.

A nemzet örömujjongásában az 1848 márciusi események után a tót nemzetiség is résztvett és Stúr joggal írhatta március 31-én, hogy „népünk szabad, végre ember és az ország polgára lesz. Örömmel állapítja ezt meg Steier Lajos „A tót kérdés“ c. könyvében; de sovíniszta magyar fölfogás szerint rosszalja és elfogadhatatlannak mondja azt a programot, amely a legdemokratikusabb pontok mellett nemzetiségi önkormányzatot, a tót anyanyelv használatát és a tót kultura fejlesztését is követeli. S ez volt az akkori magyar közvélemény is Csoda-e hát, ha később mégis oly végzetes hatással járt az a bujtogatás, amelyről meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak a bécsi udvar, hanem magyar urak is buzgólkodtak benne. Báró Jósika Samu, az erdélyi unió ellenése már március 21-én sürgette egy bizalmas értekezleten, hogy „az uralkodóházhoz hű elemek idejekorán és kellőleg fölhasznál-tassanak“ s jótállott, hogy e célra nemcsak az idegen fajú katonai határőröket, hanem a székelyeket is megszerzi. Az ő javaslatára nevezték ki Jellacsicsot horvát bánná. A nemzetiségeknek a magyar forradalom ellen való fordulását nem lehet pusztán a bécsi izgatás eredményének tekinteni. A jobbágyfölszabadítás Fiinduló pontul szolgálhatott volna a kiegyenlítő nemzetiségi politika megteremtésére; de — mint Jászi kimutatja — a nemzetiségi kibékülés lehetőségét már kezdettől elmulasztották: vonakodtak a románságot törvényes nemzetnek elismerni, a mi őket az unió ellenségévé tette, nem ok nélkül félve attól, hogy az uniót az erdélyi nemesség csak arra használja föl, hogy magyarországi segítséggel tovább is föntartsa kiváltságait. Nem volt az nemzeti-ségi tünet, hogy a nemzetiségi jobbágyság földesurával szemben a dinasztjától, Bécstől várt segítséget, szabadulást, hiszen a magyar jobbágyság is ugyanezt az elnyomást szenvedte és ugyanily reményekkel tekintett a király felé; a nemzetiségi ellentét csak kiélesítette ezt az elnyomást, a faji gőg csak elmérgesítette a gazdasági ellentétet. Az unióban a románság annak a régi politikának folytatását láthatta, amely a három erdélyi nemzet: a magyar, székely és szász egyesülésével, uniójával — azt is így nevezték — az ő elnyomatását jelentette, holott épp úgy irányult az a magyar jobbágyság ellen is. A nemzetiségi öntudat fölébredése természet-szerűen magával hozta, hogy ennek az elnyomásnak társadalmi és gazdasági jellege elhomályosodott a románság szemében és főként nemzetiségi elnyomásként jelentkezett s így a nemzetiségi önállóság jelszavával indult meg a küzdelem. Kossuth az egységes diplomáciai, országkormányzati nyelv mellett följajánlotta a román nyelvnek az egyházi, iskolai és községi életben való szabad használatát, oktatásügyben az állami támogatást, a teljes lelkiismereti szabadságot, jogegyenlőséget, általános amuesztiát; de míg a topánfalvai gyűlés „leírhatatlan lelkesedéssel“ fogadja Kossuth levelét, Hatvani

gerillaőrnagy Kossuth megbizottja, Drágos tiltakozása ellenére Abrudbányára tör és ártatlan, békés embereket vágat le és akasztat föl. „A románok ennek folytán Drágosban árulót látnak, földarabolják, ezzel a véres drámával ér véget az egész béke-akció.“

A szerbekkel sem sikerült az egyezés, mert amit a negyvennyolcas kormány a nemzetiségi kérdésben tett, mindazzal elkésett. Ezt maga Horváth Mihály is elismeri, amikor Szemere Bertalannak 1849 július 21-én, tehát mindössze két héttel a világosi fegyverletétel előtt a képviselőház elé terjesztett, „rendkívül szabadelvű nemzetiségi törvénye“ tárgyalásáról tudósít. Szomorúan jellemző a forradalmi törvényhozás demokráciájára, hogy

még számos u. n. radikális is ellene szólalt föl. Ugy szólának, mintha még 1832-ben élnénk, amikor a magyar minden, a rác és oláh csak jogtalan nép, — írja Szemere Kossuthnak. Gróf Batthyány Kázmér keményen megróttá a törvényjavaslatot ellenzők hűtlenségét a szabadság és egyenlőség elvéhez... Szemere pedig kereken kimondá, hogy

a többi nemzetiségek kívánalmainak magyar aristokratái fölfogása, ha abból a nemzet valahára ki nem emelkedik, tönkre teszi Magyarországot...

ezen majdnem egy óráig tartó remek szónoklat hatása alatt megszegyenülve némultak el az áldemokraták és radikálok, kik nyelvükön mindig népszabadságot hordának, de annak határait csak addig terjesztették, ameddig saját érdekeiknek kedvezett...

Ez a törvény gyökeresen megoldotta a nemzetiségi kérdést: minden nemzetiségnek teljes szabadságot biztosítván természetes kifejlődésére anélkül, hogy az ország politikai egységén csorbát ütött volna. De már késő volt: ...eredmény tekintetében csak egy hibája volt, hogy nem az 1848. márciusban alkottatott.

A 48-as forradalom elbukott, nemcsak azért, mert a visszavert osztrák abszolutizmus segítséget kapott a cárizmustól, hanem azért is, mert a demokratikus átalakulás vívmányaival nem tudta egyesíteni az ország valamennyi lakosát nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül; mert a jobbjágyfölszabadítással egyidejűleg nem teremtették meg a nemzetiségi egyenjogúságot s így nem tudták egységes, szabad nép erejét szembeállítani a régi Habsburg-politikával; mert „ugyanaz a nemesség, amely pillanatnyi osztályérdekeit muldán legyőzte, képtelen volt faji gögjét fékezni és a nemzetiségek támogatását a magyar ügy mellett megnyerni“ (Jászi); mert a magyar nemzeti eszme diadalának napjaiban megfélemedtek arról, hogy a kor szelleme, a fejlődés a nem magyar nemzetiségeket is nemzeti öntudatra ébresztette és így nemzeti jogaik érvényesítésére ösztönzi; ellenben a demokratikus intézményeknek oly erő tulaajdonítottak, hogy az a nemzetiségi nyelvek helyébe a magyar hivatalos nyelvet könnyedén be fogja vinni, nem tudva, hogy „nagyobb, letelepült, közös történelem és nyelv által összefűzött néptömegekre nézve a demokrata haladás útja az anyanyelv teljes kifejtése nélkül lehetetlenség.“ Erről a magyar tragédiáról, a melyben a bukást jórészt az idézte föl, hogy a nem-

zeti eszme hősei ugyanezt az eszmét más nemzeteknél kellő időben nem ismerték föl vagy nem akarták elismerni, — Szemere Bertalan 1859-ben ezt a vallomást teszi:

1848-ban végződött be a nemzeti egység nagy műve, utolsó akadály, a hűbéri rendszer is végkép eltöröltetvén s hogy van az, hogy a nemzet éppen legteljesebb erejében a csatát elvesztette? Oka, mivel az idő folytában félig titokban, félig nyíltan megszületett, fejlődött s felnőtt egy új eszme, a nemzetiség, s roppant hatalmát más fajoknál minem ismervén fel kellőleg, nem vevők azt kellő számitásba. Nagyon jól ismerem amaz időszak titkos és nyilvános ármányait, jól tudom azt is, hogy az orosz sereg mi hatással volt a történeti kimenetelre; de bizony csak valljuk meg, az akkor véletlenül kiütni látszott, de régóta belsőleg forrongott nemzetiségi eszmének s mozgalomnak nagy fontosságát s messze horderejét nem fogtuk fel. Mi pusztán mesterséges zajnak véltük, mi az ég dörgése volt, — mi egy tábor lábai által véltük izgásba hozottnak a földet, pedig az valóságos földrengés vala — egy egész erdő lombjai sohasem hozathatnak mozgásba, ha nem vész az, ami fu.

Szemere a negyvennyolcas forradalom bukásának okára csak a nemzetiségi kérdés szempontjából mutat reá s így a történelmi igazság ennek kiegészítését követeli. El kellett buknia a forradalomnak nemcsak azért, mert a nemzetiségekkel, hanem azért is, mert magával a magyar néppel, a magyar földmunkás proletártömegekkel szemben sem teljesítette a demokratikus politika követelményeit. El kellett buknia, mert amikor az ország egész erejére volt szüksége, nem egyesítette egyenlő jogban az ország egész népét,

a papirosan elhatározott jobbágyfölszabadítást az életben nem valósította meg

s így még a magyar nép egész erejét sem tudta csatasorba állítani a Habsburg-abszolutizmus, a föltámadt belső ellenforradalom s e kettő által fölbujtogatott nemzetiségek és a segítségül hívott cárizmus ellen. És itt azzal a régi, meggyökeresedett, mindeddig hasztalan ostromolt, durva történelmi hamisítással kell foglalkozunk, amelyet a hazug magyar történetírás szőtt a jobbágyfölszabadítás kérdése köré.

A március 15-iki ünnepélyeken azt verték a fejünkbe, hogy a nemesség nagylelkűségének, áldozatkészségének köszönhetjük a jobbágyfölszabadítást, az urbériség megszüntetését. Szabó Erviné az érdem, hogy ezt a hazug mázat az oknyomozó történetírás teljesen kimerítő adatainak záporával végérvényesen lemosta a történelmi valóságról. Nemcsak hogy a nagylelkűség és az áldozatkészség mese, hanem a valóság az, hogy amit a pozsonyi országgyűlés a párisi, bécsi és pesti események hatása alatt, a forradalomtól való rettegetésében elhatározott és törvénybe foglalt: a jobbágyság valódi megszüntetését a nemesi, földesuri osztály az egész forradalom és szabadságharc alatt megakadályozta. Petőfi cikkéből, Deák Ferenc beszédeiből s egyáltalán nem forradalmi, sőt a legkonzervatívabb kortársaik nyilatkozataiból is tudjuk, hogy negyvenezer, sőt százezer fegyveres parasztnak a

Rákoson való táborozásáról szóló hír remegtette meg Pozsonyban a sziveket s miután eddig huzták-halogatták a dolgot, csak ekkor szavazták meg hirtelen az urbér eltörlését. De csakhamar megindult a törekvés a korszakalkotó reform életbelépésének megakasztására, amely egyébként sem volt tökéletes, mert nem törölte el az összes jobbágyterheket s félmillió zselléren nem segített s a földesuri érdekeket tulságos kiméletben részesítette. Március 18-án a főrendi táblán gróf Széchen, a konzervatív párt vezére a törvény végrehajtását a kormány belátására kívánta bizni s bár a törvény életbeléptetése formálisan megtörtént, az ország sok helyén a hatóságok és a földesurak visszaélései, erőszakosságai miatt zavargások támadtak, Békésmegyében pedig egészen komoly forrongás tört ki. A kormány katonát követelt a néptől, a nép pedig földet a kormánytól és mivel nem kapott, több helyen saját erejével foglalta el azt. Békésben a lázadás két fővezérét kivégezték, több lázadót súlyos szabadságvesztésre ítéltek. A lapok allandóan közlik a panaszokat, hogy a szolgabírák még mindig botozással kényszerítik robotba a népet, amelyet folyton a nemesség áldozatkészségének hamgoztatásával akarnak megnyugtanni és a haza fegyveres védelmére buzdítani. Ezzel szemben Jellacsics és Windischgraetz kiáltványai azt ígérték, hogy megszüntetik a robotot és a dézsmát. Táncsics a „Munkások Ujsága“ c. lapjában allandóan közölte a jobbágyság panaszait és követeléseit, a képviselőházban nem akarták meghallgatni, bolondnak nevezték, majd — minthogy lapjának óvadéka nem volt, ötszáz forintra büntették, ami a lap halálát jelentette. A képviselőház kisebb sége, Nyáry Pál vezetése alatt hasztalan követelte, hogy előbb szüntessék meg a hűbéri viszonyokat s a nemesség kármentesítéséről szóló törvényjavaslatot csak azután tárgyalják, ez volt a sürgősebb Kossuthnak és a többségnek. A népfölkelés tárgyalásánál Dedinszky József azt mondta, hogy a hűbériség megszüntetése nélkül a proklamációnak nem lesz sikere. Kossuth a haza veszedelmének idején, amikor Windischgraetz újabb kiáltványa a robot és dézsma megszüntetését hirdette, az urbéri kérdés hánytorgatását hazaárulásnak minősítette, majd a kamarilla szövetségesének, a haza ellenségeinek nevezte azokat, akik legelőkérdésekkel izgatják a népet. De a kármentesítés tárgyalásához hozzáfogtak.

Pirulnunk kell a jövő előtt, ha az időt most ilyenekkel töltjük... ne piszkoljuk be a história lapját azáltal, hogy most olyan tárgyat veszünk elő, mely a képviselőket különösen érdekli... valami bántó van abban, ha most zsebünkről tanácskozunk... mert... talán nagyobb részét a háznak teszik azok, kik kárpótlást kapnak, mint azok, kik kárpótlást nem kapnak.

Ezt mondta Deák Franc s a képviselőház talán elszégyelte magát: elhalasztotta a tárgyalást, különben is harmadnap már menekülniök kellett Debrecenbe.

Kossuth csodás szónoki erejével és fáradhatatlan szervező munkájával diadalmas honvédsereget támasztott ugyan hihetetlen

rövid idő alatt életre; mégis mennyire igaza van Szabó Ervinnek, amikor ezt írja:

De mily más katonai eredményeket lehetett volna elérni, ha az egész nép és minden osztálya egyforma lelkesedéssel és áldozatkészséggel vesz részt a harcban; ha különösen a honvédsereg minden tekintetben hiányos felszerelését éppen a lelkes parasztság jobb módja, testi és szellemi jobb állapotja pótolja.

Ezt bizonyára el lehetett volna érni a hűbéri viszonyok maradványainak teljes eltörlésével...

Még végzetesebb és közvetlenebbül veszedelmes hatással járt a jobbágyság gyökeres megszüntetésének elmulasztása a nemzetiségekénél, amelyeknek értelmiségi vezetői élére álltak a szociális mozgalomnak is, míg a magyar politikusok közül csak igen kevesen követelték az urbériség teljes megszüntetését; igaz, hogy a nemzetgyűlésbe alig néhány igazi népképviselő jutott be. Kossuth „nem vette észre, hogy a nemzetiségi mozgalmak jórészt a gazdasági elégedetlenség forrásából fakadnak“, Jellacsics ellenben nemcsak ígérte a népnek a földosztást, hanem „Verőczemegyében egy báró jószágát valóban le is foglaltatta“.

És meglepő volt-e az erdélyi románság lázadása, amikor még az erdélyi országgyűlésnek a pozsonyi cikkelyeket megismétlő határozatai után is maga az erdélyi gubernium aratáskor dézsmát adatni parancsolt? Vagy a délvidéki szerbeké, amikor egyedül Torontálmegyében még szeptember havában hatvanezer majorsági telepes robotolt s dézsmát fizetett?

Ezekre a nemzetiségi tömegekre nem lehetett hatni azzal, amivel a magyarokra, hogy a császár és Jellacsics ki akarja irtani a magyarokat. A magyar nép, amely nem kapta meg a forradalomtól azt, amit március ígért neki, mégis lelkesen sietett a haza védelmére.

Nemzetiségi vidékeken a nép előbb a földosztást követelte csak azután akart a nemzetőrségbe lépni. Sőt egyes magyar vidéken is ilyen volt a hangulat. De a nemzetiségi tömegek parasztforradalmát a nép intelligens vezetői irányították, akik márciusban még együtt ünnepeltek a magyarokkal; de mivel sem nemzeti-ségi követeléseiket nem teljesítették, sem népüket a jobbágyság terhei alól nem szabadították föl, Bécs könnyen megnyerhette őket.

Oda csigáztatott a dolog — mondja Kőváry László, Erdély 1848—49-iki történetírója — hogy a földesuri kérdésből nemzetiségi kérdés lett.

Ismét bebizonyosodott, mint már annyiszor, hogy a magyar nemesi rend önzése, anyagi érdekeinek a haza érdekei elé helyezése, a dolgozó néposztállyal szemben kiméletlenül folytatott kizsákmányolása, kiváltságaihoz való konok ragaszkodása, a földesuri osztályérdek szolgálata dönti veszedelembe az országot. S a negyvennyolcas nemzetgyűlés kiáltványaival szemben, amelyek a nemesség áldozatkészségét megasztalták s minden baj egyedüli

okozójául Bécset tüntették fel, Nyáry Pál bátor őszinteséggel mondja:

Hibásnak tartom és hozzánk nem illőnek azt, midőn a mult korban történeteket egyenesen a király, dinasztia s uralkodóháznak nyakába akarjuk vetni. A magyar arisztokrácia volt az, mely ha visszaadja a nép jogait száz év előtt, a dinasztia és kamarilla nem juthatott volna azon erőre, hogy Magyarországgal oly gyalázatosan bánják.

Legföllebb azt kell megjegyeznünk, hogy ezt az ítéletet nemcsak az arisztokráciára, hanem az egész nemesi földesuri osztályra is ki kell terjeszteni.

IX. FEJEZET.

Az osztrák-magyar külpolitika s a magyar nemzetiségi politika világháborúra és Magyarország földarabolására vezet.

Annyit legalább meg kellett volna tanulnia a nemzetiségi kérdésben Magyarországnak a 48—49-es forradalom leveréséből, amennyit Szemere őszinte és okos vallomásából megtanulhatott volna. Jórészt e tanulság elmaradásának kell tulajdonítanunk a 48—49-es forradalom bukásánál sokkal végzetesebb összeomlást, a világháborút követő országföldarabolást. Magyarország uralkodó osztálya nem tanult. 1848-tól 1867-ig nem lettek jobbak és okosabbak a magyar államférfiak a nemzetiségi kérdésben. Akkor is az volt az elv, hogy Ausztriában a német, Magyarországon a magyar hegemonia alatt kell és lehet az alkotmányos életet helyreállítani. A Bach-rendszernek ezrével állottak szolgálatába a magyar urí családok tagjai is. A hazafias történetíró szerint „talán nem éppen az idegen elem gyakorolta hatalmát a legridegebben s vált vak eszközzé Bécs törekvéseinek“, hiszen már a forradalom alatt, amikor Windischgrätz ostromállapotba helyezte az országot s megszállotta a fővárost, magyar főúri barátai sietve jelentkeztek nála az önkényuralom szolgálatára. Gróf Apponyi György, báró Jósika Samu, gróf Desseffy Emil s más magyar főurak voltak a tanácsadói, Szögyény László, Majláth György, báró Sennyey Pál, gróf Almássy Móric a főbb munkatársai. Ezeknek a konzervatívoknak a csakhamar az ügyek élére került Haynau is szemükbe vághatta, hogy a magyar nemzet „nyomoruságának nagy részét nekik köszönheti.“ De a magyar urak, bár ez a vád 1850-ben a hivatalos lapban jelent meg ellenük, buzgón szolgálták tovább a császárt. Nekik megbocsátotta árulásukat a „nemzet“; ezek és utódaik a kiegyezés után is a legfőbb hivatalokat foglalták el, a nemzetiségek ellen folytatott sovíniszta uszítás azonban még a forradalom nemzedékének kihalása után is a forradalmiidők véres, szomorú eseményeinek emlékéből táplálkozott, holott a nemzetiségek tekintélyes része együtt küzdött a magyarsággal s a magyarok ellen elkövetett román kegyetlenkedésekkel szemben osztrák hivatalos kimutatás majdnem ötezer román áldozatról is beszámol.

A Bach-korszak közös elnyomása közelebb hozta egymáshoz a magyart és a nemzetiségeket, mert az abszolutizmus, amely a monarchia népeit egységes osztrák császárságba akarta olvasztani,

„nemcsak a magyarokat, hanem a nemzetiségeket is elidegenítette magától. Ez a rendszer nemcsak a magyar hazafiakat, hanem Stúrt és Hurbánt is üldözte.“

A hatvanhetes kiegyezés nem hozott létre kiegyezést a magyarság és a nemzetiségek között. Nemzetiségi jogegyenlőség nélkül biztosítván Magyarországon a kiváltságos magyar történelmi osztály hegemoniáját épp úgy, mint Ausztriában a németiségét, Magyarországnak megadta ugyan az olyan-amilyen függetlenséget és a parlamentáris, bár éppen nem demokratikus kormányzatot; de ezt is megbénította egyrészt a közös ügyekben Ausztriával szemben megteremtett gazdasági, katonai és külpolitikai függőséggel, másrészt a nemzetiségi kérdés megoldatlanul hagyásával. A nemzetiségek megmaradtak 1848-as követeléseik alapján. Követelték teljesjogu nemzetekként, közjogi személyiségekként való elismertetésüket, a megyehatárok nemzetiség szerint való kikerekítésével megállapítandó területeiken önkormányzatukat.) Az akkori magyar liberalizmus ezt a követelést, mint az ország földarabolására vezetőt, visszautasította, ellenben az általános politikai és polgári jogegyenlőség alapján kívánta a nemzetiségek szabad és korlátlan fejlődését biztosítani, minden beolvasztó, magyarosító törekvés nélkül.

A dualizmus egyébként — mi t Jászi „A dualizmus összeomlása és a dunai államok jövője“ c. könyvében kifejti — a monarchiában olyan államcsoportot alkotott, amely úgy az európai problémák, mint a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldását akadályozta. Ausztriában a német polgárság és a lengyel nemesség, Magyarországon a magyar és horvát uralkodó osztályok szövetségének sikerült a nemzetiségi törekvéseket leszorítani. Magyarországon a nemesi feudalizmus jól jövedelmező szolgálatába állott a kiegyezés után rohamosan föllendülő uzsorás bankkapitalizmus, amelyet enyhébb névvel finánc-liberalizmusnak kereszteltek el és az egyéb társadalmi rétegekből föltolakodott elemekkel megerősödött maradi, sovinizta dzsentri, amely nemzetföntartó középosztálynak nevezte s az általa megszállott állami és megyei hivatalokban a nemzettel tartotta el magát. Erre a középosztályra támaszkodott Tisza Kálmán, mert ennek existenciális érdeke volt, hogy a nemzetiségek középosztályát, értelmiségét távortartsa a hivatali állásokból és ez csak úgy volt elérhető, hogy minden nemzetiségi törekvést államellenes irredentizmusnak bélyegeztek. A cenzusos választójogot, a piszkos, erőszakos választásokat, a romlott közigazgatást, a kormány és az uralkodó osztályok parancsára ítélkező igazságszolgáltatást is a nemzetiségi veszedelemmel szemben való védekezéssel indokolták.

Kossuth Lajos fölismerete a dualizmusban a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldásának végzetes akadályát és ebből a szempontból is küzdött ellene. Belátta, hogy a magyar uralmat nemcsak az gyűlölteti meg a nemzetiségekkel, hogy őket itt az ország határán belüli elnyomja, hanem az is, hogy mint a monarchia

főtámasza, megakadályozza a monarchia területén élő nemzeti-
ségek önálló, nemzeti államokká alakulását. Kossuth nyíltan
hirdette, hogy Csehországnak épp annyi, sőt még több
joga van az önállósághoz, mint Magyarországnak, mert
Csehország már akkor virágzó, több évszazados állam volt, amikor
mi még nem is voltunk Európában. És figyelmezteti Kossuth
nemzetét, hogy Csehország elnyomását ne indokolja a fehérhegyi
csatával, mert akkor Világos után Magyarország sem tarthat
igényt az önállóságra.

Kossuth dunai konföderációjának az volt az alapelve,
hogy Magyarországnak nem biztosítható másként ez az önálló-
sága, függetlensége, csak a magyarországi nemzetiségekkel rokon
államok fölszabadításával és Magyarországgal együtt egy szövetsé-
gbe foglalásával. Ehhez természetesen a nemzetiségeket teljesen
kibékítő és kielégítő belső nemzetiségi politikát is követelt. És meg-
jósolta, hogy ha Magyarország nem tér erre az utra, akkor nem
tudja megoldani a nemzetiségi kérdést és

**fölborul minden abban a pillanatban, amelyben Magyar-
ország politikája Csehország, Románia, Szerbia függetlenségi tö-
rekvéseivel ellentétbe jut...**

Egység, egyetértés, testvériség a magyarok, szlávok és románok
között! Ez az én legbensőbb kívánságom, legőszintébb tanácsom! Ime, ez
a rózsás jövőendő mindnyájunkra!

Ezt üzenté Kossuth az emigrációból: de a nemzet: a hatvan-
hetes kiegyezésben önző osztályérdekeik kielégítését
megtaláló, szűk látókörű nagybirtokos, nagytőkés,
hivatalnok-középosztályokból kialakult uralkodó osztály
nem hallgatott reá és így természetes, hogy amikor megszűnt
a monarchia népeit összeláncoló Habsburg-erőszak, a nemzeti-
ségek az ország határain túl élő fajrokonáikkal nemzeti államokba
olvadtak, mitsem törődve az „ezeréves magyar haza“ sírámaival
és a forradalmi kormány minden eddiginél becsületesebb, demo-
kráciát és nemzeti jogegyenlőséget kínáló terveivel.

Ezt a bomlást s így az ország földarabolását elsősorban a
liberális nemzetiségi politika végsőikig következetes kifejlesztése
akadályozhatta volna meg. Voltak ennek hívei a magyar politiku-
sok között; de eszméik érvényesülését elfojtotta a kiegyezés után
egyre szilajodó sovinizmus.

Jászi fölsorakoztatja e liberális nemzetiségi politikát követelő
nyilatkozatokat. Wesselényi szerint legártalmasabb a „betyáros
magyarság“, Kemény Zsigmond a közigazgatásban és törvény-
hozásban is követeli a nemzetiség nyelvének használatát, Széchenyi
ostorozza a „tót nem ember“-féle, „rossz szagu ereklyeként“
reánk maradt magyar bölcseséget, ami ellen a közmegvetés mindent
lesújtó hatalmához fohászcodik. Deák Ferenc 1868-ban a kép-
viselőházban ezt mondta: „Ha mi a nemzetiségeket megnyerni
akarjuk, ennek nem az az utja, hogy őket minden áron

megmagyarosítjuk, hanem az, hogy velük a magyar viszonyokat megkedveltessük.

Azon véleményyt, hogy ahol nem magyar a lakosság nyelve, magyar nyelven kelljen okvetlenül perlekedni, kivihetetlennek, helytelennek tartom s a magyar nemzet érdekében nem látom szükségesnek. Amikor a szerb színháznak azon a cimen, hogy nincs reá pénz, nem akarnak segítséget adni, Deák azt követeli, hogy akkor ne adjanak a magyar nemzeti színháznak se, mert igazságtalanság volna „egyedül és kizárólag az egyik nyelvű és nemzetiségű nép számára a közös adókból“ költeni. Kossuth az emigráció alatt az államon belül a nyelv közössége alapján teljesen szabad társulást követel a nemzetiségek számára, önkormányzatot a községben, képviselőt a megyei és országgyűlésen, nyelvük korlátlan használatával. Mocsáry Lajos még 1886-ban is tiltakozik a „kulturegység“ ürügye alatt üzött elnyomás politikája ellen, amely önkormányzat helyett a magyar abszolutizmust teremti meg. Beksics Gusztávban, akit Jászi helyesen mond a mult század végén féltelenné vált magyar sovinizmus egyik apjának, volt annyj józanság, hogy így fordult szembe az erőszakos magyarosítással:

Nincs és nem képzelhető oly magyar optimizmus és sovinizmus, mely csak álmodni is merne arról, hogy a közel jövőben, ami alatt századok is érthetők, az erdélyi románság a magyar faj javára asszimilálható lesz.

Beksics tévedett. Az a magyar optimizmus és sovinizmus, helyesebben: nationalista vakság és süketség került uralomra Magyarországon, ahol a hatvanhetes törvényhozás liberalizmusa csak annyira futotta, hogy a liberális nemzetiségi törvényt megalkotta; de annak végrehajtását nem tudta keresztülvinni. Tisza Kálmán a nemzetiségi mozgalmakat már eltiprással fenyegette, később megelégedett a megvásárolt renegátok s a hirhedt magyar választások segítségével üzött, korrupt nemzetiségi politikával.

Es bekövetkezett az a sajátságos fordulat, hogy a nemzetiségi törvény végrehajtását a nemzetiségek követelik; követelték egészen a világháboru kitöréséig, a magyar sovinizta uralom pedig azt mindvégig megakadályozza. „A magyarosítás a törvényhozás nyiltan hirdetett célja lesz. A nemzetiségi képviselők durvaság és inzultus tárgyai, pedig a legmérsékeltebb és legbékülékenyebb nyelvet beszélik.“ Az egyházpolitikai harcokból megszületett néppárt, hogy a fölvidéki tót nemzetiségi tömegeket megnyerje, programjába vette a nemzetiségi törvény végrehajtásának követelését és gazdasági reformokat is ígért.

A tót nép gazdasági helyzete tényleg a legelhanyagoltabb volt. Nem törődött azzal senki. A nép... nyers erejét, tehetségét kiaknázták méltatlanul és könnyelműen. A tót nép között gazdasági szervezkedésnek nyoma sem volt. A néppárt ígerte ezt; de be nem váltotta, mert ez a párt gyűlölködő jelszavak terjesztésére fecsérte inkább erejét, mint nemes és a népet emelő munkára.

Ezt mondja Steier, a hazafias magyar író és a pozsonyi törvényeszek a magyar nemzetiség ellen gyűlöletre izgatás vétségét állapította meg Jurigának abban a mondatában, hogy „a magyar néppárt megcsalja a tótokat.“ El is ítélték Jurigát két évi államfogházra ezért és egy másik cikkéért.

A tótok, románok és szerbek 1895-ben közös program alapján egyesültek s közös kiáltványban tiltakoztak az 1896.-ban rendezett ezredéves ünnep ellen, amely azt akarja bemutatni, hogy „Magyarország nemzetei egyetértésben és megelégedésben élnek, holott Magyarország lakosságának tulnyomó többsége elégedetlen... Magyarország három nemzete, a románok, szerbek, tótok tényleg és valóban léteznek és külön, minden attributummal bőven rendelkező egyéni nemzetek és nemzettestek...“

Széll Kálmán miniszterelnöksége, a jog, törvény és igazság uralma alatt a tót nemzetiségi párt, amely programjának élén követelte az 1868. évi nemzetiségi törvény végrehajtását, négy képviselőt küldött a parlamentbe, kettőjüket, Veszelooszkyt és Valaseket, programbeszédek miatt egy-egy évi fogházzal sújtották, a harmadikat, Ruziák Jánost, mint „higgadt, okos és némileg konciliáns“ politikust magasztalja Steier. Ő azonban beleunt a politikába s „ennek egyik főoka az a kellemetlen fogadtatás volt, amelyben a magyar képviselőházban részesült. A kiáltozás, a kifakadások, a türelmetlenség, mellyel nem elég tartalmas, de annál temperamentumosabb képviselők a tót nemzetiségi képviselőkre rátámadtak, nem segítik elő a kölcsönös megértést... Óriási és megbocsáthatatlan politikai hibát követtek el.“ Általában alig volt rá eset, hogy nemzetiségi képviselő nyugodtan, botrány nélkül szólalhatott volna föl. Ha Juriga kimondta a „szlovák nép“ szót, ráordítottak, hogy szlovák nép nincs, csak tót.

A vármegyén épp ily türelmetlenek voltak. A legnagyobb sikert a nemzetiségi törvény végrehajtására irányuló törekvés Liptóban érte el. A tót párt e törvény alapján indítványozta, hogy a közgyűlésen tótul is fölszólalhassanak. A magyar párt ezt ellezte és jöttek a közvetítők az ugynevezett „múltányossági magyar-tót“ indítvánnyal, amely szerint a magyarul nem tudók beszélhetnek tótul, de a magyarul tudók tót fölszólalását a törvényhatósági bizottság az államnyelv ellen irányított tüntetésnek volna kénytelen minősíteni, amivel szemben a szólás jogának megvonása alkalmazandó. Ezt a múltányossági indítványt a többség meg is szavazta s a magát liberálisnak nevező közvélemény nagyon rossz néven vette a nemzetiségi sajtótól, hogy ettől a határozattól nem volt elragadtatva. Pozsonymegye föliratilag sürgette a nemzetiségi törvény módosítását „a magyar nemzeti politika jól fölfogott követelményeihez képest.“

Tisza István is u. n. „múltányossági“ nemzetiségi politikát hirdetett. Ennek lényege abban állt, hogy a kulisszák mögött tárgyalat főként a románság vezetőivel, akiknek hajlandó lett volna engedményeket tenni; de amily engedelkeny volt Bécs magyar-

ellenes irányával szemben, befelé oly tele szájjal követelte a magyar állam egységes nemzeti jellege előtt föltétlen meghódolást, ami a gyakorlatban a legtermészetesebb és legjogosabb nemzetiségi követelések elől rideg elzárkózást jelentette. Ez a sovinizmus annyira elidegenítette a nemzetiségeket a magyar politikai pártoktól, hogy még az oly őszintén demokrata politikus, mint Justh Gyula, sem tudott maga iránt bizalmat kelteni; a függetlenségi párt csak a szerbek felé tudott némi közeledést teremteni. Justh „bizonyos autonómiát nemzeti irányban“ követelt a nemzetiségek számára, viszont tőlük a függetlenségi politika támogatását kívánta. Főként a koalíció választójogi csalása után jogosan írhatta a Slovensky Delnik budapesti tót napilap:

Hiába való Justhnak és Tizának minden szerelmi éneke. Egy öreg szakácsné sem adná oda kezét. Nemzetiségi pártunk és az összes demokrata pártok nem harcolnak ma sem a dualizmusért, sem ellene, sem az önálló bankért, sem ellene, hanem Magyarország demokratizálásáért, az általános, egyenlő, titkos községenkinti választójogért.

(A történelmi igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy Justh Gyula — mint e sorok írója előtt bizalmasan kifejtette — az önálló bankért főként azért indította meg a küzdelmet, mert a koalíciót csak így robbanthatta föl, csak így akadályozhatta meg Andrássy plurális javaslatának elfogadását. Ismerte pártját, amely sokkal kevésbé volt demokratikus, semhogy a választójogért lemondott volna a kormánypártiságról.)

Annál nagyobb lelkesedéssel fogadták a nemzetiségi pártok Kristóffy-t, aki az általános választójog kormányprogramjával, a jogtalan proletárság és elnyomott nemzetiségek támogatásával akarta a koalíció „nemzeti“ küzdelmét letörni. Megismétlődött azonban itt is a régi Habsburg-taktika: csak addig fenyegetőztek a demokráciával, az alsóbb néposztályok érdekeinek szolgálatával, a politikai kiváltságok megszüntetésével, amíg a magyar feudális osztályuralommal vívott küzdelemben erre szükségük volt.

A koalíció kibékült a császárral, lemondott a nemzeti követelésekről, vállalta a kormányt, vállalta a Kristóffy-féle választójogi reformot s a császár lemondott a becületesebb választójogi reformról.

A koalíció nemcsak a demokratikus választójogi reform elsikkasztásával, hanem vad nemzetiségi politikájával is siettetette Magyarországot végzetét.

A koalíciós kormány alatt a nemzetiségi üldözés a tetőpontra hágott. Egy aligha teljes kimutatás szerint csak sajtópörben és egyéb politikai pörben hatvanhét tót vádlottat ítéltek el, a csernovai véres templomszentelésen a csendőrök tizenöt embert megöltek s a bíróság a zendülés miatt negyven vádlottat harminchétféle évre ítél el. Jött azután Apponyi törvénye, amely államellenes magatartás vagy izgatás címén megrendszabályozta a nemzetiségi tanítókat. Björnson ismertette a tótok elnyomását, a magyar képviselőház botrányos jeleneteit, ezt írja: „Az a férfiú, aki miniszteri méltóságával ezeket a durvaságokat rendezi, egyuttal

a kereszténység első bajnoka, Apponyi gróf a neve és az összes nemzetközi békekonferenciákon csak őt lehet hallani.“

A dákoromanizmus veszedelmét különösen a memorandum-pőr óta hangoztatta a magyar sovinizmus. A memorandum aláíróit, akik közvetlenül a királynak fordulva kérték a románság sérelmeinek orvoslását, ezért a bűnért súlyos szabadságvesztéssel sújtották azok a magyar urak, akik állandóan Bécs kegyét lesték, — a román népet pedig teljesen kiszolgáltatták a megyei közigazgatás önkényének, amelynek legfőbb föladata a kormánypárti mandátumok biztosítása volt. Hogy „mily kevésre becsülik nálunk a tót és román paraszt életét, arról a csernovai, panádi, élesdi, mehádiai és az ezekhez hasonló más szomorú események tehetnek tanúságot,“ — írja egy teljesen magyarbarát Argus álnevű író, aki azt is elmondja, hogy a „bűdös oláh“-t sajátkezüleg pofozó szolgabíró, mint „erélyes“ és „hazafias“ tisztviselőt Temes megyében alispánná választották. Erdélyi Viktor az erőszakosságok és visszaélések tömeges adatainak felsorolása után megállapítja, hogy: „az erdélyi urak... úgy tekintik a végtelenül béketűrő, csendes román népet, mint holmi idegen ellenséges néptörzset, amely ellen hazafias virtust irtó háborút folytatni.“ (Huszdik Század, 1917. szeptember.)

A függetlenségi pártot demokratikus irányba eleinte visszartartotta attól hogy a többségi hatvanhetes párttal együtt részt vegyen a „nemzetiségi veszedelem“, a „panszlávizmus“ és „dákoromanizmus“ ellen folyó küzdelemben. Irányi Dániel és társai még a nemzetiségi pártok vezéreivel együtt törvényjavaslatot dolgoztak ki, amely törvény előtt egyenlő nemzeteknek ismeri el a magyart, románt, tót, szerbet, ruthént és németet s a törvényhozás és központi kormány hivatalos magyar nyelve mellett a többi nyelveknek minden más téren egyenlő jogot ad. De a sovinizmus a függetlenségi pártot eltérítette ettől a nemzetiségi politikától s az egész magyar uralkodó osztály „a tervszerű, sőt erőszakos állami és társadalmi magyarosítás“ szolgálatába szegődött. Az 1900-ban tervezett, de meg nem tartott nemzetiségi kongresszus elé dr. Bazovszky Lajos indítványt akart benyújtani, amelyben többek közt azt írja, hogy

a magyarországi nemzetiségi kérdést már csak diplomáciai úton lehet rendezni és figyelmezteti az uralkodó családot, hogy, ha nem orvosolja a sérelmeket, tulajdonítsa saját magának, ha ez a kérdés rövid idő múlva sok rossz vért fog okozni még a nemzetközi politikában is. 4

A nemzetiségek üldözését a háború alatt az osztrák szoldateszka és a magyar fajjal való valóságos emberirtássá fokozták. Az ország minden határán százával gyilkolták a kémkedéssel gyanúsított ártatlan polgári embereket. Ez az üldözés különben már a háború előtt is tombolt a ruthének ellen. A hirhedt mármarosai pörben több mint ötven ruthént ítéltek el. A nemzetiségi katonákat, ha nem vallották magukat magyaroknak, ütötték-verték; emberseges tisztet kioktatták a legénységet, hogy a pléhgalléros atya-

uristenek kérdésére, ha egy szót sem tudnak magyarul, akkor is azt feleljék: „Magyar vagyok!” Majd nagykegyesen megengedték az ilyen választ: „Magyar-tót, magyar-román, magyar-szerb vagyok!” Az u. n. kombinált ezredekben összegyűjtötték s a legveszedelmesebb helyekre küldték a „megbízhatatlan” nemzetiségi katonákat. Erdélyből egy ilyen főként románokból álló hadosztályt a Piavenál frontáttörésre dobtak. Huszezer emberből alig maradt életben ötezer. Lehet-e csodálni, hogy ilyen háboru után, amint lehetett, elszakadtak a nemzetiségek a magyar hazától?

Az osztrák-magyar külpolitika még jobban elmérgesítette a magyarországi nemzetiségi kérdést s rohamosan érlelte a háborus veszedelmet. Ez a külpolitika a német militarizmussal legszorosabb szövetségbe kapcsolta a monarchiát. Szabad kezet adott a magyar uralkodóosztálynak a belpolitikában, hogy ennek ellenében a német-osztrák-magyar imperializmus terveinek és törekvéseinek megfelelő hadsereg szükségleteit ellássa.

Ez ellen a külpolitika ellen küzdött Károlyi Mihály s teljes joggal hivatkozhatott most 1921-ben is arra, hogy: „Én már a háboru előtt ellensége voltam a hármasszövetség politikájának, mert meg voltam győződve, hogy a porosz imperialista politika föltétlenül háborura fog vezetni, ami, sajnos, be is következett. A szlávokhoz való közeledést is részben emiatt akartam elősegíteni, hogy... a háborut kikerüljük.” Károlynak ezt a külpolitikáját megfelelő demokratikus belső és liberális nemzetiségi politika egészítette ki és minden jó-és rosszszemű támadással és bírálattal szemben, amely őt éri, meg kell állapítanunk, hogy az ő egyéni tragédiája összeesik az ország tragédiájával: az összeomlás a Habsburg-imperializmussal együtt elpusztította azokat az erőket is, amelyek nélkül ez a demokratikus pacifista politika a reakció bukása után sem szilárdulhatott meg, annál kevésbé, mert a leverte középeurópai imperializmus után az entente győztes imperializmusa a magyar demokrácia ellen fordult s lecsapott reá a bolsevizmus is.

A német imperializmussal való szövetségben nőtt meg a taraja a Habsburg-imperializmusnak, amely Kelet felé a Balkánon akart terjeszkedni. Ezzel egyébként csak beilleszkedett a Berlin-Bagdad német világhuralmi ábrándokba. Ez a Balkán-politika az orosz befolyást akarta a Balkánról kiszorítani; de különösen Szerbia ellen irányuló fondorlataival és erőszakosságával éppen ezt a fejlődő demokratikus országot kergette Oroszország karjaiba. Bosznia-Hercegovina okkupációja, majd annexiója, a Balkánháboru után Szerbiának az Adriától való elzárása voltak az osztrák diplomácia sikerei. Fokozták a délszlávok elkeseredését a Horvátországban, Boszniában tomboló rémuralommal, botránys politikai pőrökkel, amelyekben agent povocateurökkel és hamis okirattal dolgoztak.

A hatvanhetes kiegyezés után a horvát kérdést mintha csak szándékosan úgy rendezték volna, hogy Horvátországban

főntartsák a magyargyűlöletet és így a régi osztrák politika eszközéül bármikor fölhasználhassák. A magyar törvényhozás és a magyar kormányok hiven szolgálták ezt a politikát. A magyar-horvát kiegyezéssel megalkotott kapcsolat lehetővé tette, hogy a magyar uralom Horvátországban nemcsak közjogi, nemzeti sérelmeket okozzon, hanem gazdasági, pénzügyi kizsákmányolást is üzzön. Khuen-Héderváry husz éves báni kormányzata (1883—1903) elfojtott minden ellenzéki mozgalmat. Egy horvát politikus 1912-ben fölhevítá e sorok írójának figyelmét arra, hogy a horvát politikusok között alig van negyven-hatvan év közötti ember. Leginkább negyven éven aluliak, néhányan hatvan éven fölüliek.

E husz év nemzedékét Khuen uralma alkalmatlanná tette a politikai küzdelemre. A közös intézményekből, vasuti, erdészeti stb. állásokból kiszorították a horvátokat; megakadályozták a tengerhez vezető likai vasut kiépítését; az ipari vállalatokat arra kényszerítették, hogy igazgatóságaik székhelyét Budapestre tegyék s így a vállalatok adóit a magyar-horvát közös bevételektől elvonták. Budapestnek kedvező vasuti tarifa-politikával megnehezítették a horvát ipar terjesztését a Balkán felé. A vasutépítés, a vízszabályozás elhanyagolása miatt nem fejlődhetett a mezőgazdaság sem, óriási termőföldek, erdők, bányák kellő kihasználása elmaradt. A horvátok állandóan panaszkodtak, hogy a pénzügyi közösség súlyos megkárosodásukkal jár. Éveken át nem számolták el a közös bevételeket. A fiumei rezolúció, amelyet a koalíció vezéreivel kötöttek a horvát politikusok, reményt nyujtott a bécsi parancsra üzött horvátellenes politika megszűnésére. „Gondoltuk, hogy akik nemzeti jogokért küzdenek Bécs ellen, azok a mi nemzeti jogainkat is tiszteletben fogják tartani,” — mondotta Badaj Sándor; de Sztérényi Józsefnek sikerült a vasuti pragmatikával, amely szerint vasuti szolgálatra csak magyarul tudó alkalmazható, a horvát-magyar kezdődő barátságot fölfordítani és a horvátországi pártokat, amelyeket Khuen oly konokul uszított egymás ellen a horvát-szerb ellentét kiélesítésével, Magyarország ellen egyesült harcra tüzelni. Cuvaj-féle kormánybiztossággal akarták aztán Horvátországot a monarchiához és Magyarországhoz fűzni; hogy milyen eredménnyel, a következmények megmutatták.

Az anektált bosnyák területen Szerbiát provokáló hadgyakorlat alkalmával, 1914 június 28-án, amely nap a szerbeknek nemzeti gyászünnepök, mint valami idegen hódító vonul be Sarajevóba Ferenc Ferdinánd. Wiesner osztrák-magyar külügyminiszteri osztályfőnök jelentéséből tudjuk, hogy kizártnak tekinthető a szerb kormány vétkeessége a merényletben, „a felelősség, mint Kautsky és mások megállapították, az osztrák önkényuralom tudatlanságát, könnyelműségét és arcátlan provokáló rendszerét terheli.” És az ultimátum mégis elmegy Szerbiának. Vilmos császár magasztalja Tiszát és megindul a világ legóriásibb, legszörnyűbb háboruja. Károlyi Mihály ekkor

Amerikában volt s a Cleveland Leader munkatársa] előtt így nyilatkozott:

A Szerbiával való viszállyal nem lehet külön önmagával foglalkozni. Ausztria - Magyarországnak Szerbiához való feszült viszonya végzetes következménye a monarchia hamis Balkánpolitikájának, amellyel a Balkán nemzeteket, különösen a szerbeket, barátok helyett ellenségeivé tette... Ez egyes-egyedül a korábbi balfogásoknak következménye.

Természetes, hogy a Pester Lloyd lehazaárulozza ezért a háboruban tilos öszinteségért Károlyit. Apponyi boldogan sóhajt föl a magyar képviselőházban: „Végre!“ Huszár Károly és egyéb keresztény demagógok a pesti utca csöcselékét uszították a szerb nép kiirtására. Andrassy büszkén hirdeti, hogy „már az annexió idejében s azóta szakadatlan... azt kívánta, hogy „monarchiánk céltudatos akcióval... törekedjék Szerbiát... izolálni és legyözni“ s a „velünk együtt... minden koalíciónál hatalmasabb Németország“ erejében bizva, „kérdés nélkül... biztosan számít... a végleges győzelemre... Szerencse, hogy a háborút választottuk!“ Így kiált föl a monarchia utolsó külügyminisztere.

És a monarchia összeomlott ebben a háboruban. Lehet-e csodálni, hogy évszázadokon át elnyomott, a világháboru előtt nemzeti öntudatukban már megerősödött s ezzel szemben még inkább üldözött nemzetiségek fölszabadulva a Habsburgok és a magyar sovíniszta uralkodóosztály nyomása alól, az októberi forradalom demokrata kormánya helyett is inkább csatlakoztak önálló nemzeti államaikban élő fajrokonaikhoz, hogy egyszers-mindenkorra megszabaduljanak az idegen uralom alól.

Jászi Oszkár a világháboru kitörése előtt két évvel megjelent nagy művében és már évekkal előbb több cikkében és beszédében a magyar nemzetiségi politika bűneit föltárva, demokratikus nemzetiségi politikát követel, amely „nemcsak a szociális haladás, hanem az állami egység biztosításának is legfőbb követelménye Magyarországon.“ Nem hallgattak reá — és hol az állami egység?

A magyarországi szociáldemokrata párt 1913 október havában tartott pártgyűlésén külön napirendi pontban tiltakozott az osztrák-magyar külpolitika ellen; követelte, hogy a diplomácia tartózkodjék a Balkán ügyeibe való folytonos beavatkozástól, rámutatott arra a háborus veszedelemre, amellyel ez a diplomácia s a nagybirtokosokra és tőkésekre támaszkodó osztályuralom fenyeget. A határozati javaslat előadója, Kunfi Zsigmond, ezt a háborut tényleg föl is idéző szerbellenes politikát így jellemezte:

Tíz évvel ezelőtt Szerbia a legjobb viszonyban élt velünk. Mindenfelé úgy beszéltek Szerbiáról, a szerb dinasztjáról, mint az osztrák-magyar monarchia vazallusáról. Az Obrenovits-dinasztíát egyenesen azért ölték meg, azért szervezték ellene azt az összeesküvést, amely a királyi család kiirtásával végződött, mert ausztrófili, osztrák politikával vádolták meg a dinasztíát. 1905-ben és 1906-ban azonban, mint Középeurópának majdnem minden

államában, nálunk is kiléptek a porondra az agráriusok és vámsorompókat követeltek Szerbia ellen. Azt mondták: Nem engedjük be ide a szerb földmivelés és állattenyésztés termékeit. Elzárjuk előlük a piacainkat, hogy nekünk, agráriusoknak nagyobb profitunk legyen, hogy jobban tudjuk kizsákmányolni Ausztria-Magyarország fogyasztóit és vásárlóit. Elzárták tehát az egyetlen piacot, amely Szerbia előtt állott. Gazdaságilag tönkretették a szerb parasztok tizezreit, mert, amikor elzárták előlük az osztrák-magyar piacot, egyben megakadályozta az osztrák és magyar kormány, hogy Szerbia termékei számára másfelé találjon kivezető utat. A szerbek tengerhez akartak jutni, azonban szemben találták magukat az osztrák és magyar agráriusoktól vezetett diplomáciának parancsszavával: Nem engedünk a tengerhez! Vámuniót akartak létesíteni Bulgáriával, hogy, ha nem tudnak mifelénk terményeikkel kijutni a világpiacra, hogy gazdasági csódtól megóvják magukat, legalább Bulgárián keresztül boldogulhassanak. Megint ott állott a monarchia és a bécsi diplomácia megakadályozta a Szerbia és Bulgária között létrejehető vámuniót.

Az agrárizmusnak ez a megjelenése volt az, ami a szerb vazallus államot, a velünk mindenütt együtt tartó és az osztrák-magyar monarchia oldalán álló Szerbiát Ausztria-Magyarország ellenségévé tette. Ez azonban még csak a gazdasági romlást jelentette. Ehhez járult a nacionalizmusnak és a feudalizmusnak itt benn megnyilvánult politikája. Ugyanazok a szerbek, akik azt látták, hogy a gyűlölt osztrák-magyar monarchia teszi őket gazdaságilag rönkre, látták azt is, hogy e monarchiának a határán belül élnek velük egyfajta népeknek: szerbeknek és horvátoknak milliói, akiket itt ugyanez az osztrák és magyar kormány, amely őket gazdaságilag tönkre teszi, politikailag elnyom és nemzeti egyéniségük kifejlésében meggátol. Ezt volt az a másik gyújtószikra, amely a magyar agráriusok által gazdaságukban tönkretett szerb parasztságot és az egész délszláv világot politikai értelemben fősorakoztatta ellenünk. És amikor néhány év alatt az egyesült agráriusok és feudálisok nemzeti és gazdasági politikájukkal véghezvitték ezt a munkát, a hadvezetés megint fölfödözte, hogy nemcsak a keleti és délnyugati határ van veszedelemben, hanem veszedelembé jutott déli határunk is, amely Szerbiától választ el bennünket.

Épp így megállapítja Kunfi már ekkor, hogy a magyarországi román népet is elnyomó nemzetiségi politika Romániát is elidegenítette a monarchiától. És megjövendölte, hogy ha Szerbiával ki nem békül a monarchia, akkor

a világtörténelem nagy leszámolásában, amely nem fejeződött be a Balkánháborúval, hanem megindult, amely mögött a nagy nemzetközi bonyodalmaknak egész csoportja áll,

ez a monarchia szét fog hullani.

És más szempontból is ugyanezt a bevált jóslatot hangoztatta:

Ha a monarchia háboruba kerül, ki nem békített nemzetiségekkel és elnyomott osztályokkal itt bent az országban, a történelem döntése az osztrák-magyar monarchia ellen fog szólni.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

Befejezés.

A honfoglalástól az ország földarabolására vezető világháborúig terjedő idő kiszakított eseményeit bizonyára nem egyetemesen tárja az olvasó elé ez a vázlatos áttekintés. A szerző érzi ezt legjobban és mentségére kénytelen az emigrációs viszonyokban rejlő sokféle nehézségre is hivatkozni. De talán e gyöngye kísérlet is alkalmas arra, hogy az olvasóban kialakítsa a következő gondolatmenetet:

A maroknyi honfoglaló magyarság a természet törvényeinél fogva is képtelen volt arra, hogy Magyarországon fajlag és nyelvilleg egységes nemzetet alkosson s így faji uralmát, amely egyébként nem az egész fajnak, hanem csak a faj uralkodó osztályainak, jórészt a kereszténység fölvétele után idegenekből alakult uralkodó osztályoknak uralma volt a más fajú népeken, csak addig tarthatta fenn, amíg az elnyomott fajok nemzeti öntudata annyira meg nem erősödött, hogy ezt az elnyomást lerázza magáról.

A világháború a magyar faji uralmat kihasználó Habsburg-dinasztia és osztrák imperializmus földöntésével csak siettette ezt az eredményt, amely későbben világháború nélkül is bekövetkezhetett volna, minthogy a magyarság az idegen nemzetségeket nem tudta asszimilálni. Egységes nemzet nem alakulhatott Magyarországon nemcsak azért, mert az egyébként önmagában sem tiszta fajú honfoglaló magyarság sokkal kevesebb volt, semhogy az itt talált, részben a polgárosodás magasabb fokán álló fajokat magába olvaszthatta volna, hanem azért sem, mert évszázadokon át keletről és délről újabb és újabb idegen néprajok jöttek az országba és nyugatról állandóan polgárosultabb tömegek vándoroltak be. Ez utóbbiakat magasabb kulturájuk és fejlettebb nemzeti öntudatuk, valamint kiváltságaik zárták el a magyarságba való beolvadás elől; az előbbieket pedig az erőszakos katolikus hittérítés, amely a magyar uralom jegyében és hatalmával lépve föl, a magyarságtól elidegenítette ezeket az orthodox tömegeket.

A magyar rendi uralom Szent Istvántól kezdve mindig saját maga is valósággal fizikailag irtotta és kiüldözte az országból a dolgozó magyarságot, amelynek helyére be nem olvasztható, nagy, idegen tömegek települtek s ugyanez az uralom a török ellen való védekezés elmulasztásával a magyar nép kétszáz éven át való pusztítását tette lehetővé.

A konokul föntartott nagybirtok-rendszer, a garasos napszám, a munkáskizsákmányolás és munkásüldözés, a politikai jogfosztottság és ázsiai közigazgatás országából évtizedeken át

özönlő amerikai kivándorlás ujabban a magyarság óriási tömegeitől fosztja meg az országot, amelyet ugyanennek a néppusztító rendszernek leglármásabb támogatói, a sovinszta hazafiak, a huszmillió magyar országává akartak varázsolni földbirtokreform, szociálpolitika, becsületes közigazgatás és jogegyenlőség helyett erőszakos magyarosítással, az óvodai hazafias versikéktől a nemzetiségi képviselők lehurrogásáig és bebörtönzéséig terjedő eszközökkel; még a háboru alatt hozott Vázsonyi-féle választójogi törvény is politikai jogfosztással sújtja a nemzetiségi törekvéseket.

Az állandó háboruszkodások, az ipar, kereskedelem, kultura haladását gátló reakciós és feudális politika a városi polgárosult élet kellő kifejlődését megakadályozták, pedig a városok, bár csaknem kizárólag idegen, főként német telepítések voltak, az asszimiláció, a békés magyarosítás legcélravezetőbb eszközei voltak.

A rendiségtől széttagolt társadalomban a nemzetiségiéik közül a magyarságba csak a nemességbe fölemelkedettek olvadtak be, a jogtalanságban hagyott tömegek nemcsak idegenül, hanem indokoltan ellenséges érülettel viseltettek a magyar rendi uralommal és így a magyarsággal szemben.

A nemzetiségi kérdés még a magyarságban is tulajdonképen csak a XVIII. század végén, II. József németesítő törekvéseivel szemben, a francia forradalom eszméinek hatása alatt alakult ki. De a magyar nemzeti öntudat erősödésével együtt nem fejlődik ki a magyar uralkodó osztályokban a többi nemzetiségek jogainak tisztelete. Ez és a jobbagység valóságos fölszabadításának elmulasztása okozta főként az 1848—49-es forradalomban a nemzetiségek nagy részének a Habsburg-reakció táborába sodródását. Ezt a szerencsétlen nemzetiségi politikát folytatják a kiegyezés után annál végzetesebb következményekkel, mert a Habsburg-imperializmus a vele szövöttek magyar agrár-feudális és sovinszta uralomnak szabad kezét enged a nemzetiségekkel szemben. A Habsburg-imperializmus bukásával buknia kellett a magyar rendi uralomnak is. Az akkor elkésve, a romok fölött rövid uralomra került demokrácia már nem lehetett képes a századokon át tartó elnyomás alól boldogan fölszabaduló nemzetiségeket a régi állam keretében visszatartani.

A nemzeti eszme ereje alighanem előbb-utóbb egyesítette volna a Magyarországon és a szomszéd államokban egymás mellett élő ugyanazon nemzetiségű tömegeket; ezt csak az hátráltatta volna el, ha a nemzeti ellentéteket elsimitja, az elszakadó törekvéseket elfojtja az idejekorán uralomra jutó teljes demokrácia és nemzeti jogegyenlőség. De egészen bizonyos, hogy a demokrácia s a politikai és nemzetiségi jogegyenlőség hiánya, a XX. századig fennmaradt és csak külsőségekben módosult magyar rendi osztályuralom régóta érlelte és siettette a régi Magyar-

ország nemzetiségeinek elszakadását s ezzel Magyarország földarabolását. Ugyanez az uralom, ez az uri politika volt az, amely a világháboru földidézésében való bűnrészességgel az összeomlásra és széthullásra a legerősebb lökést adta. Mert nem tagadhatjuk ugyan, hogy a világ kapitalizmusában küzdő érdekelletentétek szórták el a világháboru viharágvait; de a közvetlen előkészítést a Szerbiát megfojtani akaró magyar agrárfeudálizmus végezte és a tüzcsóvát a robbanó anyagba a szerb ultimátummal dobták bele. Ebben pedig ha van személyes érdem — és van bizony — a hadi dicsőségre pályázó osztrák tábornokok, a Conradok mellett nem tagadhatjuk azt meg a magyar nemesi uralom utolsó „nagy“ alakjától, a Habsburguralom utolsó legerősebb oszlopától: Tisza Istvántól.

A magyar nemesi uralom a hozzá csatlakozott kalandorok gyülevész hadával, a rablóknak és gyilkosoknak ez az ezeréves magyar történelemből jól ismert társasága vérrel és vassal, bitóval és börtönnel tartja most kezében Magyarországot, hogy visszataszítsa 1914-be, hogy visszatelepítse a Habsburgokat, hogy ketten együtt tovább uralkodhassanak Csonka-Magyarországon, amely nekik köszönet i csonkaságát, amelyről ők maguk hirdetik, hogy nem ország. Igazuk van. Nem is ország az, amely sem egy ezredév történelméből, sem a saját szenvedéseiből nem tanulja meg, hogy ki az ő legveszedelmesebb, örök ellensége, nem ország az, amíg nincs annyi ereje, hogy a pokolba kergesse a magyar nemes urakat is a Habsburgok után.

Tartalom:

Előszó. Irta Jászi Oszkár	3
Bevezetés	7
I. Fejezet. A magyar faj hegemoniája jogosulatlan. A honfoglaló magyarság sem volt tiszta faj. A fajkeveredés fokozódik a bennszülöttekkel, a hadifoglyokkal, bevándorlókkal. Szent István a pogány-magyarságot szolgaságba taszítja, az idegeneket urakká teszi. A királyság a törzsrendszer romjain. A nagybirtok keletkezése. Szent István nem folytat sem nemzeti, sem faji, sem asszimilációs politikát	11
II. Fejezet. Az oligarchia az állam egységét, az erőszakos hittérítést a magyarosodást teszi lehetetlenné. Küzdelem a király és a főurak között. Az állam szakadozottsága az oligarchia és a kiváltságok rendszere következtében. A telepítések hátráltatják a magyarosodást, a papi tized az óhitűek asszimilációját. A pápa és a trónviszályok. Az Ánjouk harca az oligarchiával. Nagy Lajos hitbuzgósága utat nyit a töröknek, elveti a román kérdés magvát	19
III. Fejezet. Eretnekirtás, néppusztítás. Oligarchák szövetkezése a pápával, olaszokkal és Habsburgokkal, Zsigmond küzdelme az egyházzal. Huszíták és bogumilok. Román telepítések. Az erdélyi parasztlázadás	30
IV. Fejezet. A török veszedelem elhárítását a pápa, a Habsburgok, de főként a magyar oligarchia akadályozza meg. A török veszedelmet Hunyady János hitbuzgósága is növeli; a magyar főurak nem harcolnak a török ellen. Ruthén, román és szerb telepítések. Mátyás küzdelme az oligarchiával, a pápával és a császárral. Emiatt nem mentheti meg Magyarországot a török veszedelemtől. Hittérítő buzgalomával ő is elidegeníti a déli szlávokat. A nagybirtokrendszer az oligarchia alapja. Mátyás hadserege főként idegenekből áll. Nemzeti politikát Mátyás sem folytat	37
V. Fejezet. Az oligarchia parasztlázadásba és a mohácsi veszedelemben dönti az országot. Pusztuló, menekülő magyarok helyébe román és szerb telepesek. Bakócz pápa akar lenni. Keresztes háború. Dósa György és a parasztlázadás. Werbőczy és az 1514-iki országgyűlés. Mohács	45
VI. Fejezet. Széttépett, pusztuló ország, dúsgazdag főurak. Küzdelem a nemzeti és a Habsburg királypártok között. A király és az urak kiegyeznek a nép bőrére. A protestánsok és Szombatosok üldözése. Az erdélyi zavarok. Emberhust mérnek ki. Szuhay Gábor püspök. Bocskay István fölkelése. Az urak magánérdekeik szerint állanak a fölkelés vagy a császár mellé. A hajduk hazafisága. Magyar lojalitás. Nemzeti fölkelés, nemesi birtokvédelem. A Hármaskönyv és a jobbágyosság pusztulása. Pázmány Péter. Bethlen Gábor fölkelése. I. Rákóczy György, II. Rákóczy György lengyelországi kalandja. I. Lipót újra megindítja az eretnekirtást. A török ellen nem akar küzdeni. Zrínyi, a költő. A vasvári béke sérti a főurak érdekeit. A Zrínyi-Frangepán összeesküvés. A rémuralom. A Thököly-fölkelés. A török kiűzése. Buda visszafoglalása. Telepítések. Az Esterházy-vagyon. II. Rákóczy Ferenc fölkelése	59

VII. Fejezet. Labanc az egész magyar nemesség. A kiüldözött magyarság helyére idegenek települnek. A Péro-lázadás. Mária Terézia. Alkotmányellenes reformok. Protestánsüldözés: magyarpusztítás. Németesítés. II. József jóindulatu abszolutizmusa. A Hóra-lázadás. A jobbágyság megszüntetése. Nemzeti küzdelem. Martinovics. Napoleon fölhívása. Metternich szövetségese a magyar rendiség. Széchenyi	86
VIII. Fejezet. A nemzeti küzdelem nem demokratikus. Az 1832. évi országgyűlés. Deák és Kossuth. Az 1847—48-iki országgyűlés. A nemzetiségi kérdésben elkövetett hiba a forradalom bukásának főoka. Az elkésett nemzetiségi törvény. Szemere jóslata. A jobbágy földszabadítást nem hajtják végre	98
IX. Fejezet. Az osztrák-magyar külpolitika s a magyar nemzetiségi politika világháborúra és Magyarország földarabolására vezet. A 67-es kiegyezés. Liberális nemzetiségi politika. A nemzetiségek követelése. Beksics a románok asszimilációjának lehetetlenségéről. A nemzetiségi törvényt sohasem hajtják végre. Tisza István, Justh, Kristóffy. Erőszakos magyarosítás, a nemzetiségek üldözése. A függetlenségi párt és a nemzetiségi vezérek törvényjavaslata. Károlyi és a szociáldemokrata párt az osztrák-magyar külpolitika ellen. A horvát kérdés. A monarchia Szerbia ellen irányuló politikája robbantja ki a világháborút. Jászi és Kunfi a monarchia összeomlásáról	107
Befejezés	119



HIBAIGAZÍTÁS.

Sajnálatos tévedésből a VIII-ik fejezet címe a VII-ik fejezet elé is került.
Helyesen a VII-ik fejezet címe a következő:

Labanc az egész magyar nemesség.

